

Seminari

CRISI I RECONSTRUCCIÓ A L'ÀFRICA NEGRA

Barcelona, 4-15 d'abril de 2011

Facultat de Biblioteconomia i Documentació

Universitat de Barcelona

UNIVERSITAT DE BARCELONA

UNIVERSITAT DE BARCELONA

Seminari

CRISI I RECONSTRUCCIÓ A L'ÀFRICA NEGRA

Barcelona, 4-15 d'abril de 2011
Facultat de Biblioteconomia i Documentació
Universitat de Barcelona

Amb la col·laboració:

Primera edició:
Setembre 2011

Editat per Fundació Món-3

Coordinació:
Maite Sirera

Fotografies:
Lídia Vilalta
Fotografia portada:
Irene Maestro

Textos: Lídia Vilalta

Disseny i impressió:
amb la col·laboració
de la Fundació Tam-Tam

Dipòsit legal:

ÍNDEX

Nota introductòria	5	Debat sobre el desenvolupament a l'Àfrica: de la tècnica a la política	42
Pròleg	7	Albert Farré	
L'Àfrica desconeguda del 2011	9	Indústries extractives al golf de Guinea. El cas de Guinea Equatorial	45
Ferran Iniesta		Jordi Sant	
Els Estats africans en la globalització	14	Tradicions i religiositat: un pes mort per a l'Àfrica?	50
Albert Roca		Bamut Basso	
La nació que ens espera. Propostes africanes	18	El conflicte ètnic i l'acció tradicional en el Senegal democràtic. El cas del rei Oussouye de la regió de la Casamance (el Senegal)	54
Jordi Tomàs		Jordi Tomàs	
Mali i la qüestió del nord del país ...	21	L'Estat a l'Àfrica de l'Oest	57
Jordi Benet		Ferran Iniesta	
Migracions i cooperació entre Catalunya i l'Àfrica occidental i viceversa	25	Terrorisme en clau islàmica a Mauritània i al Sahel: apunts sobre una profecia autoacomplerta	59
Rafa Crespo		Alberto López Bargados	
Estratègies de les dones en l'economia popular africana i el seu trasllat a Catalunya	29	L'Àfrica oceànica: Madagascar i l'Índic	64
Lola López		Albert Roca	
Estratègies de desenvolupament i polítiques públiques des de la dècada de 1960 fins a l'actualitat ...	34	L'Àfrica oceànica. Haití: barbàrie africana a l'Occident cristià	67
Artur Colom		Joan Gimeno	
La imatge de l'Àfrica en els mitjans de comunicació. El cas de la regió dels Grans Llacs (1994-2000)	38		
Antoni Castel			

**Característiques de l'Àfrica
austral. Dos tipus de països:
anglòfons i lusòfons.....** 71

Albert Farré

Zimbàbue. Un Estat a la deriva?..... 73

Eduard Gargallo

**Guerres a Moçambic: de la lluita
per la independència a la
revolució frustrada.....** 78

Albert Farré

**Moçambic arran de terra
o les heroïnes de cada dia:
mercats locals, agricultura
urbana i inflació** 82

Nuria Duperier

Texto en castellano..... 86

NOTA INTRODUCTÒRIA

La Universitat de Barcelona i la Fundació Món-3 treballen, cadascuna des dels seus àmbits naturals d'actuació i de responsabilitat, en la recerca sobre les societats africanes i en la divulgació dels resultats d'aquesta recerca, en definitiva, en la divulgació de les condicions polítiques, socials, culturals, econòmiques, espirituals, en les que es desenvolupen les societats africanes. Ambdues institucions treballen plegades en diversos àmbits del *Programa per a la creació d'un espai de formació i difusió, tècnica i superior, i recerca agro-silvo-pastoral sota la perspectiva d'un desenvolupament regional sostenible a la conca del riu Senegal*, cofinançat per l'Agència Catalana de Cooperació al Desenvolupament a Món-3, i del *Programa de Cooperació Interuniversitària per a l'enfortiment del Centre de Recherche et Documentation du Senegal, de Saint-Louis, al servei del desenvolupament socio-econòmic i la preservació del patrimoni de la illa de Saint-Louis* cofinançat per l'Agència Espanyola de Cooperació Internacional pel Desenvolupament a la Universitat de Barcelona.

Amb aquesta trajectòria de treball i situat en aquest marc de referència, es va organitzar el seminari *Crisi i reconstrucció a l'Àfrica negra*, com una visió panoràmica d'una sèrie d'aspectes de la realitat de l'Àfrica subsahariana que, com a denominador comú, cercaven reflexionar sobre la crisi del sistema de governança en les darreres dècades en aquests països o, potser millor, sobre les crisis dels diversos subsistemes que han integrat i integren l'Estat africà i les seves societats.

Es va demanar als professors Ferran Iniesta i Albert Farré, africanistes reconeguts i de llarg recorregut, que s'encarreguessin de dirigir el seminari, elaborar els continguts, determinar els ponents i, sobretot, debatre amb assistents i ponents, per tal de fer d'aquesta proposta formativa una eina veritable de debat i de contrast d'idees i opinions.

Val a dir que Ferran Iniesta és professor d'Història d'Àfrica a la Universitat de Barcelona, però va ser també professor a les Universitats de Dakar i Antananarivo. Ha estat fundador del Centre d'Estudis Africans i de la revista *Studia Africana*, impulsor dels cinc primers congressos ibèrics d'estudis africans i fundador de la xarxa europea ARDA de centres de recerca dedicats a Àfrica, a banda de publicar nombrosos treballs sobre temes relacionats amb Àfrica.

Per la seva banda, Albert Farré és investigador associat al Centro de Estudos Africanos de Lisboa (ISCTE-IUL). Els seus treballs de recerca l'han dut a Uganda i la República Democràtica del Congo, amb Veterinaris sense Fronteres, i a Moçambic, on ha tractat temàtiques relacionades amb la construcció de l'Estat i les anomenades autoritats tradicionals. És professor en postgraus i màsters especialitzats en l'Àfrica subsahariana, redactor de *Studia Africana* i publica habitualment en revistes especialitzades.

Durant el seminari es van abocar nombroses idees i opinions interessants, de manera que es va considerar que valia la

pena posar a disposició del públic el contingut i el relat de les sessions, tot recollint les exposicions i els debats mitjançant una publicació.

I per tal d'obtenir aquesta publicació es va demanar a l'exprofessora, periodista i professional de la cooperació Lídia Vilalta que realitzés la tasca de recollida dels materials, tant de les intervencions dels ponents com dels debats encetats, i de revisió, recomposició, aclariment de conceptes i elaboració de bibliografia, és a dir, totes aquelles tasques que constitueixen allò que anomenem edició. Lídia Vilalta ha mesclat dues professions tan especials, rellevants i, al mateix temps, qüestionades com són la de periodista i la de cooperant. Ha treballat per al setmanari català *El Món*, la revista nicara-

guenca *Pensamiento Propio* i els diaris *La Vanguardia*, el *Diari de Barcelona* i *El Periódico de Catalunya*, i ha format part de l'equip promotor de la primera Agència Catalana de Notícies de Gènere, *La Independent*. En el camp de la cooperació, ha estat observadora electoral de l'ONU a les primeres eleccions sud-africanes de 1994, ha realitzat recerques sobre temàtiques polítiques i socials a Colòmbia, Nicaragua, El Salvador i Guatemala, i ha treballat amb *Medicus Mundi* i *Metges sense Fronteres* a Angola i Zimbàbue.

Tant de bo la tasca de la Lídia Vilalta, així com la dels directors del seminari, Ferran Iniesta i Albert Farré, i la de tots els que han participat en la seva organització permeti posar al vostre abast elements de reflexió i comprensió de la realitat africana.

PRÒLEG

Un dels debats més importants dels últims anys ha estat com connectar millor el món universitari amb la societat en què s'insereix, ja que és evident que la universitat només té sentit en la mesura que aconsegueix una funció social rellevant. Ara bé, quina ha de ser aquesta funció és el que s'ha debatut, de manera sovint soterrada, en les darreres dècades. Diem soterrada perquè una de les veus o opinions majoritàries s'ha acabat difonent molt més que no pas l'altra, que ha quedat reduïda a cenacles minoritaris. Semblaria com si la primera fos la defensada pel gruix de la societat, i la segona només fos assumida per poetes, lletraferits i altres personatges romàntics i contestataris. No és ben bé així. Ens referim, d'una banda, com el lector més informat ja deu estar intuït,¹ a aquell sector d'opinió que valora la universitat principalment per motius econòmics: ja sigui pel volum de joves que és capaç de situar en el mercat laboral, ja sigui per la seva voluntat d'adaptar la recerca a les demandes i les necessitats de la indústria i, més enllà de la indústria, d'aquell ens vague que ens hem acostumat a anomenar «els mercats».

Sense pretendre negar en cap cas la importància d'aquests dos factors, ens sembla necessari insistir que hi ha una altra vessant de la universitat que convé emfasitzar, perquè és tan important com l'anterior. La universitat és molt més que un lloc d'adquisició de coneixements tècnics o erudits: és sobretot un espai on es prac-

tica l'esperit crític i on es desenvolupa la responsabilitat cívica. És a dir, és un espai on es practica la política en el més ampli sentit del terme. És allà on es fa possible que el ciutadà sigui capaç de raonar críticament i, després, d'escollir en llibertat entre diferents possibilitats que la societat li ofereix, sent conscient que qualsevol de les possibilitats per escollir té raons de pes al seu costat.

Creiem que aquesta faceta de la universitat és imprescindible per fer de contrapès a la part més economicista, a la part que tendeix a considerar que allò que anomenem «els mercats» és un fenomen natural tan indiscutible com ho és el fet d'afirmar que el sol surt per l'est i es pon per l'oest. Si no assumim que «els mercats» —incloent-hi les idees simplistes que sovint se'ns volen fer passar per coneixement econòmic— són tan objecte de crítica social com ho pot ser qualsevol altra disciplina, i que la universitat és un fòrum adequat per exercir aquest debat d'idees, acabarà de passar allò que ja passa avui dia: amb l'excusa de l'eficiència i del creixement, «els mercats» acabaran decidint per nosaltres —i suposadament pel nostre bé— el tipus de societats on hem de viure, tant nosaltres com els africans.

Aquest llibre recull les ponències i els debats d'un curs seminari titulat *Crisi i reconstrucció de l'Àfrica negra*, que s'emmarca en aquest context de reivindicar una universitat més crítica, més autònoma en les seves decisions estratègiques i, sense perdre l'esperit científic que li és propi, més respectuosa amb les diferències epistemològiques que, ens agradin o no, han

1. Per a qui vulgui informar-se els recomanem la lectura del llibre de Jordi Llovet, *Adéu a la Universitat*, publicat recentment per Galàxia Guttenberg - Cercle de Lectors.

existit i existeixen en el món. Des de la universitat no podem quedar-nos satisfets amb una idea de globalització que assumeixi que, en un futur més o menys remot, tothom s'acabarà assemblant a nosaltres. És la típica assumpció cofoia i ingènua de qui es pensa que és el centre del món. La realitat, que coneixem i tenim documentada des de la primera expansió de l'islam al continent africà fins avui dia, és que les societats africanes, per molt marginals que puguin ser en les institucions mundials de presa de decisions, no es deixen globalitzar de qualsevol manera i, en alguns aspectes, potser fins i tot ens globalitzaran elles a nosaltres. Efectivament, els debats que tenen lloc a l'Àfrica sovint mostren que, malgrat les discrepàncies normals, comparteixen unes idees molt clares sobre el model de societat que volen. En un context de globalització, ens convé també a nosaltres aprendre a escoltar-los per saber què volem i què no volem del món que existeix avui.

Amb aquesta intenció, el curs seminari ha volgut tractar temes d'actualitat, com ara la permanent construcció de la democràcia, l'Estat modern com a eina al servei de les societats o com a segregador de les societats -a les quals suposadament representa- en benefici propi. La gestió responsable dels recursos naturals, sense oblidar l'accés a la terra tant en contextos rurals com urbans. Les opcions migratòries i els seus efectes en la noció de ciutadania, tant a Europa com a l'Àfrica com, en el cas d'Haití, al Carib. La manera de fer negocis a gran i petita escala, i la distàn-

cia entre creixement i desenvolupament. La importància del reconeixement de la transcendència (allò que nosaltres anomenem *religió* o *espiritualitat*, sense saber ben bé què volem dir) en el benestar de la societat. Les maneres de viure els conflictes i les guerres, les hipoteques colonials i els projectes de futur... Durant dues setmanes, alguns temes van ser abordats per dos oradors cada dia, gairebé sempre seguint el mateix esquema: el primer presentava el marc de debat teòric, el segon presentava un cas africà i seguidament s'obria el debat a tot el públic. En aquest sentit, vist el nivell de participació assolit, en altres ocasions haurem de deixar més espai per al debat: és una gran notícia.

Per acabar, volem esmentar que aquest curs seminari ha estat organitzat conjuntament per diferents institucions: la Fundació Món-3, la xarxa interuniversitària d'estudis africans ARDA (Agrupament de Recerca i Docència d'Àfrica), el Centro de Estudos Africanos - Instituto Universitário de Lisboa (IUL) pertanyent a l'Instituto Superior das Ciências do Trabalho e da Empresa (ISCTE), i el Centre d'Estudis Africans de Barcelona. Tot plegat ha estat possible gràcies al suport de l'Agència Catalana de Cooperació al Desenvolupament.

Ferran Iniesta
ARDA-UB

Albert Farré
ISCTE-IUL

L'Àfrica desconeguda del 2011

Ferran Iniesta

Professor d'Història de l'Àfrica (Universitat de Barcelona), impulsor del Centre d'Estudis Africans i Interculturals (CEA) i de l'Agrupament de Recerca i Docència d'Àfrica (ARDA), i director del Grup de Recerca Consolidat (GESA)

Ferran Iniesta

Ferran Iniesta va plantejar la sessió en cinc apartats, però va començar la intervenció amb l'últim en assenyalar els *objectius del seminari* (del qual és el director, juntament amb el professor Albert Farré): facilitar dades fiables i confrontar les diferents avaluacions de tots els que hi intervinguin, bé des de la taula o bé des de la sala, perquè totes són valoracions personals i sempre constitueixen esbossos de solucions. Va voler especificar que el curs es refereix en especial a l'Àfrica negra o subsahariana, perquè aquí, a Europa, tenim un «garbuix mental» sobre l'Àfrica.

Venedor ambulant de cafè amb llet a Dakar

I va plantejar el tema dels *mitjans de comunicació*; «tots: ràdio, televisió, premsa...», perquè «llevat de notables excepcions de bona voluntat» segueixen sense tenir ni

idea d'on és l'Àfrica. Encara que «l'infern és ple de bones intencions».

Els mitjans «han tingut intervencions, no sempre dignes» i, amb un «discurs paternalista des de totes les cultures hegemòniques, sempre mirem tothom des de dalt; els de baix, en aquest sentit només són una cosa curiosa». «Els volem curar les malalties», explicava Iniesta, fins i tot deixant de banda que són negres. Però sempre apareixen les crítiques de la cooperació: són Estats corruptes; no volen treballar; en definitiva, cal salvar l'Àfrica de si mateixa. I això és una característica europea antiga, subratllava, que és, ni més ni menys, «l'esperit missioner»: salvar qui sigui; som com «culs inquietes» que volem salvar els altres de qui sigui: de les religions, de l'economia...

El discurs que usàvem en la dècada de 1980 és igual que el d'ara, no «ens hem mogut de lloc mental». Fa pocs anys va saltar l'escàndol de l'Arca de Zoé, que salvava «nens refugiats» del Txad que, en realitat, no ho eren, sinó que se'ls enganyava amb caramels per adoptar-los; o el cas del nen cubà Elian González (any 2000), que va provocar un greu problema diplomàtic entre Washington i l'Havana, i l'argument principal del qual era que calia deixar-lo a Miami perquè allà hi havia piscines, jogui-

nes... «Volem emportar-nos tots els nens de la humanitat per salvar-los.»

L'Àfrica negra —igual que l'Àfrica del Nord ara, però més endarrerida i més fosca— ja va tenir el seu canvi polític fa més de vint anys, en l'època en què el president francès François Mitterrand i altres governs occidentals van introduir la «condicionalitat política», a través de les «eleccions multipartidistes», si volien obtenir ajuda bilateral i projectes de cooperació. Ara no ho recorda ningú perquè en la premsa només eren temes recurrents les guerres de Sierra Leone, Libèria, Ruanda, etc. Així que, des del punt de vista dels «procediments democràtics», afirmava Iniesta, l'Àfrica subsahariana fa vint anys que va per davant de l'Àfrica del Nord (Magreb). Però el discurs paternalista està instal·lat en els mitjans de comunicació. Fins i tot si els experts van als programes en directe d'alguna ràdio o televisió no els deixen parlar.

I no només «pensem l'Àfrica», subratllava el professor. També «l'arreglem amb la *cooperació*», segon tema. La paraula llatina *cooperare* significa «obrar conjuntament en tots els àmbits»: polític, econòmic, ideològic..., però no ho fem d'aquesta manera. Ningú, ni els xinesos ara, ni els japonesos. Iniesta es preguntava per què té èxit la cooperació? Doncs perquè reflecteix com veiem nosaltres el món: «tothom és inferior a nosaltres». Econòmicament, estan endarrerits; ideològicament, com que no són individualistes, també estan endarrerits, i, des del punt de vista polític, continuen estant endarrerits perquè no han instal·lat el nostre sistema en els seus països. Per tant, «anem a l'Àfrica per introduir-hi els nostres mecanismes econòmics, ideològics i polítics». És «l'organització a gran escala, internacional, estatal i social, del

pensament assistencial»; per tant, «anem de missió».

El resultat de més de trenta anys de cooperació bilateral Nord-Sud ha demostrat que no funciona. La cooperació humanitària o al desenvolupament d'associacions privades o organitzacions no governamentals (ONG) occidentals «es veu més simpàtica», però tampoc no ha aconseguit resultats.

Venedor ambulat de roba a Dakar

A l'Àfrica es veuen edificis moderns i grans carreteres que ara fan els xinesos, però, de desenvolupament real, no n'hi ha. En la dècada de 1980 tenien un creixement del 0,8 % que es va reduir d'un 1,7 % d'anys anteriors. «Això és un resultat brillant?», es preguntava. Conclusió: hi ha molta cooperació però poc desenvolupament.

I si parlem de la cooperació intel·lectual, que és la que duem a terme el professorat, doncs també es produeix d'una manera

desigual. Aquí va posar com a exemple el màster universitari euroafricà Ciències Socials del Desenvolupament: Cultures i Desenvolupament a l'Àfrica (CUDA),² «que funciona sense que ningú no cobri perquè no hi ha pressupost i només permet pagar els viatges dels europeus que van allà i dels africans que vénen a Barcelona». En definitiva, subratllava Iniesta, «en aquests màsters europeus en universitats africanes l'hegemonia europea és tan

2. El màster euroafricà CUDA, de Ciències Socials del Desenvolupament: Cultures i Desenvolupament a l'Àfrica, té quatre seus: Barcelona-Tarragona, Dakar, Yaundé, Antananarivo. Hi intervenen les universitats següents: Universitat Rovira i Virgili (URV), Universitat de Barcelona (UB), Universitat de Lleida (UdL), Universitat Pompeu Fabra (UPF) i Universitat Ramon Llull (URL) del campus català; Universitat Cheikh Anta Diop (Dakar) del campus senegalès; Universitat de Yaundé I del campus camerunès i Universitat d'Antananarivo del campus malgaix.

És un màster oficial reconegut per l'Agència Nacional d'Avaluació de la Qualitat i Acreditació (ANECA) de 120 crèdits ECTS, segons el model de Bolonya. El diploma final és expedit per la URV —entitat coordinadora— amb validació dels diplomes emesos per les universitats africanes. El màster CUDA té *dobla ruta*: professionalitzadora i investigadora.

S'imparteix de *manera bimodal*, es fan classes intenses presencials a l'inici de cada semestre i un seguiment en línia posterior, amb fòrums i videoconferències a cada assignatura; i es lliuren treballs i es fan exàmens al final de cada semestre. Quatre tècnics informàtics coordinen els treballs en línia, sota la supervisió central del màster a la URV (amb el sistema Moodle).

Els treballs finals poden ser avaluats per videoconferència per tribunals euroafricans.

Tots els campus ja són actius. El campus català es va iniciar l'octubre de 2010, el malgaix i el camerunès el març de 2011, i el maig de 2011 ho ha fet el senegalès.

El març de 2012 els quatre campus abordaran el quart i últim semestre del màster.

És el primer màster tipus Bolonya amb aquestes característiques, i amb quatre equips que treballen simultàniament i intercanvien professorat, alhora que permet estades sobre el terreny per a recerca o coneixement directe de les realitats estudiades.

El total d'alumnes és al voltant dels 120, dels quals 90 estudien a les tres seus africanes, totes dirigides per professorat d'universitats de prestigi al continent.

gran que accepten el vassallatge. Encara que funcionem sense diners se suposa que només hi ha una disciplina i una metodologia europea i que cap persona africana sortirà del guió, fins i tot, en termes intel·lectuals».

Pescador solitari a Saint Louis, Senegal

Així que, va prosseguir, la premsa ho divulga; la pràctica ho consolida sobre el terreny amb la cooperació... i aquí cal preguntar-se com ens posicionem? I què hi fem nosaltres, allà?

Però «amb l'Estat hem topat». Aquí triquem set-cents anys a entrar en la història moderna; cinc-cents anys a dotar-nos d'institucions i tres-cents a ser hegemònics a Europa i al món. A l'Àfrica, l'Estat modern s'hi instal·la el 1900. Només té un recorregut de cent anys! Aquí vam tenir set-cents anys de guerres i bufetades interestatals i es vol que a l'Àfrica funcioni ben de pressa. Però no té la rapidesa d'Internet.

En la dècada de 1990 —tercer tema— «la gran esperança negra» del *Banc Mundial* (BM) «va aconseguir resultats negríssims en la majoria dels països africans». Amb la caiguda dels Estats socialistes moderns de l'àrea soviètica, no hi havia cap altra sorti-

da que ser liberal. Així ho va fer l'Etiòpia de Meles Zenawi o la Uganda de Yoveri Museveni i molts d'altres.

Venedor ambulant de taronges pelades a Dakar

I el BM, el Fons Monetari Internacional (FMI) i la França de Mitterrand van aprofitar l'oportunitat per «imposar els bons costums dels plans d'ajust estructural (PAE) amb l'ajuda» i dirigir el recorregut de cada Estat condicionant-li la política: calia promocionar la iniciativa privada, reduir l'Estat i els funcionaris i evitar rèmores.

«Jo tenia un amic, professor universitari», explicava Iniesta a tall de trista anècdota, «que m'explicava que li havien provocat una deflació»; així ho van fer des de Moçambic al Senegal. Però «van provocar una deflació també al professorat de primària, funcionaris, militars, etc.». Calia aplicar la normativa del BM de tenir menys Estat i més felicitat (per a alguns, és clar). A partir

d'aquí «amb l'Estat aprimat, van aparèixer els senyors de la guerra que es van enfrontar a aquests Estats febles». Amb la qual cosa «és preferible un mal Estat modern que no tenir-ne cap».

La dècada de 1990 ha estat la pitjor dels 110 anys de l'Àfrica moderna, més, fins i tot, que la dècada de la colonització. El Banc Mundial no ha fet autocrítica, però s'ha moderat en les exigències.

Era l'Àfrica de les guerres, dels genocidis... Un 10 % de la població s'escapava en pasteres, d'altres en avions. Ara ja han desaparegut les pasteres de les portades de la premsa i dels informatius. Ara els països africans són en les pàgines d'economia per la intervenció dels xinesos i perquè, també, estan molt millor. Tenen més préstecs i menys pressions del Banc Mundial; tenen més estabilització socioeconòmica perquè obtenen productes i capitals de la Xina, l'Índia i el Brasil. L'Àfrica «és menys interessant», en cert sentit, així que si ara no hi ha llàgrimes, d'on obtindran diners les ONG?

Des que va començar la dècada de 2010 els opositors ja no són eliminats; ja no es refugien a Europa. En alguns països, la premsa d'oposició encara es pot penjar a les parets, i hi ha ràdios i televisions que informen. Fa dos anys, al president de Madagascar això li va costar la sortida del poder. Les eleccions són en uns nivells de frau «gairebé suportables». L'oposició accepta jugar la partida i, a canvi de reconèixer la victòria dels que manen, obté alguns escons; si després veuen que no funciona el repartiment, sortiran al carrer a protestar.

«Això no és democràcia», va subratllar, «però tampoc no la tenim aquí». La democràcia és una concepció humanista que

és lluny del que algun jurista ha denominat respecte a l'Àfrica *democràcies procedimentals*, que significa que respecten els procediments estàndards internacionals. Hi ha hagut canvis en aquest sentit, va insistir Iniesta, però tenen una «concepció flexible i pragmàtica del vot». I si no funciona, sortiran al carrer.

El clientelisme i l'ètnicitat —quart tema— són els dos cavalls de batalla de l'Àfrica negra. La població s'organitza en xarxes clientelars que estan subordinades a aconseguir dels polítics una escola local, un hospital, etc. El president del Senegal, Abdoulaye Wade, va obtenir més vots que mai en les últimes eleccions gràcies als vots religiosos i ètnics, que sempre volen alguna cosa a canvi. Els nostres sociòlegs no ho entenen —ni els blancs, ni els negres amb ànima blanca. El tribut, o la mossegada, és fonamental per efectuar aquesta redistribució a partir de les xarxes.

S'hauria de calcular entre un 30-40 % del projecte per als Estats africans, les seves autoritats regionals i les autoritats tradicionals locals. Això és un tema clau; si no es fa així, viurem trenta anys més sense canvis.

«El sistema ètnic», explicava, «té una doble cara: la cultural i la religiosa». Les autoritats tradicionals tenen una autoritat moral que l'Estat no té. I la qüestió ètnica no es pot extirpar. Té coincidències amb l'Occident medieval, i no amb l'actual, però amb «la variant que tenen mòbils, per si es perden i es queden penjats a la sabana»; encara «no tenen electricitat a tot arreu, però ja em van dir que, en el futur, podran connectar els ordinadors als cocoters».

«El principal obstacle al desenvolupament, des del meu punt de vista», va finalitzar Ferran Iniesta, «és el desenvolupament modern».

Els Estats africans en la globalització

Albert Roca

Professor d'Antropologia (Universitat de Lleida), membre de l'Agrupament de Recerca i Docència d'Àfrica (ARDA) i director de la revista *Studia Africana*

Albert Roca

Després de la dissertació del professor Iniesta, jo donaré algunes pistes perquè ell ja ha parlat de l'Estat, va anunciar Albert Roca.

Recordaré que el 2010 va ser el 50è aniversari de les independències africanes francòfones (disset països) i a l'Àfrica es va notar. Tanmateix, no n'ha sortit cap reflexió; ni dels polítics, ni dels intel·lectuals... i feia pensar, sobretot després de sobreviure la dècada de 1990, com acabem de sentir.

Ara hi ha molta pau social i el nivell de conflicte ha disminuït, va explicar el professor. Des dels anys 1995-96 els creixements econòmics han estat positius, després de vint anys de decreixement. Però malgrat que ja fa quinze anys que creixen, ni tan sols s'ha fet balanç dels Objectius de Desenvolupament del Mil·lenni (ODM)³ de les Nacions Unides (www.un.org/es/comun/docs/?symbol=A/RES/65/1). Però en les societats africanes sí que hi ha hagut canvis.

3. Objectius del mil·lenni: 1. Eradicar la pobresa extrema i la gana. 2. Aconseguir l'ensenyament primari universal. 3. Promoure la igualtat entre els gèneres i l'autonomia de la dona. 4. Reduir la mortalitat infantil. 5. Millorar la salut materna. 6. Combatre el VIH/SIDA, la malària i altres malalties. 7. Garantir la sostenibilitat del medi ambient. 8. Fomentar una aliança mundial per al desenvolupament.

La idea del *neopatrimonialisme* va sorgir al final de les dècades de 1950 i 1960. La majoria dels països va adoptar els patrons estatals de les antigues metròpolis, a l'estil anglòfon o francès, no hi fa res, però va ser un *mimetisme considerable*, començant per les elits que es volien modernitzar. Això no plantejava problemes ni discussions. Es van crear nacions noves, societats civils noves i empreses noves.

Mercat del boulevard Gueule Tapée, Dakar

En les dècades de 1970 i 1980, l'efecte és que es trenca aquest primer model. Se sumen les independències dels països lusòfons (Cap Verd, Guinea Bissau, Angola, Moçambic i Sao Tomé i Príncipe); s'introdueixen noves formes africanes pròpies al Zaire (la República Democràtica del Congo actual) i a Madagascar, i s'adopta

el *monopartidisme* explicat i assumit perquè en aquests països, suposadament, «no tenen lluites de classes i la competència entre partits no és operativa».

Quan el Banc Mundial aplica els PAE es recupera la idea de Max Weber i s'aplica a l'Àfrica el neopatrimonialisme. S'assumeix que «és la seva forma particular de modernitat, amb institucions actuals, però que responen a una realitat anterior». Es pot dir que «l'Àfrica és anacrònica» (l'exemple seria Mobutu Sese Seko del Zaire), però és un «bagatge africà dins de la modernitat».

Perquè en les societats o els *sistemes premoderns* no hi havia separació entre persones i institucions; el sobirà era el rei i, per tant, el conjunt del país era patrimoni nacional. I això s'aplica al final del «socialisme real».

En la dècada de 1990 a l'Àfrica negra ocorre el que ara està succeint al Magreb: que van passar «de sistemes caciquistes a democràcies procedimentals». A Castelló i en alguns llocs de Lleida també tenim neopatrimonialisme, va recordar.

La democràcia és molt més que una majoria en els vots dels electors. Però, per a què els serveixen les democràcies, als Estats africans? Els Estats africans són petits i no compleixen el que se n'espera.

Aquesta «relativa pau social» ha consolidat aquests *Estats inoperants*, fins i tot els que creixen a una mitjana del 10 % i no garanteixen serveis bàsics a la població. L'Estat africà no explica les societats africanes; són sistemes diferents i l'Estat plural que existeix té, alhora, lògiques diferents. Els Estats són «subsidiaris secundaris» per a la majoria i això provoca «perplexitat als investigadors». Es parla de la *maledicció dels recursos*.⁴

Protesta en contra del president senegalès Wade pels talls d'electricitat, durant el Fòrum Social Mundial (FSM) de 2011, a Dakar

«Al final de la dècada de 1990», va resumir Albert Roca, «estàvem perplexos i encara ho estem».

Els Estats africans van en diverses direccions alhora: són moderns i tradicionals.

4. Frase encunyada per Mbuyi Kabunda, doctor en Relacions Internacionals per la Universitat Complutense de Madrid i professor de l'Institut Internacional de Drets Humans d'Estrasburg.

Temes del debat

La població europea és *unidimensional* i no entenem els diferents plans de relació amb altres persones; com que no ho entenem, simplement ho considerem negatiu perquè pensem que «la nostra manera de veure les coses és la correcta i, sens dubte, l'única». La cooperació moltes vegades obre el camí de les empreses espanyoles (o almenys, aquest és el cas d'Angola).

Itziar Ruiz-Giménez Arrieta (doctora en Relacions Internacionals de la Universitat Autònoma de Madrid, UAM) defineix la intervenció occidental actual com la recepta del *complex de pau liberal*, que és la xarxa de diferents actors «experts en la pau, la seguretat i la reconstrucció» del país (ONU, ONG, BM i FMI) en els programes dels quals apliquen les mateixes receptes neoliberals, malgrat que saben que van fracassar.

[Roca] Els models de cooperació no funcionen, ni en la dècada de 1960 ni en la de 1980; el problema és saber quin és l'objectiu de la cooperació. Però quan ho saps, tampoc no saps què fer-ne. Potser el concepte de *cooperació* tampoc no serveix?

[Iniesta] La pregunta és què volem fer? I què esperem aconseguir? Perquè hi ha d'haver claredat i igualtat. Que una de les parts no vulgui treure'n profit és «molt inquietant»; és per això que «els occidentals són sospitosos» als ulls africans... Si vols relacionar-te amb la gent «has de respectar-la, conèixer-la i reconèixer-la».

[Farré] Introduiré una mica de discrepància perquè ha semblat que a partir de la dècada de 1990 tots els Estats africans

van assumir la democràcia i no és així a molts llocs: Kènia, Zimbàbue, la Costa d'Ivori...

[Iniesta] El sistema dels *microcrèdits* pot estar més adaptat al sistema africà, tant per a homes com per a dones. I us en posaré un exemple. Una vegada li vaig regalar un jersei a una dona, i mai no l'hi vaig veure posat. Després vaig saber que l'«havia capitalitzat» venent-lo per comprar cafè, llet i sucre; el va vendre per fer el cafè de l'esmorzar (molt dolç, per cert, perquè el feia amb llet condensada i a més hi afegia sucre). I amb aquest sistema, tothom produeix; totes les persones venen i totes compren.

La pregunta no és si ampliar els microcrèdits, sinó d'on treuen els Estats els recursos. Aquí tu pagues impostos, però a l'Àfrica els agricultors no en paguen; estan endeutats des de fa vint o trenta anys i no els envien els soldats perquè paguin. No fan com els nostres «bancs civilitzats», que estafen la gent i després la fan fora de casa perquè no paga la hipoteca.

A l'Àfrica són sanguinaris amb l'oposició política, però no amb la societat. Quan cometen errors, com Jean-Bedél Bokassa (a la República Centreafricana), que va enviar l'exèrcit a metrallar els escolars i després va disparar contra les dones, cau el règim. A Uganda, Idi Amín Dada no va caure després d'expulsar els indopakistanesos perquè no va tocar la població, però quan l'exèrcit va començar a disparar als estudiants i els soldats a violar les joves, es va acabar la dictadura d'Idi Amín. Una cosa és l'elit política i una altra la població. I a l'Àfrica això es paga.

A l'Àfrica, de tota manera, «l'Estat és una ganga, per a qui el té».

[Iniesta] Sobre la «democràcia procedimental». El vot ha de permetre tenir algun resultat: «volem un dispensari, cal construir una escola...». No és gaire digne, però resulta. Els «sistemes de clientela» accepten *els enemics*, però sempre depèn del que tenen per repartir i la seva durada depèn del que distribueixen.

L'historiador Joseph Ki-Zerbo era un opositor actiu del Banc Mundial perquè no va considerar gens positiu que reduïssin el nombre de funcionaris; més aviat pensava que calia incrementar-los i, a més, apujar-los el sou, perquè cada salari arriba a la família extensa, als veïns; a l'Àfrica el salari és un «activador econòmic».

Suggeriment de lectures

- INIESTA, Ferran (2002): *El Planeta Negro* (3a ed.). Catarata, Madrid.
- INIESTA, Ferran i ROCA, Albert (ed.) (2002): *Àfrica en la frontera occidental*. Sial Ediciones, Colección Casa África, Madrid.
- INIESTA, Ferran (2000): *Emitai: Estudios de historia africana*. Bellaterra, Barcelona.
- INIESTA, Ferran (1998): *Kuma, historia del África negra*. Bellaterra, Barcelona.
- METGES SENSE FRONTERES (1999): *El laberinto humanitario*. Acento Editorial, Madrid.
- RAICH, Jordi (2004): *El laberinto humanitario. La especie solidaria al descubierto*. Debate, Barcelona.
- ROCA, Albert (ed.) (2005): *La revolución pendiente: El cambio político en el África Negra*. Lleida, Universitat de Lleida, Nord-Sud.
- RUIZ-GIMÉNEZ ARRIETA, Itziar (2005): *Historia de la intervención humanitaria: el imperialismo altruista*. Los Libros de la Catarata, Madrid.
- RUIZ-GIMÉNEZ ARRIETA, Itziar (2004): *Las «buenas intenciones»: intervención humanitaria en África*. Icaria antrazyt, Barcelona.
- SOGGE, David (ed.) (1998): *Compassión y cálculo*. Icaria, Barcelona.
- UNIDAD DE ESTUDIOS HUMANITARIOS (Instituto Pedro Arrupe i Metges sense Fronteres) (1999): *Los desafíos de la acción humanitaria*. Icaria antrazyt, Barcelona.
- VIDAL VILLA, José M. (coord.) (2002): *Cap a un món més o menys igualitari? Globalització, Desenvolupament i Cooperació Internacional*. Pòrtic, Els Juliols, Biblioteca Universitària, Barcelona.

La nació que ens espera. Propostes africanes

Jordi Tomàs

Antropòleg i investigador del Centro de Estudos Africanos de Lisboa (ISCTE-IUL)

Jordi Tomàs

En aquesta sessió «abordaré la qüestió de l'ètnia i la identitat, conceptes que cada vegada veig menys clars», va indicar Jordi Tomàs, i també «tractaré del nacionalisme en sentit ampli».

El 1885 en la Conferència de Berlín té lloc el repartiment del continent africà⁵ i el naixement dels Estats africans actuals. Es van delimitar els territoris segons el curs dels rius, els paral·lels, els meridians, les cadenes muntanyoses, etc., sense tenir en compte les poblacions. En aquell moment, era una divisió artificial efectuada per les potències europees: França, Alemanya, la Gran Bretanya, Espanya i Portugal. Eren artificials les fronteres? La veritat és que no van tenir en compte la realitat sociopolítica del continent ni la voluntat africana d'aleshores. «Però ara», va confessar aquest investigador, «ja no sé si són tan artificials les fronteres», perquè són viscudes com delimitacions territorials autèntiques.

«Han canviat les fronteres el 2011?», es preguntava Tomàs. Hi ha alguna modificació. Amb la derrota alemanya en la Primera Guerra Mundial (1914-1918), les colònies alemanyes van passar a altres mans i van

canviar alguns països: Tanzània, Namíbia,⁶ el Togo, el Camerun... Més endavant, Eritrea es va independitzar d'Etiòpia el 1993 i, ara mateix, el 2011 el Sudan del Sud acaba de decidir la seva independència en referèndum. Altres exemples de temptatives secessionistes actuals les tenim al Camerun meridional, Somaliland, Cabinda (nord d'Angola) i la regió de la Casamance (sud del Senegal).

Però tornem al 1885. «A partir d'aquesta data la colonització es va fer efectiva a l'Àfrica». Prèviament, només hi havia presència europea a les costes i als ports. Hi havia 50 forts per al tràfic d'esclaus; a Gorée (el Senegal) i en altres països africans es repetia el mateix esquema.

A partir de 1890 i fins a 1900 les potències europees penetren militarment al continent i han de fer pactes amb les autoritats locals o atacar-los militarment. En el cas del Regne Ashanti (al centre-sud de l'actual Ghana), un país molt fort, els britànics van haver d'atacar-lo durament fins a reduir-lo el 1897.

Les diferents potències colonials tenien *dinàmiques diferents de colonització*:

5. Vegeu PAKENHAM, Thomas (1991).

6. Namíbia, llavors Àfrica del Sud-oest, va passar a ser un «protectorat britànic» controlat per Sud-àfrica.

- L'*indirect rule*, aplicat pels britànics, significava que no modificaven els seus propis sistemes i lleis politicoeconòmiques, a imatge i semblança de les de Londres, sinó que intentaven negociar amb les *autoritats tradicionals*, com va ser el cas dels ashanti després de guanyar-los en el terreny militar. Els *chiefs*⁷ eren els intermediaris i responsables d'acatar les ordres i decisions colonials al territori.
- Els francesos van preferir una *assimilació* per convertir els *indígenes en civilitzats*; a partir de les seves idees de la igualtat, llibertat i fraternitat pretenien que la llei francesa fos universal per a totes les persones. Aquests *indígenes civilitzats* es van convertir en *ciutadans francesos* a quatre ciutats del Senegal: Saint Louis, Gorée, Dakar i Rufisque.
- La tercera manera d'actuar era la portuguesa que tenia, d'una banda, les *lleis d'indigenato* i, de l'altra, *els grups d'assimilats*. Aquests últims eren constituïts pels traductors, els guies i intermediaris i els «convertits».

La formació de totes les elits africanes, tanmateix, es va fer *a través dels missioners* (protestants o catòlics) a *les escoles colonials* o pel contacte amb l'Administració colonial. I van ser aquestes elits les que van governar els Estats postcolonials després de les independències.

Cal destacar que Etiòpia formalment no va ser colonitzada ni tampoc Libèria. L'origen d'aquest país va ser la compra, a mitjan segle XIX, que en van fer grups filantròpics nord-americans perquè els esclaus dels Estats Units tornessin al seu continent d'origen, sense consultar-los res.

7. Vegeu CROWDER, Michael i IKIME, Obarzo (1970).

Tots els altres Estats africans actuals són nascuts de la colonització i les seves elits han estat formades i educades a les metròpolis occidentals de Londres i París. Encara que molts dels primers presidents africans de la Costa d'Ivori, el Benín, el Togo, Mali i Alt Volta (ara Burkina Faso) també es van formar a les universitats de Dakar i Saint Louis (el Senegal). També s'hi va formar el primer president del Senegal independent, Leopold Sedar Senghor, que era polític, poeta i professor de francès a París. Aquest president de l'ètnia minoritària serer —en un país on hi ha una majoria minoritària wòlof del 30-40 %— i de religió catòlica —on el 90 % de la població és musulmana— il·lustra la relació especial entre els conceptes *ètnia*, *nació* i *Estat* a l'Àfrica. I Senghor va governar al Senegal durant 20 anys, des de la independència el 1960 fins al 1980.

Universitat Cheik Anta Diop, Dakar. Baobab davant de les facultats

Leopold S. Senghor a més de donar classes de francès a la metròpoli, va lluitar dos anys i mig en la Segona Guerra Mundial del costat de França, igual que ho van fer uns 150.000 senegalesos més. Ja en la Primera Guerra Mundial van lluitar uns 200.000 soldats de l'Àfrica occidental suposadament voluntaris, denominats *tirailleurs*.

La Costa d'Ivori, «l'altra nineta dels ulls de França a l'Àfrica occidental», també va tenir un governant que va durar des de 1960 fins a la seva mort el 1993: Félix Houphouët Boigny.

L'ètnia, la podríem entendre com una *homogeneïtat cultural* que és la que els defineix; correspondria a l'organització prèvia de la tribu. Quant a la *nació*, el sentit de *volk* («poble») dels alemanys es combina amb una *voluntat comuna de viure junts*, tal com ho entenen els francesos; i finalment, l'*Estat* són les institucions, la constitució o l'administració del territori.

En la dualitat Estat-nació subjeuen molts dels conflictes interregionals de l'Àfrica. Però de vegades se'ls sobreposa la religió. Com a Nigèria, on hi ha 505 grups ètnics i les religions i cultures corresponents.

Segons Tomàs, hi ha «dos conflictes tipus» a l'entorn del govern i l'Estat nació.

a) D'una banda, *els conflictes d'ètnicitat*, que sols plantegen reivindicacions contra el govern perquè no se'ls respecta, però mai no posen en qüestió ni l'Estat, ni les fronteres. Aquí se situarien els *konkombo* (Ghana, el Togo, el Benín); els *bassai* del Senegal oriental i els *efik* de Nigèria.

b) De l'altra, hi ha *els conflictes nacionalistes o secessionistes* que volen un Estat independent dins de la «modernitat» i que poden arribar a ser una trentena al continent. Eritrea es va independitzar després de trenta anys de guerra amb Etiòpia; el Sudan del Sud també s'ha independitzat ara, després de trenta anys de guerra amb el nord àrab. Quan

el Sudan es va independitzar, dels 700 administradors estatals, només cinc eren autòctons del Sud. Però el moviment secessionista del Sudan del Sud només va quallar quan el nord musulmà va decidir aplicar la xaria (lleï musulmana com a fonament de l'Estat).

Troben en aquest *grup de secessionistes* la Casamance (sud del Senegal a la frontera amb Guinea Bissau), Biafra (Nigèria), el Camerun (la franja occidental que és anglòfona), Cabinda (nord d'Angola), Katanga (al sud-est de l'antic Zaire del president Lumumba, ara República Democràtica del Congo), Caprivi (nord de Namíbia) on, juntament amb Barotseland (sud de Zàmbia), hi ha el gran grup de llengua *Lozi* que agrupa, entre d'altres, les ètnies *mafwe* de Caprivi i la *masubia* del Barotseland zambiana.

A Etiòpia hi ha moltes regions secessionistes: Ogaden, Somaliland, Tigre... Somaliland es va independitzar de Somàlia, però no va ser reconeguda en l'àmbit internacional, com ho va ser Eritrea, malgrat que l'estructura de l'Estat funciona a la perfecció. De les quatre illes de les Comores alguna també vol independitzar-se.

Finalment, tenim la «colonització diferida» del Sàhara Occidental, que se la va empassar el Marroc després de l'«abandonament d'Espanya», després de la marxa verda el 1975. I tot entre cometes perquè encara no em crec gaire els termes que estic usant. «Resumint», va finalitzar Jordi Tomàs, «l'ètnicitat no posa en qüestió l'Estat existent i el nacionalisme secessionista vol un Estat propi». En tots els casos, tanmateix, es combinen identitats ètniques, regionals i estatals.

Mali i la qüestió del nord del país

Jordi Benet

Investigador de l'Agrupament de Recerca i Docència d'Àfrica (ARDA)

Jordi Benet

Mali era un dels territoris dels grans imperis de l'Àfrica occidental, ara molt reduït. I si parlem de fronteres artificials, Mali n'és una. Avui farem un «recorregut lineal en la seva història i les dificultats de l'Estat malià amb el nord del seu país», on sempre han tingut enfrontaments periòdics amb els tuaregs, des de la independència el 1960. Els tuaregs, la gent (blanca) del nord, i les persones de l'«àmbit sudanès» (negres del sud) s'oposen en molts aspectes

Pati central de la casa dels esclaus de l'illa de Gorée, Dakar

i tenen àmbits culturals diferents. Els cinc presidents que hi ha hagut després de la independència de Mali han tingut problemes amb el nord.

Amb un territori semiàrid i extens (2,5 vegades l'espanyol), Mali té 12 milions d'habitants; els tuaregs representen gairebé un 10 % de la població. Té fronteres amb set països africans (Algèria, el Níger, Burkina Faso, la Costa d'Ivori, el Senegal, Guinea Conakry i Mauritània).

Bamako («el caiman dels pantans», en bambara) va ser la capital impulsada per la colonització. La regió és dels bambara, la gent de confiança dels colonitzadors i de les posteriors elits de la independència. La capital, tot i que està ubicada al riu Níger, és en un lloc bastant escorçat cap al sud, lluny del centre del país.

La seva economia és bàsicament agrícola, amb producció de cotó, i exporta or. Però malgrat ser el tercer productor mundial d'aquest metall, no té els recursos per explotar-lo. El sud està més desenvolupat que el nord. L'índex de desenvolupament humà (IDH) —el mesurament de l'ONU, que inclou variants socioeconòmiques— de 2009 situava Mali en el país 178, dels 182 que hi ha en aquest índex del Programa de Nacions Unides per al Desenvolupament (PNUD).

Mali apareix en el rànquing dels països més corruptes del món; tanmateix, és un model de democratització pel seu procés pacífic i transparent.

Entre els segles VIII i XI va formar part de l'Imperi de Ghana (sud-est de l'actual Mauritània i Mali), però ja després del segle XI va passar a designar-se *Imperi de Mali* i va arribar fins al nord de Guinea Conakry amb els reis Sundjata Keita i Kankou Moussa (qui va fer caure la còrtia mundial de l'or en repartir-lo generosament en la seva ruta de peregrinació cap a la Meca).

En el segle IX els musulmans del nord del continent, àrabs i berbers, van designar el que coneixem com a Sahel *Bilād al Sudan* o el *país dels negres*. El Sàhara sempre ha estat terra de nòmades; en canvi, no ho ha estat la zona sudanesa, on s'ha practicat el pasturatge i l'agricultura.

En el segle XVII s'intensifica el comerç d'esclaus i el tràfic de negres, i la sabana està sempre en guerra per capturar presoners i traficant-los. Apareixen els Estats esclavistes. Ja en el segle XIX, el 1898 els francesos exerceixen el «control directe» al territori de l'actual Mali, que anomenen de diferents maneres: Gran Sudan, Alt Senegal-Níger, Províncies de l'Oest o Sudan francès. L'estructura colonial afavoreix la distància entre els diferents grups, però no posa en qüestió l'esclavitud.

Hi ha una diferenciació entre l'«elit islamitzadora negra», els tuaregs i els «pagans potencialment esclavitzables».

L'acció d'alguns administradors colonials com Maurice Delafosse, «segons explica sempre Ferran Iniesta», assenyalava aquest professor, facilitarà que el mapa

dels territoris s'assembla al de l'antic Imperi de Mali.

En la Primera Guerra Mundial, el focus de sublevació contra els francesos van ser els tuaregs. El 1951 França intenta crear l'Organització Comuna de les Regions Saharianes (OCCRS); el 1959 intenta saber què en pensen els tuaregs i també ho consulta als sudanesos. Els tuaregs es posicionen al costat d'aquests i ambdós grups lluitaran junts per la independència contra els francesos. Amb la independència d'Algèria el 1962, desapareix l'OCCRS.

El 1959, sota domini francès encara, Modibo Keita crea la Federació de Mali (que inclou Dahomey, Alt Volta, el Senegal i Mali en un mateix Estat). Però se'n desfa uns mesos després per donar pas a la República de Mali, que s'independitza el 1960 sota la presidència del mateix Modibo Keita.

El 1963 té lloc la primera manifestació de descontentament tuareg. Com podien viure sota les ordres dels seus esclaus? Les tres regions més conflictives són Tombouctú, Kidal i Gao, segons Jordi Benet. Els polítics de l'Estat no inverteixen al nord, només el mínim necessari: en educació i en obres hidràuliques i, en canvi, sí que hi desplacen tropes de l'exèrcit, que es comporten de manera violenta amb la població tuareg en les llargues temporades que viuen desplaçades al nord. Hi ha elements racistes per ambdós costats. La rebel·lió de 1963 acaba el 1964 i des de llavors els militars s'instal·len al territori del nord i els tuaregs es desplacen a Níger i a Algèria.

El 1968 el general Moussa Traoré fa un cop d'Estat que el manté en el poder fins al març de 1991, any en què és enderrocat. Les seves constants són la corrupció i la

repressió. El 1973 es produeix una sequera terrible, igual que el 1984, i es requereix ajuda internacional, però el dictador Traoré la usa per comprar més armes.

El 1990 es produeixen grans manifestacions de joves a Bamako, i també rebel·lions al nord, i molts fills dels tuaregs, que havien marxat anys abans a països veïns (Líbia i el Txad), tornen. Tots seran víctimes d'una gran repressió a Gao, on els maten els camells i fins i tot apareixen als carrers els dits tallats de les persones. Aquest enfrontament s'acaba quatre mesos després, amb la mediació d'Algèria, a través dels Acords de Tamanrasset de gener de 1991.

La intervenció militar liderada per Amadou Toumani Touré obre un procés de transició amb un govern interí i amb el compromís de fer eleccions el 1992 i de no presentar-se

ell mateix als comicis. Amadou Toumani Touré compleix les promeses i les eleccions les guanya Alpha Oumar Konaré de l'Aliança Democràtica de Mali (ADEMA), que tornarà a ser elegit el 1997.

L'abril de 1992 es firma un pacte nacional amb els rebels, a partir del qual es dona un estatut especial a Tombouctú, Gao i Kidal; es concedeix certa autonomia al govern regional, que pot organitzar la vida comunitària urbana i rural, i es pacta la integració dels rebels dins de l'exèrcit malià. Però el 1994 resorgeix la violència.

El 2002 Amadou Toumani Touré es presenta a les eleccions, les guanya i situa com a primer ministre el líder tuareg Ibrahim Ag Hamani, amb la voluntat d'acabar amb el conflicte. Tanmateix, hi haurà nous enfrontaments el 2007, 2008 i 2009.

Temes del debat

Les fronteres sí que són artificials, excepte on hi ha delimitacions geogràfiques (rius, desnivells muntanyosos...) com al Senegal (riu Senegal) o a la banda de Caprivi (riu Kuando-Kubango). Hi ha tuaregs al Níger, Algèria i Mali; són transhumants, però es treuen el passaport que els convé segons el país on són. A més, hi ha *tuaregs moderns* amb tot terrenys i *tuaregs tradicionals*. L'home es mou i va a casa de la família de la dona perquè el llinatge és «matri-lineal». Ella es queda com a «posseïdora dels coneixements i de la propietat». És ell qui va tapat perquè li convé en totes les circumstàncies: tant si és protector de caravanes com assaltant.

[Tomàs] Estat africà o no? El problema és establir els punts de contacte perquè la població se senti protegida per l'Estat. O que l'Estat proveeixi els serveis mínims com ara salut i educació.

Tomás Sankara va fer meravelles en quatre anys a Burkina Faso; Libèria és una democràcia i té una presidenta, Ellen Johnson Sirleaf; a Ruanda ara hi ha paritat tant en el Govern com en el Parlament, igual que a Sud-àfrica, que van canviar les normes després de la Reconciliació nacional... Això és una acció local, però també estatal. Sí que hi ha nivells alts de corrupció a l'Àfrica. Però i aquí?

Suggeriment de lectures

DAVIDSON, Basil (2003): *Africa in History. Themes and Outlines* (2a ed. revisada i ampliada). Phoenix, Londres.

DAVIDSON, Basil (1994): *The search for Africa. A History in the Making*. James Currey, Londres.

CROWDER, Michael i IKIME, Obarzo (1970): *The African Chiefs. Their Changing Status under Colonial Rule and Independence*. APC (Africana Publishing Corporation), Nova York i Universitat d'IFE Press, ILE-IFE, Nigèria.

MARZUI, Ali (1993): *Africa since 1935 (General History of Africa. VIII-UNESCO)*, Heinemann, Califòrnia, EUA.

OLIVER, Roland i ATMORE, Anthony (1994): *Africa since 1800* (nova edició). Cambridge University Press, Gran Bretanya.

PAKENHAM, Thomas (1991): *The Scramble for Africa (1876-1912)*. Jonathan Ball Publishers, Johannesburg, Sud-àfrica.

SHILLINGTON, Kevin (1995): *History of Africa* (edició revisada). Nova York, EUA.

TOMÀS, Jordi (ed.) (2001): *Secesionismos en África*. Bellaterra, Col·lecció Estudis Africans núm. 18, Barcelona.

Mali

DIALLO, Aïda Mady (2009): *Kuty, Memoria de sangre*. El Cobre, Barcelona. [Novel·la que explica la història d'una jove que era el 1984 a Gao, Mali, quan el poble va ser atacat pels tuaregs.]

NIANE, Djibril Tamsir (1960): *Sundjata ou l'épopée mandingue*. Présence Africaine, París.

Sobre Mali, la seva història i el seu llegat cultural, serveixen tots els llibres d'Amadou Hampâté Bâ, assenyalats en altres apartats del llibre.

Etiòpia

KAPUSCINSKI, Ryszard (1989): *El emperador* (2a ed.). Anagrama, Barcelona. [Llibre sobre el regnat de Yohannes Haile Selassie.]

Migracions i cooperació entre Catalunya i l'Àfrica occidental i viceversa

Rafa Crespo

Antropòleg del Centre d'Estudis Africans i Interculturals (CEA)

Rafa Crespo

Amb l'avis previ que la presentació sobre el tema era la seva visió personal, Rafa Crespo va iniciar la sessió amb la cançó *Esperanza* del grup musical senegalès Daara J. Volia que les persones assistents al seminari identifiquessin *el ritme*, la comprensió d'alguna de *les paraules* i *les llengües* en què s'expressaven els cantants. «I llavors», va afirmar aquest antropòleg, «podrem parlar de les dimensions de la migració africana».

L'assistència el va identificar com a ritme afrolatí, però el professor va concretar que era un ritme de *son* cubà. La paraula que es va identificar en castellà va ser *esperanza*, que dóna nom a aquesta cançó de hip-hop. Les llengües van resultar ser-ne cinc: castellà, creole (del portuguès), wòlof (senegalès), francès i anglès. Crespo va explicar que el grup va canviar de nom i ara es diu Family i que el hip-hop és un ritme que va néixer als Estats Units en el col·lectiu afroamericà, però que va entrar a Europa amb les influències africanes. «Els sona el *comerç triangular*?» (Gràcies al qual els europeus portaven armes a l'Àfrica, les intercanviaven per esclaus que enviaven a Amèrica per treballar a les plantacions i produir mercaderies, que després es venien a Europa). Doncs «amb els moviments migratoris de persones i la circulació de la música passa el mateix», explicava aquest professor.

Quins grups de hip-hop cubans coneixen? Orishas va resultar ser el més conegut. El nom de Daara és el que es dóna al Senegal a les escoles primàries alcoràniques (que no són les madrasses asiàtiques dels musulmans radicals).

La guitarra gairebé flamenca del principi de la cançó és de Sargento García, un grup francès amb aportacions de persones d'arreu del món. Així que Daara J. va contactar amb Orishas i amb Sargento García i junts van fer la cançó *Esperanza* i altres melodies «globals».

És la «integració intercultural», però també la diversitat i «un territori que no té límits», perquè «l'emigració, per a les cultures africanes, és un dret». Perquè quan entres en contacte amb altres expressions culturals les assumeixes.

Escenaris

El professor va passar un vídeo perquè l'assistència identifiqués escenaris o espais coneguts. En aquest cas ningú no en va reconèixer les referències visuals, malgrat que es tractava de barris del nord de la ciutat de Barcelona: el Carmel i la Vall d'Hebron. Els autors eren un grup de tres nois joves senegalesos que cantaven hip-hop en wòlof en un vídeo gravat a Barcelona. «Per

tant», va subratllar Crespo, «aquesta ciutat ja forma part de l'entramat multicultural africà, encara que només sigui als espais físics». Dos d'aquests joves ja no viuen a Barcelona, però tots van començar al casal de joves d'aquests barris.

Venedora ambulante de pastanagues, Guinea Conakry

El periodista polonès Ryszard Kapuscinski (2007), en el llibre *Encuentro con el otro*, assenyalava que «l'encontre amb l'altre, amb éssers humans diferents, constitueix des de sempre, l'experiència fonamental i universal de la nostra espècie».

«Les persones humanes som migratòries o sedentàries?», va preguntar Crespo. Després de diferents opinions l'antropòleg va assenyalar que, biològicament, som éssers migratoris, malgrat que en l'actualitat exercim de sedentaris. Però, en aquests moments de crisi, millor ser migratoris, per poder desplaçar-nos on sigui i buscar la feina necessària per menjar...

Va aprofitar l'ocasió per reflexionar sobre el mal ús que es fa del terme *migració* perquè aquí sempre l'expressem com a *immigrants*, de manera que donem la càrrega al que ens afecta com a societat, però el fenomen migratori és múltiple per a les persones que es traslladen perquè *emigren* del seu país d'origen i arriben al país d'acollida on se'ls considera *immigrants*; així que *l'estatus complet* és el de migrants.

Dimensions migratòries de les societats africanes

El concepte del *primer poblador* és un element central i estructural de les migracions a l'Àfrica perquè *el primer poblador és el fundador* de moltes localitats i comunitats africanes i, per tant, un *mestre de la terra* perquè el seu treball originari va permetre a les primeres famílies de quedar-se en aquell lloc.

Els mites que els acompanyen són, precisament, aquests de l'origen i estan relacionats amb la seva *història migratòria i els llaços familiars* —parentiu—, que és una de les formes d'interacció quan són a l'exterior; els africans tenen un *plantejament transterritorial* de la dimensió migratòria. Els *peuls* (o *fula*) que es troben per tot el Sahel, s'identifiquen des de l'antiguitat com els pastors dels faraons, per exemple. Però també passa amb els mandingues, suahilis, bantus...

Les migracions com a ritu de pas

A través de la tradició oral *soninké* la migració apareix com la manera d'arribar a ser una persona adulta, en especial «els homes». Així el *viatge és una separació*, però també un *projecte col·lectiu* (econòmic o familiar), de vegades comunitari.

Segons Arnold Van Gennep (1986), hi ha tres fases en aquests ritus de pas: «la separació, la formació i el retorn».

De vegades, aquesta és la manera d'arribar a ser una persona completa —sobretot els homes en la cultura africana. Si no caces un lleó, no has migrat com a bagatge per a la teva formació, o no has complert alguna funció social que tens assignada, no ets un home complet. En el cas de la migració, significa sortir, tornar i retornar. Fases que poden durar dècades en els processos migratoris. Alguns homes ja amb nêts decideixen tornar a l'Àfrica al cap de vint anys.

Va posar l'exemple d'un jugador de futbol del Betis el pare del qual es va morir i, en conseqüència, va haver de fer-se càrrec d'una cinquantena de persones de la seva família extensa africana... des de Sevilla. No va tornar a l'Àfrica, però va haver de controlar moltes situacions des de la península Ibèrica. Els termes *comunitat* i *territori* són molt amplis.

Venedores en el mercat de peix, Guinea Conakry

Amb tant protagonisme masculí, va sortir una pregunta espontània de la sala per preguntar què passa amb les dones. Crespo va afirmar que la migració femenina és

més complexa i té diferents variants. Elles poden moure's per agrupació familiar, per migració individual, però també en projectes col·lectius.

Els vincles

A l'Àfrica tot comença i tot acaba a les xarxes (Tolotti). Les migracions signifiquen *vincles econòmics i familiars* d'anada i de tornada. També representen *vincles socials i culturals* d'hospitalitat i de sentit comunitari.

És com el concepte de *diàspora*: llavors i espores que arrelen, es connecten i perduen en el temps. O de malles: xarxa de xarxes transcontinentals. I Catalunya ja en forma part.

L'Àfrica és, d'altra banda, un agent de desenvolupament internacional a causa de la *fuga de cervells*. Entre 1960 i 2007, un 27 % de les persones altament qualificades van abandonar el continent. Cada any surten preparats del continent, segons l'Organització Mundial de la Salut (OMS), 23.000 professionals de la medicina i la infermeria. Per exemple, Etiòpia té més personal sanitari a Chicago que al seu propi país, i Ghana a Londres... Així que ens hem de preguntar: qui beneficia qui, en la cooperació? D'altra banda, un 5,6 % de la comunitat universitària africana estudia fora del continent... i molts no hi tornen. És el col·lectiu amb més mobilitat del món.

Destinació: Barça o Barçakh

www.miops.wordpress.com/projects/drakar/barca-o-barzhak/

Tothom sap que travessar el mar és un risc, però l'assumeix. Hi incorporen la modernitat i les noves tecnologies. Quantes tar-

getes telefòniques tenen? Tres com a mínim: d'aquí, d'allà i de la diàspora, segons assenyala un estudi de Papa Sow i Adela Ros (2007).

Dones venent a la platja, Dialaw, Senegal

On van les persones migrants? On hi ha feina. Amb les prestacions no es construeixen cases a l'Àfrica. Cal esborrar aquest malentès... Conec casos de famílies que reclamen els seus nebots des d'altres parts d'Europa ara que no hi ha feina a Espanya. Envien la joventut a París on, per exemple, viu una tia i hi ha millors condicions laborals.

Més projectes catalans i viceversa

El 5è Saló de l'Hàbitat del Senegal ja va tenir lloc el 2006 a Barcelona, Palma de Mallorca, Granada i València. O la nominació d'una localitat a Gàmbia anomenada *New Salt Town* (la primera és a Girona).

I també la influència de la cultura africana en els artistes, com ho demostra el llibre de Miquel Barceló (2004) *Quaderns d'Àfrica*. El cubisme no s'entendria sense l'Àfrica. El quadre de *Les senyorettes d'Avinyó* és una imitació de les màscares africanes.

Migracions i desenvolupament

De primer, van obrir el camí les missions. I això ens *condiciona la mirada* que en tenim: pobres, salvatges, ignorants. Després, va ser la cooperació oficial i la de les institucions com ara:

1. La Fundació del Barça, que té diversos projectes a l'Àfrica, però només per formar escoles de futbolistes (Mali, Malawi, el Senegal, Burkina Faso). Vegeu: www.fcbarcelona.com/web/Fundacio/catala/solidaritat/cooperacio/index.html
2. La Fundació Lluís Llach, que també té projectes al Senegal, específicament per a pescadors a M'bour (sud de Dakar). Vegeu: www.fundaciolluisllach.cat

Però després de la cooperació i les migracions, ja hi ha *interdependències* entre Catalunya, l'Àfrica i la diàspora.⁸

«I ara que tothom ja mira l'Àfrica com un continent d'oportunitats», va finalitzar Rafa Crespo, «pot ser una fase important per afavorir el codesenvolupament, però hem de canviar la nostra mirada i tenir una escolta activa, amb empatia i assertivitat». Tal com assenyalen les paraules de Tierno Bokar, el mestre d'Amadou Hampâté Bâ (1994): «Ell ens incita no només a la tolerància, sinó a l'escolta real, atenta de *l'altre* [...]. Cal que deixis de ser el que ets i oblidar el que saps. Si et mantens ple de tu mateix i imbuït del teu saber, el teu pròxim no trobarà cap obertura per entrar en tu. *Il resterà lui, et tu resteras toi*».

8. Documental *Wandiyà (El que marxa)*, de La Brecha, Fons Català de Cooperació al Desenvolupament.

Estratègies de les dones en l'economia popular africana i el seu trasllat a Catalunya

Lola López

Antropòloga i coordinadora del Centre d'Estudis Africans i Interculturals (CEA)

Lola López

Abans que res, aquesta antropòloga va voler aclarir que, per ella, l'*economia popular* no és el que aquí entenem com a *economia informal* o *submergida*, com tampoc no és el que alguns estudis senegalesos anomenen l'*economia social solidària*.

Per Lola López, l'economia popular africana no és marginal, s'escapa de les normes occidentals, perquè té les seves pròpies normes i estratègies econòmiques. I en va posar alguns exemples, il·lustrats amb fotos del que ella considera *economia popular*: venedores de mel o de bunyols, bici taxis, mestres d'ensenyament local, ebenisteria, venedores de ratpenats, teixidors i teixidores, reparadors d'electrodomèstics i televisors, etc., que són activitats econòmiques productives, i no només comercials, com es podria pensar.

No constitueixen un sector, sinó que és l'economia de moltes o de la majoria de les ciutats africanes de l'Àfrica occidental; constitueixen el 60 % del PIB del Senegal, o entre el 60 % i el 90 % de la feina a l'Àfrica occidental.

Segons les seves investigacions, no és una economia tradicional, sinó productiva i amb molta inventiva. Segueix unes normes, encara que no són les nostres. Per exemple, fins que no hi ha uns estàndards

de producció elevada, no paguen taxes. Però, encara que siguin economies reduïdes, sí que produeixen riquesa: per als qui treballen i perquè donen serveis i productes a la població en general.

En situacions de crisi com ara, algunes d'aquestes activitats econòmiques cobreixen els espais que deixen descoberts els Estats a causa de les retallades en el pressupost econòmic. És a dir, que el que l'Estat no assumeix, ho fa la gent, agrupant-se, pagant per uns serveis veïnals i el que necessitin en un moment determinat.

El paper de les dones

Aquestes economies populars poden ser el primer contacte laboral dels joves, però també un mitjà de subsistència i de prestigi per a les dones (vídues o divorciades) o en una situació de matrimoni polígam. Per exemple, les terceres dones al Senegal. La primera dona s'ha de dedicar a la família que, en l'entorn de la família extensa africana, pot arribar a estar formada per una seixantena de persones; la segona dona és «la que dóna gustos al marit» i l'acompanya en determinades activitats lúdiques; per tant, la tercera dona és la que pot dedicar-se a feines externes que poden ser prou reeixides perquè li donin prestigi dins la família i, fins i tot, això li permeti de

canviar l'estatus social o la funció dins la família. Les acadèmiques i les professionals que estan casades trien el paper de tercera dona per poder continuar exercint la seva professió, afirmava López.

Amb el fenomen migratori hi ha un procés de «feminització de la pobresa» en el sentit que les dones es queden soles en origen i triguen a rebre les aportacions econòmiques del marit que ha marxat. Però quan guanyen diners, no els acumulen, sinó que els redistribueixen per millorar la qualitat de vida de les seves famílies extenses i el que acumulen és capital social. I això ho sap la cooperació, perquè promou les dones en moltes de les seves activitats i dels seus projectes.

Les dones usen les activitats econòmiques populars per «canviar els rols de gènere i d'estatus» que els corresponen en la societat. Poden modificar la seva posició respecte als marits i la família.

Venedores de fruita a Rufisque, Dakar

En molts llocs les dones tenen la seva pròpia economia i els seus camps de conreu. Els homes, en canvi, no en tenen de propis, sinó que les seves terres són familiars. Així que, a diferència del que es pensa aquí, elles tenen la seva pròpia

economia i la seva pròpia capacitat de desenvolupament amb les seves activitats econòmiques, la qual cosa els proporciona un estatus equiparable al rang de primera dona o del primogènit home. Una *dona amb èxit* es considera un *home honorari*. I si el seu procés migratori és reeixit també; llavors ja té un rang similar al de *l'home a la família*. Això permet que se les pressioni menys per tornar a casar-se. A més, el fet de ser «proveïdores» de la família els permet rang i poder per prendre decisions familiars.

En l'*economia popular urbana* són elles, més que els homes, les que tenen èxit perquè han sabut readaptar-se a les situacions noves. Són estratègies gairebé precoloniales que els homes van deixar d'aplicar quan van passar a ser la força de treball de les potències colonials. En canvi, les dones no van tenir aquesta ruptura laboral i han modificat l'economia tradicional precolonial a la nova situació; han adaptat millor els seus coneixements i sabers tradicionals als canvis: tant a l'economia local, com a la internacional; en són un exemple els teixits WAX, aquests que tenen una patina de cera fets a Holanda però que després, des de Dakar (el Senegal), es distribueixen a tot l'Àfrica occidental. Són les *Nana Benz* o les *Mama Benz*, segons els països, perquè anaven amb automòbils Mercedes Benz d'un costat a l'altre. N'hi ha a Barcelona, París i Marsella. En aquesta última ciutat mediterrània van crear el 1999 l'Organització Nana Benz. I ara van a Tailàndia o a la Xina a comprar les mercaderies.

Segons la investigadora senegalesa Fatou Sarr, les dones amb èxit no són les universitàries, sinó dones amb poca educació formal que tenen iniciatives i aconseguen l'èxit. Les dones de negocis també estan

immerses en la migració, perquè es mouen i no tenen problemes per viatjar —sobretot si són la tercera dona— i encara més si tornen a casa amb diners.

Les seves estratègies econòmiques els permeten de tenir beneficis econòmics i capital social o xarxes de suport i ajuda mútua, que sempre es multipliquen. Les xarxes econòmiques se sobreposen a les relacions familiars, d'amistat, de complicitat o amoroses. Per exemple, a Marsella utilitzen recursos com «la seducció» davant la competència xinesa per treure'ls clientela. Un estudi assenyalava que «el somriure i l'amabilitat» es consideren un valor que no té preu per als compradors, que les prefereixen abans que les xineses.

És a dir, que són «actores socials» que juguen les seves cartes i els seus recursos i no són dones abnegades com les considerem aquí. Tenen, això sí, l'obligació de redistribuir béns i favors, però això augmenta les seves pròpies xarxes socials i el seu prestigi.

Poden passar a assumir el paper de segona dona si volen, o atreure la família del marit. En definitiva, utilitzen no tant els diners com les influències, en benefici propi i per millorar la seva posició de gènere o el seu estatus en el grup social o la família.

Una d'aquestes estratègies econòmiques és la de les *tontines individuals* (de deu persones i deu euros, per exemple) o les *tontines subhastades* (multiplicitat de maneres, però totes per associació: de dones familiars, de les que venen teixits al mercat, d'alguna congregació religiosa o de dones exalumnes de la mateixa escola). Funcionen com una germandat: no es firma res, no tenen interessos; només la paraula n'és la garantia.

Les *tontines* del mercat poden moure molts diners. Es pot estar en diferents *tontines* simultànies: les familiars i les d'altres tipus. Abans s'usaven per a enterraments, casaments..., però després dels plans d'ajust estructural (PAE) s'estan usant per activar projectes econòmics. És un sistema de finançament de les activitats econòmiques, sobretot de les dones. Per exemple, si se'ls crema la parada de teixits, o els roben, la *tontina* serveix per reposar la parada.

I s'ha traslladat a la migració, almenys entre les senegaleses i les equatoguineanes.

Venedores cercant turistes, Dialaw, Senegal

Paper de les remeses de la migració femenina

Les remeses que envien les dones, segons aquesta antropòloga, moltes vegades són *tontines* i s'envien perquè es construeixin cases, o perquè el germà es compri un taxi. És a dir, sempre amb l'objectiu de fomentar activitats productives.

Nat és la paraula wòlof que dona nom a la tontina al Senegal i entre les senegaleses d'aquí. El seu significat és «alguna cosa creix una vegada que l'has sembrada», com els productes agrícoles.

Entrar a les *tontines* en la migració és una miqueta més complicat. Cal estar d'acord amb el que s'hi fa i, en general, totes són del mateix país d'origen. Es prenen precaucions (es desa en una caixa de cabals, es requereixen dues firmes i mai no és la persona interessada qui compra el que necessita). Sempre s'usen per a coses útils (matalassos, cuines...). No es concedeix a qui ho vol, sinó a la persona elegida perquè pugui comprar el que necessita.

En origen, les relacions són més segures i confiades, però aquí hi ha més mecanismes de control, segons els estudis previs

que està duent a terme aquesta antropòloga. Les senegaleses utilitzen les tontines per comprar joies d'or (que és com portar un estalvi a sobre). Les joves fan trenes a la platja i ajunten les seves pròpies tontines amb part dels diners que guanyen, perquè la resta l'han de donar a la família. Les senegaleses han arribat a viatjar a la Meca amb un mínim de 3.000 euros, per intercanviar-hi productes amb les nigerianes.

«Entre les dones catalanes originàries de Guinea Equatorial», va explicar per finalitzar Lola López, «la tontina es diu *yangués*». No hi ha control del grup i s'ho gasten en el que volen: per a cases en origen en l'àmbit individual; o per a projectes concrets, com, per exemple, portar estudiants becats, homes i dones joves, per poder estudiar aquí.

No es va poder fer debat per falta de temps.

Suggeriment de lectures

ACSUR-CATALUNYA (2010): *Es busquen còmplices. Per un tractament informatiu equilibrat de les dones immigrades als mitjans de comunicació*. Barcelona.

BÂ, Mariama (2003): *Mi carta más larga*. Ediciones Zanzibar, Madrid. [Novel·la d'una senegalesa, crítica amb la poligàmia, el masclisme, les castes i la família.]

BARCELÓ, Miquel (2004): *Quaderns d'Àfrica*. Galaxia Gutenberg, Barcelona.

BUCHI, Emecheta (1996): *Kehinde*. Bronze, Barcelona. [Història de l'opressió familiar d'una dona nigeriana a l'Àfrica i a Londres.]

BONI, Tanella (2008): *Que vivent les femmes d'Afrique?* Éditions du Panama, París (www.tanellaboni.net).

CONNIFF, Michael L. i DAVIS, Thomas J. (1994): *Africans in the Americas. A History of the Black Diaspora*. St. Martin's Press, Nova York, EUA.

DIOME, Fatuo (2003): *Le ventre de l'Atlantique*. Éditions Anne Carrière, Livre de Poche, París. [Relat de l'emigració senegalesa a França.]

HAMPÂTE BÂ, Amadou (2004): *Njedo Dewal, madre de la calamidad*. Ediciones Zanzibar, Madrid.

— (2001): *Kaidara. Cuento iniciático 'peule'*. Kairós, Barcelona.

- (1994): *Oui, mon commandant!* Actes Sud, Éditions J'ai lu (www.jailu.com), París.
- (1992): *Amkoullel, l'enfant peul.* Actes Sud, Éditions J'ai lu (www.jailu.com), París. [N'hi ha una traducció catalana a l'editorial Límits i una de castellana a l'editorial El Cobre.]
- HENRIK CLARKE, John (1974): *Marcus Garvey and the Vision of Africa.* Vintage Books, Nova York, EUA.
- INIESTA, Ferran (ed.) (2007): *África en Diáspora.* Fundació Cidob (www.cidob.org), Serie Migraciones, Barcelona.
- KAPUSCINSKI, Ryszard (2007): *Encuentro con el otro.* Anagrama, Barcelona.
- SIPI MAYO, Remei (2004): *Inmigración y género. El caso de Guinea Ecuatorial.* Gakoa, Donosti-Sant Sebastià.
- (1998): *Las mujeres africanas: Incansables creadoras de estrategias para la vida.* Editorial Mey, Barcelona.
- Sow, Papa i Ros, Adela, *et al.* (2007): *Migration and Information Flows. A new lens for the study of contemporary International Migration.* Working Paper, Immigration and Information Society Working Program-IMSI-Internet Interdisciplinary Institute, UOC.
- VAN GENNEP, Arnold (1986): *Los ritos de paso.* Taurus, Madrid.
- VILALTA, Lúdia, sèrie de quatre articles sobre dones africanes (31/03/10):
- V Encuentro África-España: Mujeres por un Mundo Mejor (1). *La Década de la Mujer Africana se abre paso en Valencia* (www.clarianacomunicacion.blogspot.com/2010/03/la-decada-de-la-mujer-africana-se-abre.html).
 - V Encuentro África-España: Mujeres por un Mundo Mejor (2). *Si no tienes tierras, tienes árboles... mientras la tierra esté en poder de los hombres* (www.clarianacomunicacion.blogspot.com/2010/03/si-no-tienes-tierras-tienes-arboles.html).
 - V Encuentro África-España: Mujeres por un Mundo Mejor (3). *Alta fecundidad con alta mortalidad, una trampa para las mujeres africanas* (www.clarianacomunicacion.blogspot.com/2010/03/alta-fecundidad-con-alta-mortalidad-una.html).
 - V Encuentro África-España: Mujeres por un Mundo Mejor (4). *La educación es como una linterna que ilumina el camino* (www.clarianacomunicacion.blogspot.com/2010/03/la-educacion-es-como-una-linterna-que.html).
- WERNER, Alice (1995): *Africa: Myths and Legends.* Senate, Londres.
- Entrevista de Lúdia Vilalta a Tanella Boni: www.donesdigital.cat/noticia/165/africa-vive-2010-presentacion-literaria-en-barcelona-de-la-marfilena-tanella-boni-y-exposicion-fotografica-de-la-camerunesa-angele-etoundi-en-cualquier-pais-del-mundo-la-relacion-entre-hombres-y-mujeres-no-presenta-un-universo-armonioso

Estratègies de desenvolupament i polítiques públiques des de la dècada de 1960 fins a l'actualitat

Artur Colom

Professor d'Economia Aplicada (Universitat Autònoma de Barcelona) i membre de l'Agrupament de Recerca i Docència d'Àfrica (ARDA)

Artur Colom Jaén

De l'economia colonial fins als plans d'ajust estructural (PAE)

Des de les independències africanes en la dècada de 1960, les principals estratègies de desenvolupament de la majoria dels països consistien a aproximar-se a la «modernització» a través de polítiques públiques i assemblar-se, tant com fos possible, a les economies modernes occidentals, les seves antigues metròpolis. En aquest sentit, van trencar, d'alguna manera, *les economies agrícoles de subsistència* per endegar uns *processos d'industrialització* amb la intervenció de l'Estat i a través de polítiques públiques.

Era una idea simplista del desenvolupament amb un paper central de l'Estat que: *a)* volia assemblar-se a Occident, *b)* fer créixer el PIB i *c)* industrialitzar-se, procés que també havien dut a terme els països de l'àrea socialista i la mateixa Unió Soviètica, a més de l'Europa occidental.

En principi va funcionar, perquè durant la dècada de 1960 i el començament de la dècada de 1970, les taxes de creixement econòmic i el PIB van ser superiors al creixement de la població; per tant, la renda *per capita* també augmentava. Llavors funcionava perquè no van trencar els llaços de dependència amb els països

colonials, als quals exportaven els seus *productes no processats* i les matèries primeres que Occident els sol·licitava. Però quan va arribar la crisi de la dècada de 1970 als països centrals, es va transmetre també a l'Àfrica i van aparèixer als països africans reduccions en les exportacions, problemes econòmics i polítics, que els van fer replantejar un canvi de model a partir de 1980.

El postconsens de Washington

A partir del Pla de Lagos afavorit per l'Organització de la Unió Africana (OUA) d'aleshores, es va intentar redirreccionar la situació al continent en els termes següents: *a)* reduir la dependència de les metròpolis; *b)* crear models que només depenguessin d'ells mateixos, i *c)* convertir l'Estat en el protagonista d'aquests canvis. Aquest model africà va coincidir en el temps amb l'Informe Berg (1981) que va elaborar el Fons Monetari Internacional (FMI) «en el qual ja introduïa les polítiques econòmiques neoliberals en els plans d'ajust estructural (PAE), en els quals es denunciava la intervenció excessiva de l'Estat sobre el mercat». I com que els bancs i governs europeus van deixar de prestar diners a causa de la crisi, només quedaven l'FMI i el Banc Mundial (BM) per anar a buscar finançament. En aquest

moment va començar al continent africà l'aplicació dels PAE, amb una *clàusula de condicionalitat* política, en concedir préstecs i ajuts tècnics als països.

S'hi va renegociar el deute extern i «tots els països van caure en la necessitat de firmar aquestes «condicions per subsistir». Això va significar que: *a)* es van retallar durament les despeses públiques; *b)* es van reduir els impostos; *c)* es van acabar els subsidis socials, i *d)* tota l'economia es va deixar a les mans del mercat.

Els països africans no en van ser els únics afectats, perquè també es van aplicar les mateixes polítiques econòmiques a l'Amèrica Llatina, a partir de la generalització del Consens de Washington⁹ aplicat per tots els donants que, a partir de la dècada de 1980, posarà només l'accent en l'enfocament del mercat i dels PAE.

El resultat va ser la deslegitimació de l'Estat i, en termes socials, es van suprimir molts programes i despeses d'inversió pública i infraestructures. També van empitjorar els nivells d'atenció en salut i educació. I tot plegat va significar una reducció de les activitats econòmiques: van empitjorar les taxes de creixement que es van situar per sota de les de creixement de la població i van arrossegar també a la baixa la renda *per capita* dels països africans.

9. El conegut *Decàleg* del Consens de Washington, resumit pel seu «inventor», John Williamson, el 2004 a Barcelona, inclou: 1) disciplina fiscal; 2) fixar prioritats de la despesa pública, en especial, educació i infraestructura, però sense subsidis; 3) reforma del sistema tributari i incorporació de taxes impositives marginals; 4) liberalització dels tipus d'interès; 5) tipus de canvi no competitiu, no determinat pel mercat; 6) liberalització del comerç i plantejament d'una política d'acords (germen de l'Organització Mundial del Comerç, OMC); 7) liberalització de la inversió directa estrangera (IDE); 8) privatització; 9) liberalització, i 10) drets de propietat.

Aquestes polítiques van tenir, al seu torn, «efectes col·laterals» com ara la fuga de capitals, legals i il·legals, però, en definitiva, la majoria sortien dels països africans.

Durant les dècades de 1980 i 1990 «es va fer gran la pilota del deute extern» i es van registrar els pitjors índexs socials: la renda *per capita* va continuar més baixa que el creixement de la població; va augmentar el nombre de persones pobres en un percentatge històric enorme (i que, per primera vegada, ja es compten en l'àmbit institucional), i també van augmentar els conflictes bèl·lics, com heu vist en altres sessions.

Va ser en aquesta època quan es va encunyar entre els africanistes el concepte *afropessimisme*, o també la frase de Robert Kaplan, «*The coming anarchy*», que assenyalava que era com *l'infern a la terra*; tot eren imatges molt negatives i estereotipades i més sensacionalistes que analítiques, però hi eren per demostrar aquest pessimisme general.

Noves propostes dels donants

Després de la dècada de 1990 es duen a terme canvis importants en el sistema de la cooperació internacional, amb iniciatives i programes com ara: *a)* la reducció i/o condonació del deute extern; *b)* les estratègies de reducció de la pobresa aplicades per primera vegada pel BM l'any 2000; *c)* en aquest mateix any, es plantegen, en l'Assemblea de Nacions Unides, els Objectius de Desenvolupament del Mil·lenni (ODM) (www.un.org/millenniumgoals), pensats sobretot per a la realitat africana; *d)* s'assumeix la Declaració de París el 2005 (www.aideffectiveness.org) que reforma el sistema d'ajuda dels

donants; e) es firma el 2000 l'Acord de Cotonou (www.acp-eu-trade.org), el nou acord de partenariat entre els països ACP (l'Àfrica, el Carib i el Pacífic) i Europa, i f) els mateixos països africans, des del Senegal a Sud-àfrica, acorden el New Partnership for Africa's Development (NEPAD) adoptat a Lusaka (Zàmbia) l'any 2001 (www.nepad.org).

Per la seva banda, el BM i l'FMI canvien de discurs i concedeixen molta importància a les polítiques públiques africanes, però continuen tenint «la paella pel mànec». Ells els dicten els programes macroeconòmics i el BM disposa de molts diners i influència a l'Àfrica.

Apareixen *nous discursos* i *nous instruments*, per exemple:

a) *La lluita contra la pobresa*, que és diferent dels PAE de la dècada de 1980, quan es pretenia que només estructurant l'economia es reduiria «màgicament» la pobresa.

b) *La bona governança*, l'altre gran mantra dels Estats o governs, que és «un concepte pretesament ambigu» que sobretot significa «no a la corrupció; eleccions lliures i regulars i garantia de l'existència del lliure mercat». És un intent de recuperació de l'Estat, perquè sense ell no es poden dur a terme projectes, també a diferència de la idea de la dècada de 1980.

Aquest Estat, tanmateix, ja està canviat i té definides les funcions i, a més, els governs han d'«apropriar-se-les». És a dir, els dirigents africans han de ser líders d'aquestes polítiques ja traçades per d'altres i dirigir aquesta agenda de desenvolupament.

Critiques que es poden fer a aquestes polítiques

- Les estratègies de lluita contra la pobresa no han tingut en compte els debats sobre *la privatització*, o la desigualtat de les normes del *comerç internacional* (de l'OMC), que tan poc beneficia els països africans.
- En el context actual, els governs ara poden fer les polítiques públiques, però «els donants se'ls han posat a la cuina», perquè, en realitat, són el BM i l'FMI els qui formulen aquestes polítiques públiques.

L'Àfrica que treu el cap

Els governs estan molt lligats de mans, però se'ls estan obrint moltes esclotxes. D'una banda, *les remeses dels migrants* són una «arma financera» important (al Senegal i Mali, sobretot) i són eficaces per reduir la pobresa rural i igualar les oportunitats escolars, per exemple entre nens i nenes.

D'altra banda, des de fa tres o quatre anys hi ha una preocupació creixent entre els governs africans per *cobrar impostos* i això els dona més marge de maniobra. Sembla que els sistemes fiscals africans van guanyant vigor.

Hi ha nous socis per al desenvolupament. El més important és la Xina, ja que ha entrat amb més força, en volum i intensitat, que cap altre país, però també hi són presents les noves potències emergents: l'Índia i el Brasil, i també Corea del Sud, Veneçuela i fins i tot Turquia. La Xina, tanmateix, ja és el primer soci comercial i inversor de molts països i el que més ajuda

concedeix en aquests moments. Però tot es troba en canvi i en moviment.

«La meva conclusió», va finalitzar Artur Colom, «és que som davant d'una cara po-

sitiva del continent africà i que el marge de maniobra de les polítiques públiques s'incrementarà».

Temes del debat

[Colom] La Xina els ajuda en cooperació i infraestructures, però també hi ha migracions de població xinesa i, en determinats llocs, hi ha tensions amb els autòctons.

Cal valorar l'economia formal i informal, a més de les polítiques públiques.

La crisi mundial no ha afectat tant l'Àfrica en termes econòmics, però sí en termes d'alimentació, a causa de l'increment dels preus dels cereals i les matèries primeres. Cal separar els efectes entre les indústries i les poblacions pobres.

En alguns països (Etiòpia, el Txad) han augmentat les migracions a les ciutats a causa de la prioritjació de l'agricultura d'exportació, en detriment de la de subsistència, i cal buscar altres mitjans de vida i alimentació.

Suggeriment de lectures

AIXELÀ, Yolanda; MALLART, L. i MARTÍ, J. (2009): *Introducción a los estudios africanos*. CEIBA, Vic.

ATTAC, CADTM, JUBILEO SUR, et al. (2006): *Investiguemos la Deuda*.

Manual para realizar auditorías de la deuda del Tercer Mundo. Ginebra.

CHABAL, Patrick i DALOZ, Jean-Pascal (2001): *África camina. El desorden como instrumento político*. Bellaterra.

KABUNDA, Mbuyi i SANTAMARÍA, Antonio (2009): *Mitos y realidades de Africa Subsahariana*. La Catarata, Madrid.

LATOUCHE, Serge (2007): *La otra África. Autogestión y apaño frente al mercado global*. Oozebap (www.oozebap.prg), Barcelona.

MANJI, Firoze i MARKS Stephen (ed.) (2007): *China en África ¿Ayuda o arrasa?* Oozebap (www.oozebap.prg), Barcelona.

MARTÍNEZ, Guillermo i BURKE, Christopher (2008): «África, la Nueva Frontera China». *Boletín GovernAsia* (www.governasia.com). Casa Àsia.

MICHEL, Serge i BEURET, Michel (2009): *China en África. Pekín a la conquista del continente africano*. Alianza Editorial, Madrid.

OYA, C. i SANTAMARÍA, A. (2007): *Economía Política del Desarrollo en África*. Akal, Madrid.

TOUSSAINT, Eric i MILLET, Damien (2004): *50 preguntas/50 respuestas sobre la deuda, el FMI y el Banco Mundial*. Icaria-Oxfam, Barcelona.

Una pàgina web crítica: www.eurodad.org

La imatge de l'Àfrica en els mitjans de comunicació. El cas de la regió dels Grans Llacs (1994-2000)

Antoni Castel

Professor de Comunicació (Universitat Autònoma de Barcelona), membre del Centre d'Estudis Africans i Interculturals (CEA) i director de la revista *Nova Africa*

Antoni Castel

L'Àfrica és el continent amb menys presència en els mitjans

Les causes poden ser: *a) la seva marginalitat econòmica* (el creixement del PIB s'ha situat fins fa poc temps entre un 1-2 % i ha tingut poc pes en el comerç internacional); *b) no hi ha interessos importants*, ni econòmics ni de personal desplaçat, a excepció d'algunes exmetròpolis, en el nostre cas no hi ha colònies d'expatriats; *c) no hi tenim vincles culturals*, a excepció de Guinea Equatorial (la colònia espanyola que va obtenir la independència el 1968); *d) no es considera una zona prioritària* en la selecció de les notícies: és a dir, no és a l'agenda temàtica dels mitjans.

Però quan hi apareix, sempre es presenta en situacions de conflicte i *es prioritza l'espectacle*, sobretot a la televisió: la guerra, la mort. Els conflictes constitueixen el més gran dels espectacles. En part, és producte de la *construcció mental* que tenim de l'Àfrica. I la repetició de les informacions d'un continent en perpetu conflicte *consolida l'imaginari* d'una Àfrica negra com un lloc violent, ingovernable, caòtic, sense capacitat d'organització, incapaç d'afegir-se a la modernitat perquè les seves tradicions representen un problema i, en definitiva, dependent de l'ajuda internacional.

«Com construïm aquest imaginari?», es preguntava Castel. Doncs de moltes maneres:

- Assumint *el pensament i la filosofia occidental*, des de Georg Wilhelm Friedrich Hegel, que considerava que els africans no tenien història.
- Donant per bones *les impressions dels viatgers del segle XIX* (els més coneguts dels quals són Henry Morton Stanley i David Livingston), però n'hi ha d'altres que van ser finançats per les societats geogràfiques i els serveis colonials per obtenir informacions útils per a les potències europees.

Aquests viatgers van donar, d'una banda, una imatge d'un *continent fosc*, de pobles *sense organització social* i amb *dialectes*, en lloc de llengües; i de l'altra, van expandir la imatge d'«una Àfrica idíl·lica i harmònica» on vivia *el bon salvatge* amb una sexualitat lliure. Una dualitat que s'ha estès fins i tot en alguns corrents antropològics o a les organitzacions no governamentals (ONG) que encara la veuen, de vegades, com una societat sense conflictes.

- A través de la *literatura colonial*, que era mera propaganda, i en la qual es mostra

que hi ha un buit o una *desorganització social*; per tant, nosaltres podem intervenir-hi omplint aquest buit amb la colonització. També se'ls mostra com a *primitius i pagans*, per la qual cosa es fa indispensable *la necessitat d'evangelitzar-los*, que serà, tanmateix, l'argument per a la intervenció. I, sens dubte, es *categoria* racialment la població i *per ser negres se'ls considera inferiors*.

- *El cinema i la literatura del segle XX* també difon una Àfrica de paisatges amb una població negra submissa (*La reina d'Àfrica* i altres pel·lícules, nord-americanes), o un decorat idíl·lic per a la història de la població blanca (el mite de Tarzan, les caceres d'Ernest Hemingway o la novel·la d'Isak Dinesen, *Memòries de l'Àfrica*, també passada al cinema). També les ONG ajuden a estendre una imatge d'una Àfrica discapacitada, passiva i sempre «dependent de la nostra ajuda» per sobreviure.

L'Àfrica del col·lectiu periodístic (català i espanyol)

És marcada per aquest «imaginari col·lectiu» i sempre s'insisteix a reflectir aquesta part negativa de l'Àfrica que, en definitiva, és la imatge prèvia que tenim formada. De vegades, és com una visió de l'Apocalipsi alternada amb l'Edèn, o el paradís habitat pel bon salvatge.

Però tenim algunes *representacions de l'Àfrica que recullen els mitjans*:

- a) *Endarrerida tecnològicament*; si es jerarquitzen les situacions quant a desenvolupament, sempre apareix als últims llocs.
- b) *Incapaç d'assumir la modernitat* perquè la traven les seves tradicions, la qual

cosa li impedeix assumir la democràcia parlamentària i el desenvolupament corresponent.

- c) *Indolent, passiva però amb societats violentes* i qualsevol iniciativa sempre tindrà com a autors els occidentals; poques vegades sorgirà de les societats africanes; s'ha passat del *racisme biològic* al *racisme cultural*.
- d) *Se la considera atrapada en pràctiques atàviques*, que es denominen *tribalisme* —tenim com una *fixació tribal*—, o se'n critiquen les creences, que es consideren problemàtiques, i sempre se la titlla de *fanatisme religiós*.
- e) I, finalment, sempre és dependent de l'exterior, cosa que la converteix en *mendicant compulsiva*.

En el cas dels conflictes de Ruanda, Burundi i la República Democràtica del Congo (1994-2000), segons l'estudi de Castel, la nostra premsa va reflectir:

- a) Un tracte pejoratiu als actors africans, i s'emfatitzava la seva pertinença ètnica, aquesta «fixació tribal» assenyalada.
- b) No es van explicar les causes de conflicte (sempre era presentat com a reaccions atàviques i tribals, la qual cosa dificultava la comprensió de la complexitat del conflicte).
- c) Es van mitigar les implicacions occidentals i, fins i tot, es presentaven com a positives algunes intervencions (sobretot la participació francesa a Ruanda).

En definitiva, es va repetir la imatge de les societats africanes passives en espera de l'ajuda, sens dubte, occidental.

Com podem evitar aquestes imatges i manipulacions?

- Investigant més sobre l'Àfrica i donar menys la «versió occidental» de les històries.
- Formant el col·lectiu periodístic perquè, amb arguments i context, es poden tenir informacions correctes i reals.
- Aconseguint més informació sobre el terreny de les persones implicades.
- Fent atenció a l'etapa prèvia dels conflictes per desentranyar-ne les causes.

Per a això, es poden *aprofitar les esclertes* que deixa la informació generalista aprofitant la competició i competitivitat amb qualitat; usar els nous formats i plataformes informatives; conèixer les informacions dels mitjans especialitzats i també usar les xarxes i els recursos existents (portals com ara l'Agència de Notícies de l'Àfrica o afrol News, AllAfrica Global Media, IRINnews.org); altres de més especialitzats en conflictes, com ara l'International Crisis Group, o sobre la regió dels Grans Llacs (BBC, Hironnelle).

Temes del debat

[Castel] A iniciativa de l'Ajuntament de Barcelona i del Col·legi de Periodistes es van fer unes sessions per sensibilitzar sobre Sud-àfrica, a propòsit del Mundial de futbol, però hi van acudir només els que ja són més sensibles a aquests temes: Catalunya Ràdio i TV3, i no hi va acudir cap representant dels mitjans esportius.

Sud-àfrica és una potència regional i si no té més força és perquè la frenen els països de l'aliança regional SADC¹⁰ (Southern Africa Development Community, www.sadc.int), com passa a Europa amb Alemanya i França.

10. La SADC inclou quinze països (Angola, Botswana, Lesotho, Madagascar, Malawi, Maurici, Moçambic, Namíbia, la República Democràtica del Congo [RDC], les Seychelles, Sud-àfrica, Swaziàndia, Tanzània, Zàmbia i Zimbàbue) amb un total de gairebé 260 milions de persones.

Quan parlem de migracions, mai no tenim en compte les que es fan de Sud a Sud, és a dir, els africans que van a Sud-àfrica (o al Magreb com s'ha vist ara); els asiàtics pobres que van a les monarquies del Golf Pèrsic, etc.

Suggeriment de lectures

ARMADA, Alfonso (1998): *Cuadernos africanos*. Península, Barcelona.

CHRÉTIEN, Jean-Pierre (2000): *L'Afrique des Grands Lacs. Deux mille ans d'histoire*. Aubier, París.

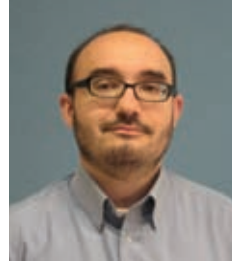
DE HEUSCH, Luc (1995): «Rwanda: les responsabilités d'un génocide». *Le Débat*, 84, p. 24-32.

- ISEGAWA, Moses (2000): *Crónica abisinias*. Ediciones B. Grupo Z, Barcelona. [Novel·la sobre la inestabilitat a Uganda.]
- KABUNDA, Mbuyi (coord.) (2009): *República Democrática del Congo. Drets Humans, conflictes i construcció/destrucció de l'Estat*. Fundació Solidaritat UB, Barcelona. [Mbuyi Kabunda és professor de Relacions Internacionals i Estudis Africans de la Universitat Autònoma de Madrid (UAM) i té nombroses publicacions sobre la República Democràtica del Congo, el seu país d'origen.]
- (1999): *El nuevo conflicto del Congo: dimensiones, internacionalización y claves*. Sial Ediciones, Madrid.
- KAPUSCINSKI, Ryszard (2000): *Ébano*. Anagrama, Barcelona. [Periodista excel·lent que narra en aquest llibre el que es va quedar fora de la seva agència i del seu diari després de les estades de feina a l'Àfrica.]
- LE CARRÉ, John. *La cançó dels missioners*. Edicions 62, Barcelona. [Novel·la sobre el conflicte a Kivu del Sud, RDC.]
- NAIPAUL, V. S. (2002): *A Bend in the River*. Picador, Londres. [Narra l'època de la independència de Bèlgica i el paper dels libanesos.]
- NERÍN, Gustau (2011): *Blanc bo busca negre pobre*. La Campana, Barcelona.
- RIGBY, Peter, (1996): *African Images. Racism and the end of anthropology*. Berg, Oxford, Gran Bretanya.
- Article de Lídia Vilalta (2010) sobre la violència contra les dones en les diferents guerres de l'RDC: www.donesdigital.cat/noticia/218/las-juritas-congolesas-solicitan-apoyo-contrala-impunidad-de-los-crimenes-sexuales

Debat sobre el desenvolupament a l'Àfrica: de la tècnica a la política

Albert Farré

Investigador del Centro de Estudos Africanos de Lisboa (ISCTE-IUL) i membre de l'Agrupament de Recerca i Docència d'Àfrica (ARDA)

Albert Farré

Tractarem de l'evolució de les idees del desenvolupament i com s'han aplicat a l'Àfrica. El que han pensat els polítics i els acadèmics, i els debats en què s'han embrancat, que en gran manera apel·len a grans principis, encara que sense aportar dades empíriques.

Hi ha *tres aportacions africanes*, segons Farré, a aquest pensament conceptual:

- 1) la idea de la *Ujamaa* de Julius Nyerere (Tanzània);
- 2) la de l'*autenticitat* de Mobutu Sese Seko (el Zaire, actual República Democràtica del Congo);
- 3) la del *desenvolupament endogen* de l'historiador Joseph Ki-Zerbo (1999), mort el 2006.

El meu objectiu en la xerrada és posar en evidència que el debat sobre l'Àfrica torna a repetir-se des de fa 30 anys. Es planteja com un conjunt homogeni en què tothom té els mateixos interessos, però això és fals. Tornem a les idees que es plantejaven des de l'*internacionalisme marxista* de la dècada de 1960, però ara s'han introduït els conceptes d'*eficiència* i *eficàcia*.

Els projectes de cooperació de vegades han demostrat ser ineficaços perquè no aconsegueixen els objectius o, si els aconsegueixen,

de vegades provoquen vertigen per la seva ineficiència, és a dir, per la quantitat de diners que es gasten per construir coses senzilles com ara un pou, per exemple.

El debat sobre el desenvolupament a l'Àfrica des de les independències pot representar-se en un diagrama de dos eixos: el del *creixement enfront d'equitat* i el de la *gestió enfront de participació*. En cada eix un component més econòmic (creixement i gestió) s'enfronta a altres d'ordre més polític (equitat i participació).

Aquest debat correspon més al que pensem nosaltres dels africans. I ambdós eixos s'han aplicat a l'Àfrica de diferents maneres, segons les modes i hegemònies del món occidental. Farré els va resumir en les quatre fases següents.

1a fase. L'Estat com a motor del desenvolupament

Es dona a mitjan dècada de 1950 i abans de les independències, però continua després. Un sector públic ampli i fort genera demanda; posteriorment, amb les independències, crea un Estat centralista i productivista, que afavoreix polítiques d'inversió en nom de la modernització i el progrés. La *Ujamaa* de Nyerere introduïa polítiques de reagrupament rural.

En definitiva, l'*Estat com a motor i vedet* del desenvolupament perquè, fins llavors, havien estat explotats pel colonialisme, i les elits africanes van pensar que controlant l'Estat traduirien fàcilment l'acció de l'Estat en desenvolupament per a la majoria dels africans. Les elits van sobreestimar la capacitat de l'Estat.

2a fase. Reconeixement de les necessitats bàsiques

S'inicia a mitjan dècada de 1960, quan s'evidencia que les independències no aporten les millores promeses i esperades als països separats de les metròpolis. S'accepta que les poblacions només podran contribuir al desenvolupament dels seus països quan tinguin les necessitats bàsiques cobertes.

S'emprenen programes de sanitat i educació universal, i s'intenta que l'Estat es faci present en zones remotes. Encara que el creixement queda limitat, l'Estat ha de poder enviar mestres i infermers per a tota la seva població.

Aquesta fase ocorre en un context de Guerra Freda i de radicalització dels discursos revolucionaris. Amílcar Cabral (Guinea Bissau) i Samora Machel (Mozambic) mobilitzen les colònies portugueses i n'aconsegueixen la independència a mitjan dècada de 1970. Al Zaire, Mobutu es converteix en el «mur de contenció del marxisme» que donarà entrada al neoliberalisme (vegeu Mark Huband 2004).

3a fase. Correspon a l'*small is beautiful*

Succeeix a mitjan i final dècada de 1970 i és una «crítica a l'Estat» perquè és ineficaç, burocràtic i perquè entorpeix la iniciativa

privada amb els impostos. Se'l desbanca de la posició central de què havia gaudit fins llavors.

Es pretén una «economia local i petita, o informal» perquè es vol valorar el dinamisme local per a la producció a petita escala. És també el moment de l'entrada dels plans d'ajust estructural (PAE).

Aquesta fase correspon a l'expansió de les ONG, o *charities* en l'àmbit anglosaxó de la cooperació, que potencia el «component assistencial» vinculat a les esglésies. Apareix el concepte de *societat civil*. Posteriorment, l'economia informal es vincularà als microcrèdits.

L'Organització Mundial de la Salut (OMS) defineix en aquesta època conceptes sanitaris basats en els «coneixements locals i tradicionals» per a la sanitat. Però les relacions de poder continuen sent desiguals perquè el coneixement i el finançament continua a les mans del Nord, en aquesta fase a través de les ONG.

4a fase. Es vincula a les institucions regulades

La nova reflexió és que es necessiten institucions que facilitin el context de l'acció afavoridora del desenvolupament. Es creen les «unions regionals» per facilitar la cooperació i el desenvolupament de diferents regions.¹¹ També sorgeix la idea de *la des-centralització*, vinculada a la democràcia des de l'àmbit provincial o de districte,

11. ECOWAS-CEDEAO (Comissió Econòmica de l'Àfrica Occidental) amb quinze països (www.ecowas.int/), SADC (Comunitat per al Desenvolupament de l'Àfrica Austral) (www.sadc.int/), que agrupa quinze Estats més, i l'EAC (Comunitat de l'Àfrica de l'Est) (www.eac.int/), que inclou cinc països: Kènia, Uganda, Tanzània, Ruanda i Burundi.

perquè així es puguin prendre decisions polítiques per al desenvolupament des de tots els àmbits. Però, com que els Estats africans són febles i precaris, és difícil que cedeixin autonomia a les entitats més petites. Els partits encara funcionen com si fossin únics i encara volen controlar el que succeeix a tot arreu.

Al Nord, les ONG es divideixen en dos grups: *les ONG de gestió*, que s'han professionalitzat i s'han convertit en empreses sense ànim de lucre. Són subcontractades per l'Estat i han de donar compte dels diners públics que han rebut. Responen cada vegada més a criteris de gestió empresarial, però encara són molt ineficients quant als objectius que justifiquen les seves accions.

Les altres són *les ONG de participació*, que funcionen amb els moviments més crítics i denuncien el *deute usurer*, donen suport a la *sobirania alimentària* i recuperen l'antiliberalisme i el dinamisme a través de les xarxes. És el cas de Via Camperola a l'Amèrica Llatina; a l'Àfrica no té aquest dinamisme ni el llenguatge dels moviments socials, ja que la protesta social està associada a un llenguatge més religiós.

«Per a les persones aquí presents», va finalitzar Albert Farré, «hem de sortir d'aquí amb la idea de “com es pot millorar el coneixement empíric”, abstenir-nos de la voluntat d'ajudar i, abans d'actuar a l'Àfrica, centrar-nos a aprendre dels africans el que ens poden ensenyar».

Indústries extractives al golf de Guinea. El cas de Guinea Equatorial

Jordi Sant

Investigador del Centre d'Estudis Africans i Interculturals (CEA)

Jordi Sant

Fins ara, l'Àfrica sempre era notícia perquè no passava de l'1-2 % de creixement del PIB, que és el mateix que el de Bèlgica. Ara, en canvi, el continent s'ha revalorat des del punt de vista estratègic. I ho podem veure, per exemple, en el cas de Guinea Equatorial, perquè ha sofert un gran canvi des de l'arribada o el descobriment del petroli.

Amb Alicia Campos Serrano, i per a la Fundació Carolina, hem format part d'un estudi de recerca i entrevistes (www.fundacioncarolina.es/es-ES/publicaciones/avancesinvestigacion/Documents/AI54.pdf) en el qual tractem de ser més empírics. I a partir d'aquí, Jordi Sant va començar a mostrar dades.

L'Àfrica té riqueses materials comparables als altres continents: té el 10 % dels recursos petrolers i el 8 % de les reserves de gas. I dels nombrosos minerals que alguns anomenen *escàndol geològic*,¹² posseeix: un 20 % de l'urani, un 80 % del coltan (columbita-tantalita), un 54 % de l'or, un 85 % del plati i un 66 % del cobalt.

12. Frase popularitzada també pel professor de la Universitat Autònoma de Madrid, Mbuyi Kabunda (vegeu-ne els llibres en altres apartats).

Quant al petroli, hi ha dues grans zones: *a)* el nord de l'Àfrica: Algèria i Líbia i *b)* el golf de Guinea: amb Nigèria, Guinea Equatorial, Congo-Brazzaville, el Camerun i Angola. També hi ha altres zones amb petroli al Sudan, el Txad i el Sàhara Occidental. Només Nigèria té el petroli *on shore* (al territori i fins a la desembocadura del Níger) i les altres tenen les plataformes *off shore* (a unes 20-30 milles de la costa). Vuit de cada deu productes que l'Àfrica exporta són petroli (vegeu els quadres a www.slideshare.net/santgisbert/classe-fundaci-ub-abril-20112).

Guinea Equatorial és un país amb una població d'1,5 milions d'habitants que té distribuït el territori entre una part continental, l'illa de Bioko —la capital de la qual és Malabo— i una illa que és a prop de Sao Tomé. Des de 1995 té tres zones de petroli: Safir, Alba i Ceiba i ha tingut una explotació meteòrica.

Qui l'explota? Sobretot empreses nord-americanes: Exxon Mobile, Hess, Marathon Oil (gas) i Noble Energy; la Xina: CNOOC; la Gran Bretanya: Tullow; Rússia: Gazprom; el Brasil: Petrobras, i d'Espanya: Repsol i Unió Fenosa (que encara hi estan fent exploracions). També hi ha empreses nacionals guineanes, com Gepetrol i Sonagas, que són en realitat els

partners que pacten amb les altres companyies les condicions dels contractes milionaris.

Davant d'aquest fet, que, sens dubte, ha modificat la situació del país, però no de tota la població, apareixen dos discursos oposats:

1. *El petroli com una eina cap a la modernització*, que crea riquesa i millora les condicions de vida i socials, una cosa semblant a «una Kuwait africana».
2. *El petroli com una maledicció*; s'han tallat les esperances del desenvolupament i augmenten les injustícies socials preexistents.

Quant a la visió que *és una eina de modernització*, es donen grans resultats macroeconòmics. Els actors que participen en l'extracció, el govern guineà, els *lobbies* de les empreses petrolieres i les ambaixades dels governs amb interessos estratègics —que són els que divulguen aquest discurs— afirmen que estan millorant les infraestructures: aeroports, espais per a convencions, barris per a empreses i, fins i tot, han ofert ser la seu de la Copa d'Àfrica 2012.

Quant als drets humans, ara l'oposició pot tenir webs amb declaracions dels polítics, i fins i tot hi ha una pàgina web oficial del govern que facilita dades (www.guineaequatorialpress.com/estadistica.php). També paguen anuncis a la revista *Jeune Afrique* (www.jeuneafrique.com).

Són partidaris de la idea que es troben en una transició al desenvolupament i que se'n sortiran sense ajuda exterior.

Quant al discurs que *el petroli és una maledicció*, és una mica més analític i hi trobem

els acadèmics i les ONG de denúncia, que assenyalen que Guinea Equatorial és en el número 26 del rànquing del PIB *per capita* (situat entre els països rics d'Itàlia i Grècia) i, en canvi, se situa en el lloc 117 de l'índex de desenvolupament humà (IDH), gairebé en els últims llocs, per darrere de Cap Verd, l'Índia i Guatemala. Però el més destacable és que és el país amb més distància entre aquests dos índexs estadístics: riquesa *per capita* i desenvolupament humà (ingressos davant salut, educació...). Així, en l'eix del qual parlava Farré, a Guinea el creixement s'ha prioritzat per sobre de l'equitat.

D'altra banda, el 84 % de la riquesa del país ve del petroli per al qual només treballa un 2 % de la població. En canvi, l'agricultura només significa un 3,3 % dels ingressos i ocupa una gran majoria de la població. L'educació primària és escassa.

Com s'explica llavors aquesta situació?

Per l'existència d'un *Estat rendista*, un Estat que *és propietari dels recursos* i *controla tots els beneficis* que provenen del petroli; talla els vincles entre Estat i societat (l'Estat es desconnecta de la població) i el govern permet aquest Estat patrimonial perquè té un fiscalitat irreal.

L'Estat és patrimonial, familiar i corrupte (redistribueix els beneficis familiarment); no té incentius democràtics (està encallat, a diferència d'altres països africans amb processos democratitzadors des de la dècada de 1990) i manté bones relacions diplomàtiques, però les organitza segons els seus interessos (ara és un dels dirigents de la Unió Africana perquè és un dels seus finançadors més importants). I utilitza l'amenaça dels contractes

del petroli si es critiquen els abusos en drets humans, la falsedat en les eleccions o qualsevol altra política opressora. Per tant, l'Estat és tan poc democràtic com abans i només ha canviat la manera d'exercir l'autoritarisme.

Manté relacions privilegiades (*sharing contracts*) amb les multinacionals, a les quals concedeix un marge molt favorable de beneficis (més del 75 %). I això té els seus efectes:

1. Hi ha corrupció (exemples del Banc Riggs, el 2003 als Estats Units, i les inversions sobre el seu patrimoni a Espanya el 2009). És a dir, manté un nivell polític autoritari gràcies al petroli, però continua sent un Estat despòtic amb «cara amable».
2. Hi ha una politització del mercat laboral, en els treballs regulats, sobretot els llocs generats per la indústria petrolera: cal apuntar-se al partit del govern i, a més, es descompta directament l'afiliació del salari; s'exerceix més control social en empreses de seguretat, construcció i recursos humans que són propietat de familiars del govern o de les companyies estrangeres.
3. Hi ha noves formes i estratègies de frau electoral. Abans hi havia un «vot patriòtic» i si en el moment de votar no es mostrava «la» papereta del partit en el poder, la persona era inclosa en una llista negra i, a partir d'allà, ja tenia dificultats per a tot. Ara es fa d'una manera més discreta: es manipula el cens, es compren vots, hi ha una distribució desigual de les taules electorals, els observadors electorals tenen un nou paper, no deixen entrar-hi periodistes estrangers (només si són africans i afins).
4. Es donen noves formes d'autoritarisme; es tortura menys i d'una altra manera

(més psicològicament que físicament) i s'exerceix control del mercat laboral; hi ha un *paradigma del benestar* associat a la capacitat adquisitiva econòmica i de consum —precària encara per a gran part de la població—, però el benestar no està associat a l'obtenció de drets (laborals i civils).

5. Hi ha un fre burocràtic a les iniciatives privades no afins al règim; es produeixen vexacions i arbitrarietats públiques de prepotència d'aquests dirigents en la vida pública i cap a la societat (aplanaments de terrenys per construir-hi carreteres; permisos denegats per a iniciatives «no afins»...).
6. Multilateralisme. Es juga a la diversificació de socis, la qual cosa demostra que els africans no són titelles de les empreses europees o nord-americanes. La Xina és el soci comercial privilegiat de Teodoro Obiang Ngema. Obté petroli a canvi d'infraestructures, també cooperació sanitària i educació i no posa condicions polítiques. A més, no es produeix un gran flux migratori de xinesos.
7. El govern té altres socis regionals: el Marroc, el Líban, Israel, Sud-àfrica, Ruanda, el Brasil...
8. Discurs de la transparència (*accountability*), que Obiang diu que té assumit des que el primer ministre britànic Tony Blair el va fer públic, encara que s'hagi inventat la seva pròpia societat civil. No tant els empresaris que, formalment, s'han afegit als programes de responsabilitat social compartida.

«La conclusió», segons Jordi Sant, «és que l'Estat reforça la seva sobirania amb el petroli, que no és el mateix que fer-ho amb el cacau, el cafè o la fusta. Però manté les relacions que li convenen pels seus interessos autoritaris».

Temes del debat

Algunes observacions electorals a Guinea Equatorial semblen més aviat *viatges*; almenys els informes posteriors d'algun diputat del Partit Popular que en va ser cap de delegació. De tota manera, la política exterior espanyola —amb el govern socialista— tampoc no està enfocada a la garantia de llibertats i drets humans.

[Sant] El Gabon, el Camerun i Angola són casos semblants quant al petroli *off shore*. Nigèria és diferent, perquè l'extracció afecta la població que viu al delta del Níger. El cas del Txad i el sud del Sudan, que no tenen mar, és semblant.

Angola té empreses mixtes (del país i estrangeres) i obliga a fer formació als anglesos. Per exemple, Exxon concedeix a Angola beques per estudiar enginyeria en hidrocarburs als Estats Units per a personal local. Encara que, de vegades, també es «compreu títols» per poder treballar amb el govern, que en definitiva és qui dona la feina.

[Sant] No sé si les persones d'aquí estem autoritzades a demanar-los que acabi la corrupció en aquests països, perquè també la tenim al Nord i a casa. Les decisions econòmiques no són democràtiques, encara que puguem votar cada quatre anys; les relacions de poder van més enllà dels partits polítics. Mai no hem pensat en «la sobirania dels recursos» (aquí i allà).

[Farré] L'Estat regulador no cal que sigui democràtic, només controla l'ordre públic i garanteix la propietat. A l'Àfrica s'està produint un efecte de «Partit Únic Natural» perquè ja saben que si donen su-

port a l'oposició no tindran cap benefici. I aquests partits únics són majoritaris, fins i tot als parlaments, la qual cosa els permet modificar les constitucions com vulguin. A l'Àfrica no hi haurà Estats democràtics, com a mínim, a curt termini.

[Sant] A Guinea Equatorial és més fàcil fer una carretera o una ronda de circumval·lació que línies elèctriques (que beneficiarien tota la població i no només qui té automòbils). Però utilitzem un discurs hipòcrita a Guinea; no critiquem Teodoro Obiang i, en canvi, sí que deslegitimem Hugo Chávez (president de Veneçuela). Les empreses espanyoles a Guinea són empreses de seguretat amb exèrcits paral·lels, el mateix que passa a Colòmbia a les empreses petrolieres. La cooperació israeliana és la del Mossad (el servei d'intel·ligència) i la guàrdia personal d'Obiang prové de la guàrdia presidencial marroquina.

Suggeriment de lectures

- BENAVIDES DE LA VEGA, Lourdes (2008): *Actos regionales y subregionales en África Subsahariana*. Fundació Carolina, Document de treball, 19, Madrid.
- BIERI, Franziska (2009): *The Quest for Regulating the Global Diamond Trade*. ICIP Working Papers: 2009/5. Institut Català Internacional per la Pau, Barcelona.
- CHE GUEVARA, Ernesto (1999): *Pasajes de la guerra revolucionaria: Congo*. Mondadori, Barcelona. [És la història del suport a Laurent Kabila en la dècada de 1960.]

- HUBAND, Mark (2004): *África después de la guerra fría. La promesa de un continente*. Paidós Ibérica, Barcelona.
- KABUNDA, Mbuyi (2002): *África Subsahariana ante el nuevo milenio*. Ediciones Pirámide, Madrid.
- (1997): *Ideologías unitarias y desarrollistas en África*. Acidalia, Barcelona.
- KI-ZERBO, Joseph (2010): *Historia del África Negra* (nova edició revisada). Bellaterra, Barcelona.
- (1999): *El desarrollo con las llaves en la mano*: www.ibe.unesco.org/publications/ThinkersPdf/kizerbos.pdf

Nigèria

- ACHEBE, Chinua (1994): *Things Fall Apart*. Anchor Books, Nova York, EUA. [*Todo se desmorona*, en traducció de Bronze, Barcelona, 1997 i totes les seves obres.]
- ÁLVAREZ FEÁNS, Aloia (2010): *Nigeria. Las brechas de un petroestado*. Catarata, Madrid.
- OKRI, Ben (1998): *Amor peligroso*. Bronze, Barcelona.

- PULIDO ESCANDELL, Clara M. (1996): *Los militares y la democracia en Nigeria*. Col·lecció Pinos Nuevos, Editorial Ciencias Sociales, l'Havana.
- SARO-WIWA, Ken (1996): *Lemona's Tale*. Penguin Books, Anglaterra. [Assagista, escriptor i poeta que va ser assassinat durant el govern militar de Sani Abacha, pel seu activisme pels drets del poble, l'*Ogoni*, del delta del Níger.] www.revueltaverde.wordpress.com/2009/03/24/los-crimenes-del-petroleo-ken-saro-wiwa-y-el-delta-del-niger

Guinea Equatorial

- BOLEKIA BOLEKÁ, Justo (2003): *Cuentos bubis de la Isla de Bioko*. Malamba, Àvila.
- DECORS, Carles (2002): *Al sur de Santa Isabel*. Alianza, Madrid.
- LEGUINECHE, Manuel (1996): *La tribu*. Espasa Calpe, Madrid.
- NKOGO ESONO, Maximiliano (2009): *Ecos de Malabo*. Bronze, El Cobre, Barcelona.

Tradicions i religiositat: un pes mort per a l'Àfrica?

Bamut Basso

Doctor en Farmàcia (Universitat de París XI), professor de l'equip del màster de Cultura i Desenvolupament del Camerun, a més de *Mbombog* o grau major en la tradició del *Mbog* (Cosmos)

Bamut Basso

Religiositat, espiritualitat, Déu

En la introducció que el professor Ferran Iniesta va fer de la presentació en francès, va presentar el professor Bamut Basso com a «fragment de la divinitat» entre nosaltres (portava a més el «bastó de comandament»). Pel que fa a la traducció, va avisar que traduiria paraules per poder entendre els pensaments.

Els primers conceptes sobre els quals versa la presentació giren entorn de tres termes importants: *religiositat*, *espiritualitat* i *Déu*.

La *religiositat*, entesa com una dinàmica descendent des de la *font* fins a l'*ésser* i que es troba estretament vinculada a la *creença*, la *fe*, la *resposta* i el *miracle*.

L'*espiritualitat* és la dinàmica ascendent, és a dir, de l'*ésser* a la *font* i aquí trobem la *percepció*, l'*explicació*, la *pregunta* i la *revelació*.

Quant a *Déu*, és un terme inesgotable i una percepció polimorfa: *un u i un tot*, *un u més un tot* i *un u com a tot*. Entenent el *tot* com a qualsevol manifestació de l'*u*. I tot això en el camp de l'invisible.

Controvèrsia «racional» sobre la realitat de l'invisible

Aquí veurem la doble realitat de visible i de l'invisible. *Els humans del passat* han tingut una relació més serena amb l'invisible; ara les persones són més desconfiades, però l'invisible sempre està relacionat amb nosaltres.

Tenim dos nivells d'acció en el camp dels humans:

- La visible: *fer* accions humanes (bé o malament).
- La invisible: *no fer*, refusar, impedir.

En l'àmbit de la *realitat invisible* produïda pels humans hi ha dues categories en termes de polaritat: a) una realitat invisible *produïda com a energia* (nuclear, elèctrica, magnètica) i també *l'energia espiritual i física*. Hi ha una *realitat invisible viscuda* pels humans en *forma positiva* (afi o agonista) o *en sentit negatiu* (contrari o antagonista).

Aclarirem semànticament algunes d'aquestes propostes.

- a) *La tradició ve de la intemporalitat*: és el marc en què es recullen i es preserven els valors d'una societat.

- b) *El marc sagrat o quadre de la transcendència* inclou el *valor*, l'*espai* i el *temps*.
- c) *La religiositat* és l'aspecte afectivosentimental i d'aquí emana la *plenitud*, la *certesa*, la *resposta* i la *fermesa*.
- d) *La religió* és concebuda com la manera d'arrelar-se a la comunitat, al «Cosmos» o al *Mbog*. Prové d'una dinàmica artificial que podríem expressar com el mar en el qual ens ancorem.
- e) *L'espiritualitat*, entesa com l'extrem oposat de la religiositat; és la necessitat de creure pel buit, el dubte i el qüestionament.
- f) *La fe*, que és la dimensió de l'esperança, però té un doble abast: d'una banda, aconseguir la fe en la *Gràcia Divina* i, de l'altra, el punt d'arrencada cap a la *transcendència*.

Fins aquí el repàs semàntic. Entrem ara en el camp de les *tradicions* en la societat i en l'ésser humà, que també es reflecteixen en l'*espai* i el *temps*. Tradicions enteses com a receptacle de *codis fonamentals* (subjectes, objectes i imaginaris) i, en el context africà, també culturals.

Tenim:

- 1) *La familiaritat amb l'invisible*. És una energia universal que hi ha present en tot: *animisme*, que és una *visió energètica* i una dimensió *omnipresent*. És *l'u a dins i amb tot*: emissor/receptor o dipositari del concepte de *vitalisme* africà.
- 2) *L'ideal social*, el tradicional, és una forta dimensió metafísica de *l'ésser de l'aquí i del més enllà* (la vida, la mort, el sentit de la vida). És una relació especial

amb *l'alteritat*, el *material*, el *treball* (entès com a mode de producció) i el que permet existir, allò que es qualifica com a *art vitalista*.

- 3) *El que és específicament sagrat*, que té dos aspectes o manifestacions:
 - *la santuarització vertical*, a través del *temps* (genealogies, avantpassats) i a través de l'*espai* (naturalesa i flora i fauna);
 - *la santuarització horitzontal*, amb vocació comunitària, però també a través del *temps* (calendaris, estacions, herois comunitaris) i a través de l'*espai* (llocs).

En definitiva, trobem que les tradicions africanes sempre tenen relació amb un *ideal social* i un *àmbit de sacralitat específic*.

La religió es desenvolupa en aquestes dues fases i no parlem tant de religió com de *religiositat* i *africanitat*, com una trobada. La religió seria «el marc de recepció o l'organització i gestió dels desitjos, esperances i aspiracions que emanen de la religiositat». Aquí hem de tenir en compte, a més, altres paràmetres:

- El culte individual i col·lectiu (avantpassats, savis).
- Els altars individuals i col·lectius (avantpassats comuns o diversificats).
- La col·lectivitat homogènia o heterogènia (el panteó clànic específic o el panteó nacional).

Tenim, doncs, dues dimensions: l'especificitat *individual* i la *col·lectiva*, que té un aspecte més polític. I no hem d'oblidar que la preocupació africana més gran és la

integració adequada entre la *santuarització vertical i horitzontal* per arribar a l'*òptima harmonia social col·lectiva*.

Des del punt de vista dels impactes, també diferenciem entre l'individual i el col·lectiu. L'estadi individual ocorre en l'*individu, la família o el clan restringit. L'itinerari és individual, ancestral i diví i l'ancestrisme és la relació sinèrgica* mútua entre els vius presents i els avantpassats benefactors (*babok*).

L'estadi comunitari implica el *clan, la comunitat i la nació*. L'itinerari adoptat és el domèstic, el comunitari i el còsmic. És una dinàmica integradora de tots els aspectes de la vida que reuneix i reagrupa comunitats en una destinació universal comuna.

En conclusió, en un marc de relació eficient, la religió ha d'integrar tres qüestions i respondre-hi harmoniosament:

- Una vocació doble (vida i esperança).
- Un itinerari doble (la vida ancestral i la vida comunitària).
- Una escala de tres nivells: el sagrat (l'esfera de la veneració), el diví (el nivell superior a la realitat) i Déu (el pilar únic, primer, final i últim).

Aquesta relació pot tenir impactes d'afinitat cultural reals o nuls; en aquest cas, i per a aquesta última possibilitat, hi podria haver conseqüències com ara una gran inadequació entre religió i cultura, que es demostraria de les maneres següents: fragilitat dels éssers, socialitzacions paradoxals, creativitats disminuïdes i personalitats gairebé esquizofrèniques.

En conclusió, hi haurà dificultat d'adequació o adaptació a la xarxa d'interessos

socials perquè la fe que no està ben fonamentada des de la base serà aleatòria i no estarà arrelada.

Perspectiva futura de la religió africana

Depèn del bon ús de la dimensió religiosa, o la posada en pràctica de les *estratègies i mitjans adequats* i de la restauració de la producció de *pensaments religiosos endògens* autèntics.

Hi podria haver també:

- Dinàmiques d'*alienació espiritual* camuflades per la *folklorització* de l'espai exterior.
- Aproximacions pragmàtiques o *adaptacions de les relacions exògenes*.
- Interrelacions adequades entre les formes exògenes de la realitat amb els procediments endògens (tant en la forma com en el fons).

Per al professor Bamut Basso, les orientacions podrien definir-se en dos sentits: una *religiositat sense espiritualitat* o, al contrari, una *religiositat amb espiritualitat plena*. En el primer cas, el marc és la ruptura entre la fe i l'experiència viscuda i no té cap valor espiritual. Ens trobem en el màxim valor de *la forma*. En el cas de la religiositat amb espiritualitat plena, hi ha una concordança entre l'experiència viscuda i la posada en pràctica dels valors espirituals eterns. Aquest seria el cas dels *m'bola* del seu país, el Camerun.

Al final de la intervenció de Bamut Basso, el professor Ferran Iniesta, i com a explicació de tanta conceptualització, va fer un resum de les «idees base» expres-

sades, perquè les persones assistents ho entenguessin millor.

El cosmos és la trama energètica universal; l'esperit és la matriu energètica; els altars, els llocs on s'ofereixen o transmuten les ofrenes (o aliments) espirituals; els santuaris són les zones de transmutació o transferència en què es transformaran en energia positiva o negativa.

La religió, en aquest sentit, és el rector de la integració positiva de l'aquí i del més enllà per la via de la integració social, que —com hem vist— té un doble sentit: portadora de vida i portadora d'esperança (aquí i en el més enllà). Per això és necessari que la religió contribueixi al fet que l'ésser sigui en el seu univers (integrat i universalitzat). El fet que no hi sigui genera desordres socials.

Quant a la tradició, *la religió és la forma i la religiositat, el sentiment*. Aquí els desajustos provenen del que és extern o importat (cristianisme, islamisme...), però com que s'han fet endògens es viuen amb intensitat perquè ho han connectat «verticalment» i han socialitzat «horitzontalment» forma i contingut. És a dir, han fet una «captura formal de formes externes», però l'han *endogenitzat* i *africanitzat*.

En canvi, els «nostres» models en les societats occidentals són terrorífics: angoixa individual i incapacitat comunitària tant horitzontal com vertical.

«Ara veureu», va finalitzar el professor Iniesta «un cas pràctic dels *djola* en la intervenció següent».

El conflicte ètnic i l'acció tradicional en el Senegal democràtic. El cas del rei Oussouye de la regió de la Casamance (el Senegal)

Jordi Tomàs

Antropòleg i investigador del Centro de Estudos Africanos de Lisboa (ISCTE-IUL)

Jordi Tomàs

1. «Tradicció»/«modernitat»
2. Religió (en la tradició *djola*)
3. El rei com a figura sagrada
4. Conflicte entre el Mouvement des Forces Democratiques du Casamance (MFDC) i el govern de Dakar
5. «Resolució» del conflicte en el regne d'Oussouye

El professor Jordi Tomàs va anotar a la pissarra aquests cinc punts per tractar en la seva intervenció, i va recordar que continua tenint encara «entre cometes» tots els termes. Va començar mostrant una sèrie de fotografies fetes des de l'any 2000 a la regió Oussouye, una petita part de la Casamance, al sud del Senegal, i fronterera amb Guinea Bissau. Allà hi ha un regne amb 500 anys d'història d'un subgrup de l'ètnia *djola*, que té el seu propi rei —sempre vesteix de vermell— i que assumeix les seves funcions tradicionals, que s'alternen amb les de les autoritats estatals.

El rei Oussouye s'elegeix per torns entre unes reduïdes famílies i té un equivalent *djola* al país veí de Guinea Bissau. Es va veure ambdós monarques junts en una imatge d'una de les celebracions, juntament amb les autoritats estatals senegaleses i algun alcalde de la zona de la Casamance.

Les imatges de Tomàs van anar mostrant els escenaris i les funcions del rei Oussouye, que quan és elegit ja no pot tornar a la seva vida familiar normal; també s'hi veien les *cerimònies d'iniciació* dels homes joves (dos mesos de reclusió en determinats espais per als locals i una setmana, per als que viuen a l'exterior del país). I també va mostrar un record històric de les *dones sacerdotesses tradicionals* i les *dones profetes* de la dècada de 1940, que van lluitar al costat dels homes en la guerra d'independència contra els francesos.

«Les lluites tradicionals dels homes i dones joves amb els seus vestits històrics no els impedeixen ser els més moderns a l'hora de vestir quan acudeixen a la discoteca», va assenyalar. D'aquesta manera, podem veure que aquest col·lectiu sempre es mou entre la «tradicció» i la «modernitat» —«no hi trec les cometes», va insistir—, entre la política i la religió tradicional, que es duplica en algunes funcions amb l'Estat, però amb qui conviuen. I el mateix passa en l'àmbit de la justícia, l'economia, la salut (la medicina tradicional davant la formal dels hospitals) i l'educació. Sempre fan diferents itineraris entre la tradició i la modernitat.

En la religió sempre hem de tenir en compte que entre les societats i *Atémit/ Emitai* (que significa «rei del cel») hi ha di-

ferents nivells, en els quals es comuniquen amb «altars» (el que anomenem *fetitxes*). El rei és el màxim representant, però no és en un nivell superior, per sobre dels altres altars. L'altar del rei és un més; és com un consell restringit, però hi ha fins a 100 altars de la societat (per a delictes de sang,

Manifestació de dones de diverses organitzacions per la pau (Casamance, Senegal)

per a iniciació masculina, per a fertilitat de les dones...).

El conflicte de l'MFDC va néixer el 1982 amb el reclam de la independència de la regió de la Casamance. El president Abou Diouf (1990-1998) va frenar militarment els desitjos independentistes de l'MFDC; i va ser el 2004, en l'època del president Abdulaye Wade, quan algunes fraccions de l'MFDC van firmar acords de pau, tot i que no sempre es compleixen. El 2011 i després de trenta anys de «conflicte de baixa intensitat» s'hi han registrat 5.000 morts.

El rei d'Oussouye va ser proclamat l'any 2000 i des d'aleshores en aquest regne viuen en pau, perquè és una de les funcions del rei: estar bé o en pau (*kasumai*).

Temes del debat

[Iniesta] A Europa, les persones no tenen fe o no creuen com a l'Àfrica. La fe no ha de ser una gestió de les modes; som davant d'un problema estructural; no tenim lògica per a cert tipus de fe alternativa, perquè és una qüestió arrelada. Per què hem tingut una ruptura amb les arrels a Occident? Aquesta és la pregunta. A l'Àfrica no es decideix individualment, sinó en societat o en comunitat, i això els fa remuntar mil·lennis.

[Tomàs] El rei *djola* d'Oussouye s'escull sempre entre cinc famílies que s'alternen en el poder. Quan es mor un rei d'aquestes cinc famílies se n'elegeix un altre. L'actual era cambrer i mecànic i, de sobte, va haver

d'assumir les seves funcions i abandonar la família. Vivien sense rei perquè les famílies encara no havien decidit qui seria el següent, però van accelerar la decisió quan la majoria de la gent del regne ja estava cansada del conflicte que hi havia a la Casamance.

El rei no pot estar malalt perquè «és força pura». No pot anar a l'hospital, per tant, aquestes *qüestions mundanes* les resolen en secret. La reina ara ja pot parir en un hospital.

Les dones poden escollir marit perquè són elles les que trien els homes i, si l'escollit les rebutja, ha de pagar una multa.

[Iniesta] *La globalització* ha fet reflexionar sobre els objectius. És l'hora dels balanços i la naturalesa dels resultats els planteja dubtes. Hi ha una redistribució entre les castes, però la societat humana s'està replantejant. Tots els camins (curts o ràpids i utilitaris) comencen a ser qüestionats i si la crisi continua conduirà a un plantejament integral del renaixement.

Aquest *impasse* de la mundialització pot ser una oportunitat o una catàstrofe. Però és una ocasió fantàstica per dissipar els dubtes que ens serveixen de pretext. Perquè *la regulació social* ha de tenir el seu propi lloc i hem de saber quins objectius persegueix: per a què volem l'economia? Per a què volem la religió?

[Basso] La crisi de la mundialització ha arribat a tots els sectors de la regulació social i a l'àmbit polític. En el Pròxim Orient hi va haver una presumpta lògica segons l'opinió que va impulsar l'integrisme com a única reacció d'oposició davant els governs. En realitat, el que ocorre ara al Magreb és la mateixa reacció que hi va haver a l'Àfrica occidental a mitjan dècada de 1990, quan França va decidir devaluar el franc Cfa (la moneda que circula en aquesta regió).

[Basso] Hi ha un integrisme objectiu i un de subjectiu. L'objectiu és el que viuen les societats del Pròxim Orient i l'Àfrica del Nord, on hi ha poders forts que no deixen espai per a cap tipus d'expressió; són *sistemes tancats* que s'han cobert de *pretextos sagrats* i només les mesquites s'han convertit en els únics llocs d'expressió. Per tant, es fa creure que la societat és integrista, però, en realitat, aquest espai

és l'únic lloc que tenen i on no entren els tancs, perquè és on es practica una religiositat íntima, alhora que col·lectiva. La versió subjectiva és l'occidental que fa una «lectura fotogràfica i immediata» i només llegeix que és la societat la que és integrista.

Suggeriment de lectures

ANTA DIOP, Cheikh (1979): *Nations Nègres et culture (II)*. Presence Africaine, París.

HAMPÂTE BÂ, Amadou. [Qualsevol dels seus llibres — indicats en altres capítols — donarà una idea del sentit de l'espiritualitat i de la comunitat de les societats africanes, com a mínim, a l'Àfrica occidental.]

INIESTA, Ferran (2010): *El pensamiento tradicional africano*. Catarata, Madrid.

INIESTA, Ferran (ed.) (2010): *La frontera ambigua: Àfrica entre democràcia y tradición*. Bellaterra, Barcelona.

KABUNDA, Mbuyi (coord.) (2005): *Etnias, Estado y poder en África*. Publicaciones del País Vasco, Bilbao.

TENAILLE, Frank (1979): *Les 56 Afriques. Guide Politique I-II*. Petit Collection Maspero (PCM), París.

TOMÀS, Jordi (2000): *Arrels de baobab*. Documenta Balear, Palma de Mallorca. [Novel·la ambientada, en part, a la regió d'Oussouye.]

TOMÀS, Jordi (2008): *Un cor Aixanti*. Proa, Barcelona. [Novel·la ambientada, en part, al regne d'Ashanti.]

L'Estat a l'Àfrica de l'Oest

Ferran Iniesta

Professor d'Història de l'Àfrica (Universitat de Barcelona), impulsor del Centre d'Estudis Africans i Interculturals (CEA) i de l'Agrupament de Recerca i Docència d'Àfrica (ARDA), i director del Grup de Recerca Consolidat (GESA)

Ferran Iniesta

Una burgesia burocràtica?

L'Estat a l'Àfrica occidental no és diferent del de l'Àfrica equatorial o de l'Est, segons Iniesta. En la dècada de 1960, el sociòleg Immanuel Wallerstein va escriure sobre les perspectives de les independències africanes amb una visió «amable», perquè era quan molts intel·lectuals eren optimistes amb els nous Estats, que es col·locaven en un altre àmbit diferent de l'occidental o del camp socialista.

Un d'aquests intel·lectuals —encara en actiu en el Fòrum Social Africà— va ser l'economista egipci Samir Amin, que es va refugiar a l'Àfrica de l'Oest i hi va formar una xarxa d'investigadors i estudiosos de l'Estat africà (CODESRIA). El seu llibre més important i el que va fer que es guanyés atacs ferotges va ser el que tracta la desconexió dels Estats al sistema econòmic capitalista (Amin 1988). També va encunyar el concepte *burgèsia burocràtica*, que es refereix a les elits dirigents postcoloniales que són l'única possibilitat d'utilitzar «les palanques» de l'Estat una vegada desapareguda l'autoritat colonial. La burgesia burocràtica desvia recursos de l'Estat per a interessos privats o comunitaris. No és una *burgèsia compradora* com la de l'Amèrica Llatina, on tenien latifundis i terres prèvies a la seva ascensió al poder. Cor-

respon al grup dels africans *occidentalitzats* (per no ofendre'ls anomenant-los *evolués* o *assimilats*, com feien francesos i portuguesos), perquè els que tenien poder econòmic familiar se'n van anar a Europa o als Estats Units. Aquest grup d'occidentalitzats són la base de la *burgèsia burocratitzada* perquè poden controlar el pressupost de l'Estat, tant el que s'exporta com el que s'importa, individualment o grupalment.

L'exèrcit com a únic recurs?

Davant de les polítiques d'aquestes elits, de vegades s'havien d'enfrontar al descontentament de l'exèrcit que organitzava cops d'Estat. Cal tenir en compte que els militars tenien formació tècnica i organitzativa. És a dir, eren portadors de certa pràctica en aspectes del «món modern». La majoria dels països de l'Àfrica occidental va patir cops d'Estat militars, excepte el Senegal i la Costa d'Ivori perquè eren els únics cossos moderns i ben organitzats dels Estats postcoloniales.

En la dècada de 1970, els militars van pactar amb els universitaris; en la de 1980 també hi va pactar Tomás Sankara a Burkina Fasso. A Mali, Mousa Traoré fa un cop d'Estat contra Modibo Keita i a Níger també es produeixen moviments colpistes. A Guinea Conakry, Sekou Touré, que no

era militar, instaura un règim dictatorial que serà substituït per altres de militars a la seva mort, el 1984. A Guinea Bissau, a Libèria i en altres bandes es produeixen cops d'Estat. I si aquests militars es presenten a les eleccions i les guanyen, *permeten* que els opositors obtinguin uns quants escons.

Tota aquesta situació canviarà en la dècada de 1990, amb l'arribada dels *processos de democràcia procedimental*.

El miracle de la Costa d'Ivori

El *miracle ivorià* respon a una situació excepcional de *burgèsia empresarial* a la Costa d'Ivori. «Recordo que quan vaig viatjar a la Costa d'Ivori des del Senegal amb la motxilla», explicava el professor Iniesta, «vaig llegir en un diari una de les frases del president Félix Houphouët Boigny que cada dia recollia la premsa. La que jo vaig llegir, i que no em va agradar gens, il·lustra el que vull assenyalar: «Costa d'Ivori és un país d'emprenedors i no ens agraden les persones que vénen a fer turisme amb motxilla». El president també presumia davant dels periodistes —una altra cosa és que fos cert el que deia— que en el seu país era on hi havia menys corrupció de tota l'àrea perquè ell triava com a ministres persones que no tenien necessitat de diners, empresaris.

En el Senegal no hi havia burgesia plantadora o empresarial, només hi tenien l'Estat. (L'Estat islamowòlof del califat dels sufis va començar amb agricultors i cabrers el segle XV-XVI i va integrar comerciants en el XIX.)

Houphouët Boigny era el dirigent d'un gran partit anticolonial —la Rassemblement Démocratique Africain (RDA)— i era, a més, dirigent sindical dels plantadors de la Costa d'Ivori que no volien

pagar taxes o, almenys, volien gaudir de les mateixes condicions que els francesos. Houphouët Boigny feia funcionar les *seves xarxes clientelars* en les transaccions de l'Estat. Quan es va morir en la dècada de 1980 els seus successors van ser Konan Bedié (un inepte) i Alassane Outtara (més preparat), però va guanyar Bedié. Va ser ell qui va introduir la *lleï de la ivoritat*, que significava que calia ser originari del territori des de tres generacions enrere, en un país amb molta migració històrica d'altres països veïns. I així va desaparèixer l'oposició.

Laurent Gbagbó no en va dir res, llavors, perquè el beneficiava. Aquesta trajectòria descendent de la Costa d'Ivori en els últims anys posa en evidència la *mala gestió clientelar*. No és acceptable que a uns *clients* no se'ls doni res. I això és el que passa amb el nord de la Costa d'Ivori.

En definitiva, són Estats febles i fràgils, tant si es troben sota control militar com si tenen *burgèsies burocràtiques*. I quan l'Estat entra en crisi només funciona l'exèrcit. Així doncs, per què li ha fallat a Gbagbó? Perquè els soldats no cobraven des de feia temps, quan França i Europa van tallar-li els comptes bancaris.

Però Laurent Gbagbó molestava per altres coses: va permetre la *lleï d'ivoritat* i, també, que ocorreguessin matances ètniques el 2002 i 2003. Ara tenen, tanmateix, «una patata calenta» amb Alassane Outtara, però com que la gent està cansada de tanta guerra...

La diferència des de la dècada de 2000 és que ara, per tenir el suport internacional i per evitar la ira popular periòdica, els cops d'Estat han de ser breus i s'han de comprometre a fer eleccions en el màxim de sis mesos.

Terrorisme en clau islàmica a Mauritània i al Sahel: apunts sobre una profecia autocomplerta

Alberto López Bargados

Professor de Antropologia (Universitat de Barcelona) i membre de l'Agrupament de Recerca i Docència d'Àfrica (ARDA)

Alberto López Bargados

Vaig treballar a Mauritània fins al 2007-2008, abans de baixar a aquesta «excentricitat» que anomenem l'Àfrica subsahariana. A Mauritània els cops d'Estat es fan sempre a l'agost o a l'estiu, quan s'escalfen els ànims dels militars.

«Com coneixem Mauritània, aquí?», va preguntar López Bargados abans de començar les explicacions.

Refugiades mauritanes en contra de la repatriació durant l'FSM de Dakar, el 2011

1. El 2005-2006 per la crisi de les pasteres, que van inflamar els mitjans de comunicació perquè ens van fer veure que trencaven el balanç econòmic espanyol amb l'arribada de tants migrants.
2. El 2008-2009 pel segrest dels tres cooperants de la «Caravana per la Pau» de l'Ajuntament de Barcelona.

Però l'Aliança Al Qaeda Magreb Islàmica (ACMI) té una capacitat molt més modesta que la que els mitjans de comunicació li atribueixen. Va ser més aviat una excusa perquè els Estats Units creessin i augmentessin les tropes d'AFRICOM davant de la nova amenaça que representava un *segon front en el terrorisme islàmic*.

Quina és la realitat de l'amenaça en el context maurità (i de Mali)?

Jo tinc les meves suspicàcies sobre les teories abstractes (la politologia sobre l'Àfrica) o les teories acrítiques creades per Occident, que no tenen en compte les realitats africanes, sobretot quan es refereixen al *terrorisme jihadista*. Per la inconsistència d'aquestes teories com a element holístic i perquè les persones no s'hi senten identificades. És a dir, hi ha dificultats per utilitzar categories sobre terrorisme i aquestes categories s'apliquen a una realitat diversa i desconeguda.

Claus per les quals s'ha utilitzat Mauritània

És una colònia francesa que es va independitzar en la dècada de 1960 com totes les de l'Àfrica occidental. És un Estat frontissa entre *dues àrees culturals antropològiques*: l'araboberber blanca (*els bidan*) i la subsahariana negra (*peul, wò-*

lofi soninké). Té un milió de quilòmetres quadrats (com l'Estat espanyol). Està dividit en diversos grups ètnics, tres dels quals són minoritaris i signifiquen entre un 30-40 % de la població (els *wòlof*, els *peul*, molt gelosos de la seva etnicitat i que arriben per la franja del Sahel fins a Etiòpia) i els *soninké*.

Dones del barri de La Medina exigint l'accés a l'educació durant la marxa de l'FSM de 2011, a Dakar

La resta és un col·lectiu de tribus arabo-berbers de llengua àrab *hassaniya*, els *bidan*, que sumen entre el 60-70 % restant.

Els *bidan* tenen una estructura jeràrquica (per rangs o estatus): són els *arab zuaya*; i a l'altra banda hi ha la població lliberata abans esclava, però que continua sent *servil* o *semiservil* i estant en situació de vassallatge: els *harratín*. Aquests volen reconstruir la història de la seva esclavitud i la memòria dels seus avantpassats.

Així, doncs, tenim una divisió ètnica molt forta entre blancs i negres, i una estructura jeràrquica que permet poca mobilitat social entre:

- els grups lliures àrabs (els *guerrers* que gestionen la política i els *religiosos* que transmeten el saber islàmic), i
- els grups servils (*harratín*).

En el segle XIX van ser conquerits militarment i la capital es va establir a la ciutat de Saint Louis, del Senegal actual. Els francesos es van aliar amb els febles perquè els donessin suport en la colonització. Els àrabs guerrers tenien el poder quan van arribar els francesos, però els colonitzadors van rebre el suport dels *marabouts* (sufís, moravides...) que es van convertir en els aliats potencials de la colònia.

L'amenaça de l'islamisme

Va agafar per sorpresa el govern islamista de Mauritània, que no es va donar per asabentat i va argüir que venia de l'exterior (exogen). Segons ells, no podria arrelar en l'estructura social del país.

Però els moviments de l'islam van arrelar ràpidament en la societat, en especial la confraria *Jama' at Tabligh*, una ideologia igualitària i emancipadora (i la mateixa dels pakistanesos a Barcelona, que té la mesquita més gran i més important al carrer Hospital). El 1997 aterra aquesta confraria a Mauritània i també altres organitzacions *pietistes* per fer-hi proselitisme. Tenen un èxit immediat a Nuackchot, la capital, en especial als barris populars (PK, Arafat i Cinquième on són els *peul*).

El missatge el reben els *harratín* o els antics esclaus. És com una estratègia i un llenguatge emancipador per a ells, que no han tingut avenç social al país —malgrat

ser un 45 % araboberbers descendents d'esclaus—, perquè la societat els el nega. Alguns tornen a les comunitats rurals de les quals van sortir per allisonar les poblacions sobre el *Jama' at Tabligh*.

Des de 2005 van ser objectiu dels partits polítics, la qual cosa va ser percebuda com una amenaça per les elits polítiques i econòmiques del país, i per això es fa el cop d'Estat el 2008. O, almenys, aquesta n'és una de les raons.

El missatge islamista per als *harratín* significa el reformisme o la reforma dels costums. El contrari que volen les tribus guerreres i les tribus religioses *zuaya*.

A Mauritània tots els cops d'Estat han estat «palatins» i no cruent. I sempre amb acords tàcits previs, perquè el coronel colpista ja els havia concertat i havia concitat les lleialtats dins de l'exèrcit. Només hi va haver una excepció, el cop del 2003 dels joves oficials, que va ser cruent amb bombardejos forts contra el palau i enfrontaments, amb un resultat de més de 300 morts a la capital. El cop va fracassar i no va ser fins al 2007 que es va descobrir

que un dels instigadors havia estat Saleh ould Hannena, pertanyent a la *tribu Awlad Nasir*, una tribu àrab guerrera, marginada del poder i molt forta, de l'oest del país (del Hawd al-Garbi). Això va constituir una novetat perquè tots els altres cops van ser de les tribus religioses *zuaya*.

El 2007 s'inicia un procés de transició democràtica, que fracassa el 2009. Saleh ould Hannena, que estava exiliat, torna de l'exterior i torna a presentar-se a les eleccions presidencials amb una candidatura islamista; associa guerrers i islamistes i, d'aquesta manera, invalida l'accés al poder dels religiosos. Però aquesta doble aliança va ser considerada una amenaça per les elits religioses del poder, i el 2008 els *zuaya* fan un cop d'Estat.

És impossible comprendre el fenomen de l'islamisme sense conèixer la realitat; no se'n poden fer interpretacions descontextualitzades. Tractar d'extrapolar és un error que els investigadors no ens podem permetre. «Per tant, l'única politologia rau en l'antropologia», va finalitzar López Bargasos.

Temes del debat

[López Bargados] Els terroristes islamistes del Sahel són un invent dels nord-americans (la CIA, amb l'ajuda dels serveis secrets algerians); és el mateix que va ocórrer a l'Afganistan. Així ho assegura l'antropòleg Michael Keenan.

Ferran Iniesta i Alberto López Bargados durant la sessió

Omar Saharahui, l'autor dels segrestos dels cooperants catalans, treballava per als serveis secrets algerians. Agali, l'intermediari tuareg de Mali, va fer que Mauritània se'n distanciés, sobretot perquè el seu exèrcit o la defensa del país és feble. El desert ara és un espai buit que es pot travessar en 24 hores.

És un error lligar els moviments islamistes amb el terrorisme. El percentatge de moviments islamistes violents és mínim; és una afirmació i una estratègia ideològicament «perversa». Els Estats Units els ajunten tots per atacar-los militarment, ja s'ha vist.

José M. Aznar, amb l'atac a l'Iraq, va trencar la nostra aliança històrica amb el món àrab.

Tot l'imperi francès va ser musulmà, excepte Martinica i Cambodja. Això té uns efectes analítics: França ha de tractar la seva població musulmana interna, que són sis milions, i relacionar-s'hi. Per tant, és un *laïcisme integrista* de la República francesa prohibir en els espais públics l'ús del *burca* i del *nikab*. És com promocionar el *nacionalisme laic i despòtic* a tot el món àrab d'Occident.

[López Bargados] La revolució a Tunísia «qui sap» com anirà; a Egipte «no va bé»; a Líbia «bona nit i tapà't»... França va ficar la pota a Tunísia (va dimitir fins i tot el ministre d'Exteriors) i per això va ser la primera a reconèixer els rebels a Líbia. A la Costa d'Ivori no s'amaga França. Encara són els Estats «satel·litzats».

[Iniesta] Hi ha encara la *francofòbia* de les excolònies. Laurent Gbagbó té un discurs antifrancès i anticolonial.

Suggeriment de lectures

- AMIN, Samir (1999): *Miradas a un medio siglo 1945-1990. Itinerario Intelectual*. Iepala Editorial, Madrid.
- (1999): *El capitalismo en la era de la globalización*. Paidós, Barcelona.
- (1988): *La desconexión. Hacia un sistema mundial policéntrico*. Iepala Ediciones, Madrid.
- (1978): *El desarrollo desigual. Ensayo sobre las formaciones sociales del capitalismo periférico* (3a ed.). Fontanella, Barcelona.
- (1975): *La crisis del imperialismo*. Fontanella, Barcelona.

- EXPÓSITO, John (2003): *Guerras profanas. Terror en nombre del islam*. Paidós, Barcelona.
- INIESTA, Ferran (2009): *El islam del África Negra*. Bellaterra, Barcelona.
- LÓPEZ BARGADOS, Alberto (2009): *Rastros de Dixan. Islamofobia y construcción del enemigo en la era post 11-S*. Virus Editorial, Barcelona.
- WALLERSTEIN, Immanuel; AMIN, Samir; ARRIGHI, Giovanni i GUNDER FRANK, André (1983): *Dinámica de la crisis global*. Siglo XXI Editores, Mèxic.
- WALLERSTEIN, Immanuel (1998): *El moderno sistema mundial III. La segunda era de gran expansión de la economía-mundo capitalista, 1730-1850*. Siglo XXI Editores, Mèxic.
- (1984): *El moderno sistema mundial II. El mercantilismo y la consolidación de la economía-mundo europea, 1600-1750*. Siglo XXI Editores, Mèxic.
- (1979): *El moderno sistema mundial. La agricultura capitalista y los orígenes de la economía-mundo europea en el siglo XVI*. Siglo XXI Editores, Madrid.

Costa d'Ivori

- CARAMÉS, Albert (2009): *Elecciones al 2009? Avenços i obstacles de la construcció de pau a Costa d'Ivori*. ICIP Working Papers: 2009/3. Institut Català Internacional per la Pau, Barcelona.

L'Àfrica oceànica: Madagascar i l'Índic

Albert Roca

Professor d'Antropologia (Universitat de Lleida), membre de l'Agrupament de Recerca i Docència d'Àfrica (ARDA) i director de la revista *Studia Africana*

Albert Roca

Recuperant la xerrada de l'altre dia, resumiré que a l'Àfrica hi ha bastants països amb sistemes democràtics reals, però el percentatge no passa del 50 %. De totes maneres, vull destacar que *la clau* no és un problema cultural que els impedeix adoptar una democràcia parlamentària, sinó que la problemàtica és *la inserció de l'Estat en les societats africanes*. Això explica la tranquil·litat amb què s'instal·len les democràcies en alguns països i com en d'altres no ho aconsegueixen.

Fet aquest preàmbul com a repàs de la sessió anterior i com a aclariment previ, Roca va anunciar la temàtica: *l'Àfrica oceànica*. Aquest àmbit inclou illes amb entitat política pròpia, però deshabitades fins a l'arribada dels europeus, excepte Bioko (Guinea Equatorial), les illes suahili de l'Índic i Madagascar. La resta (Sao Tomé i Príncipe i les illes del Cap Verd, entre d'altres) són *societats criolles*.

Madagascar és una illa enorme i difícil de comparar amb les altres del continent. En especial, perquè la seva població no se sent africana. Eren una societat de pescadors, amb antecedents de grans navegants asiàtics, però les expedicions ja han desaparegut i ara miren cap endins, cap a la seva illa.

Què tenen en comú Madagascar i Haití?

Poca cosa, tret que són illes i això proporciona un sentiment insular i, dins del gran àmbit africà, això dona un sentiment de frontera.

A Madagascar es parla la mateixa llengua (que té 400-500 anys d'antiguitat) entre les diferents poblacions que tenen identitats diferents molt marcades.

En la insularitat cal tenir en compte el *tempo* i el *ritme temporal africà*. Jo l'anomeno la *capacitat de desaceleració* o *alentiment*, que probablement no és gaire diferent que la del continent. A Madagascar és com una impressió de continuïtat amb el passat o amb la memòria històrica. Es creen noves formes socials i politicoeconòmiques que els fan observar el que tenen dins, més que el que els ve de l'exterior.

La població de Madagascar no es considera africana perquè no vol que se l'associï amb l'esclavitud. Per això, en la seva llengua trobem la paraula *futgi* o «persones lliures», amb la qual es designa en aquesta societat els blancs; i la paraula *maiti*, que és com s'anomenen els negres o els dependents dels reis.

L'element d'«africanitat» més fort de Madagascar són precisament les idees africanistes, però no n'és la principal referència. En trobem les pistes en la seva evolució històrica, que segueix les mateixes pautes «gairebé de llibre» que les de la resta dels països africans continentals.

1960. Com la resta de les colònies franceses, Madagascar accedeix a la independència amb un govern neocolonial. Els francesos —que es queden al país fins al 1972— són anomenats la *tribu 19*, perquè en el país n'hi ha 18. S'assumeix una mena de *mimetisme institucional* que copia la metròpoli fins al 1972, quan en surt l'últim soldat francès i s'hi instaura la I República (encara amb terminologia gal·la).

1972. Hi té lloc la *Primera Revolució*, en aquest cas socialista, que dura fins al 1975. És el moment àlgid dels cops d'Estat al continent; la crisi petrolera (1973) i l'inici de les independències lusòfones (Guinea Bissau, el Cap Verd, Angola, Moçambic) vinculades a la Revolució dels clavells portuguesa de 1974. És una època de transició en què, com vam veure l'altre dia, es passa del sistema neocolonial al de l'*autenticitat* i el *monopartidisme*. En aquesta transició, hi ha una aliança entre estudiants i el que es coneix en termes marxistes com el *lumpenproletariat*, que sol·liciten a l'exèrcit que hi intervingui i prengui el poder. I això succeeix el 1975.

1975. S'hi instaura la *II República socialista* amb un directori militar. L'ensenyament primari deixa de fer-se en francès i es fa en llengua malgaixa, amb el problema que el batxillerat posterior encara es fa en francès i a la universitat s'exigeix un bon nivell de francès per poder-hi ingressar.

Aquesta II República dura fins al 1991. Com a la resta d'Àfrica, amb la caiguda del mur de Berlín i la desaparició de la zona d'influència soviètica, canvien les coordenades pròpies de la Guerra Freda. Es comencen a posar condicionalitats per a la concessió d'ajuda, a més dels plans d'ajust estructural (PAE) neoliberals.

1991. És l'any de la *Primera Revolució Democràtica*, tot i que hi ha una transició de dos anys a causa de l'existència de dos presidents: l'un sense Estat i l'altre sense funcions; la situació dura dos anys. Hi ha set mesos de vaga general, sobretot del funcionariat de l'Estat (universitats, biblioteques...), que, no obstant això, cobren sense treballar. Consideren que aquesta situació els permet adquirir maduresa democràtica o una *democratització real*. Democratització que també els exigeix el Fons Monetari Internacional (FMI) i el Banc Mundial (BM). En conseqüència, es produeix una nova ruptura en el país i s'hi fan noves eleccions.

1996. S'hi instaura la III República, que dura fins al 2010, com a referent constitucional. Però abans, el 2002, tenen lloc unes altres eleccions en les quals competeixen un president de la dècada de 1970, Didier Ratsiraka, i l'alcalde d'Antananarivo, Marc Ravalomananá.

2002. S'hi instaura la *Segona Revolució Democràtica*, però es torna a duplicar l'estructura estatal amb dos presidents, fins i tot amb dos exèrcits, a causa de la discussió dels vots entre la primera i la segona volta electoral. Ratsiraka instaura una nova capital i Ravalomananá es queda a la capital. Acaba guanyant l'alcalde per qüestions logístiques i perquè és el més fort. Es considera una victòria de la *legitimitat* contra la *legalitat*. L'alcalde

no té partit, però és un gran empresari i també cap d'alguna església. I aquesta acumulació de poders afavoreix que se l'accepti com un tecnòcrata; com ell deia, «faré ric el país tal com vaig fer-ne la meva empresa».

Però la realitat no és així: Madagascar és un dels països més pobres del món. Un 70-80 % de la població viu en la pobresa i el país està situat entre els 15-20 últims del rànquing mundial de pobresa, i això sense que hi hagi catàstrofes naturals i amb índexs de violència baixos.

2009. Ravalomananá torna a guanyar les eleccions i comença la *Tercera Revolució Democràtica*. El nou alcalde de «Tana» (Antananarivo), Andry Rajoelina, vol fer una pel·lícula, però Ravalomananá no li ho permet perquè els mitjans de comunicació també estan a les seves mans. Sembla com si es repetís la situació de 2002. Però en aquesta ocasió i, per primera vegada, es protesta amb violència. Hi ha 100 morts i l'exèrcit es tanca perquè no vol matar la població. Llavors l'Estat major decideix destituir el president i nomenen president l'alcalde Rajoelina. Des de fa dos anys tornen a estar «en transició».

El nou govern de Madagascar no és reconegut internacionalment perquè aquest cop d'Estat no es considera «legítimat». La Unió Europea hi té suspeses les ajudes des de fa dos anys. La població malgaixa s'expressa sobretot a la capital i els canvis al país, que és enorme, són lents.

«És un model de transició fals? La democràcia no passa per les urnes? Què passa a Madagascar?», es preguntava el professor Roca. La seva impressió és que l'exèrcit no actua contra cap força exterior perquè mai no els han atacat, ni tampoc ho han fet internament.

Hi ha una *lògica democràtica*, però l'Estat és fantasma o inoperant, perquè no ha pogut fer res per la vida quotidiana de les persones. La solució d'aquesta situació hauria de ser la celebració d'eleccions legislatives i no que els militars «col·loquin Rajoelina».

La conclusió, de totes maneres, és que amb aquestes *parades institucionals* hi ha un retard en el desenvolupament del país, perquè tot s'alenteix. La «subsidiarietat» de l'Estat és un dels referents, però no és l'únic referent de la societat. Les decisions van per una altra banda.

L'Àfrica oceànica. Haití: barbàrie africana a l'Occident cristià

Joan Gimeno

Investigador de l'Agrupament de Recerca i Docència d'Àfrica (ARDA)

Joan Gimeno

«Haití és a 7.000-8.000 quilòmetres de l'Àfrica negra, però tenen punts de coincidència en l'evolució de l'Estat, però amb *tempos* diferents i fases més llargues. En termes oceànics, Haití ara *navega* molt malament, però encara no està enfonsat del tot. Recordem que el terratrèmol de 2010 hi va deixar més de 300.000 morts; va arrasar tres quartes parts de les escoles i les facultats, amb el professorat a dins, i això ha estat un cop molt dur perquè van desaparèixer els quadres que s'estaven formant. I la reconstrucció té poques perspectives d'èxit», va opinar Gimeno.

La crisi de l'Estat haitià ve d'abans. El problema és que mai no ha arribat a ser un Estat en els 200 anys d'independència; *sempre és un projecte d'Estat*, un Estat «no nascut» o un «zombi» (viu, mort, o no se sap). Quan es va produir l'epidèmia de còlera ja no se sabia ni tan sols on eren els límits de la desgràcia.

L'Estat haitià no està identificat amb el poble haitià. Les elits i el gruix del país no són les mateixes persones. Les elits no surten mai de la capital, per això s'anomena *la République de Port au Prince*, perquè mai no en surten.

Haití comparteix l'illa amb la República Dominicana. Té vuit departaments més un de la diàspora, constituït pels 2,5 milions que viuen a l'exterior i que se sumen als

10 milions d'illencs, en un territori més petit que Catalunya i molt destruït ecològicament. A la capital hi viuen gairebé tres milions de persones (2,7). La densitat de població és de les més altes del món (de 150 a 400 persones per km²). Un 47 % és urbà, però la majoria és rural. Aquest 68 % de població usa carbó de bosc per cuinar, per la qual cosa, sumat a les destrosses que l'*economia de plantació* ha ocasionat històricament, resulta que només hi ha un 1 % dels boscos originals.

Segons l'índex de desenvolupament humà (IDH) del Programa de les Nacions Unides per al Desenvolupament (PNUD), Haití està situat en el número 145 del rànquing i té *paràmetres africans* (és darrere del Senegal, però abans que Angola). Un 75 % de la població viu en el límit de la pobresa i un 64 %, en la pobresa extrema. El sistema de salut és inexistent o molt precari i només un 15 % de l'educació està a les mans de l'Estat; la resta de l'ensenyament és assumit pel sector privat i el religiós. No és gens estrany, doncs, que hi hagi un 40 % d'analfabetisme.

La història d'aquesta societat *creole* és marcada per l'esclavitud des del segle XVI. En quinze o vint anys d'aquell segle es va convertir en el primer productor de sucre. Va ser *la joia de la corona francesa* i la colònia que més activitat registrava al món. Cada

any arribaven a Saint Domingue (l'actual Haití i Santo Domingo) 600 vaixells amb un carregament anual de 45.000 esclaus. La vida mitjana d'un esclau era de vuit anys.

Tots venien de l'Àfrica. Primer sortien del Cap Verd (el Senegal), però els grans carregaments posteriors de l'època colonial van viatjar des del Benín i Angola. D'allà ve el *vudú* haitià.

El 1789, època de la Revolució francesa, a Saint Domingue hi vivien 30.000 blancs, 28.000 mulats o negres lliures i 500.000 negres esclaus amb les seves llengües i cultures; per això no deixaven que s'ajuntessin, per evitar revoltes.

Ja el 1757-1758 ocorre la revolta de l'esclau François Makandall, que la llegenda explica que es convertia en animal per escapar-se dels blancs.¹³ És cremat públicament per donar una lliçó als que pensaven rebel·lar-se. Precisament per evitar que s'unissin per protestar i s'organitzessin, els patrons mantien els esclaus de la mateixa procedència separats en diferents plantacions.

Makandall és ara una divinitat del vudú haitià. La *societat de plantació* va marcar la relació entre *l'amo* —detentor del poder absolut— i *l'esclau* —no-persona—, una interiorització que encara funciona en l'actualitat.

L'1 de gener de 1804 succeeix la independència de la primera república negra del món. Una independència que sempre va ser vista amb preocupació pel govern de les elits haitianes, mulates (els alliberats abans) i els caps militars, que els denomi-

naven *barbars, salvatges i primitius*, perquè procedien de l'Àfrica.

Els negres independents van expulsar els blancs i els religiosos i els van prohibir tenir terres des de 1804 fins a 1860. Va ser l'època de formació del vudú com una manera d'entendre el món. Es va aconsellar als esclaus lliures que no deixessin les plantacions perquè havien d'estar lligats a la terra per desenvolupar-se, i es van organitzar els moviments *fugitius* cap a les muntanyes.

Després les coses van canviar. Es va firmar el concordat amb la Santa Seu (1860). Els Estats Units van ocupar militarment el país (1915-1934). Va arribar la dictadura dels Duvalier: François «Papa Doc» (1957-1971) i «Baby Doc», Jean-Claude (1971-1986). Papa Doc era un metge etnòleg i coneixedor de la teoria del vudú, que el va utilitzar per al seu propi profit, i va sembrar el terror amb els *Tonton Macoutes*, una espècie de societat secreta que va inserir en la societat rural.

Tot va explotar el 1987, en el que es coneix com a *Dechoukaj* («arrasar», «netejar fins a l'arrel»). Posteriorment, va venir una etapa de purificació amb el moviment *Lavalas* («torrent d'aigua que ho neteja tot») de Jean Bertrand Aristide (1991/1994-1995), però l'esperança es va frustrar ràpidament perquè Aristide —que utilitzava un gall vermell com a símbol— va cometre els mateixos errors anteriors, en servir-se dels pobres per als seus propis interessos. Va ser expulsat del país el 2004. René Preval va ser el següent president fins que va arribar el terratrèmol de 2010.

«Vull deixar constància», va finalitzar Joan Gimeno, «de la figura del *zombi* que hi ha en el dret informal haitià i que s'entén com un càstig per a algú que ha fet alguna cosa malament».

13. La novel·la del cubà Alejo Carpentier, *El reino de este mundo*, recull la història de Makandall i la lluita per la primera independència del territori americà.

Temes del debat

[Roca] En els governs de Madagascar no hi ha ideologia; canvien i s'adapten «segons l'agenda internacional». Primer van ser marxistes leninistes, en la Primera Revolució Socialista tipus soviètica, però després van ser liberals i van adoptar les mesures del Consens de Washington. L'única diferència ideològica entre els candidats ha estat per als uns l'Estat federal i per als altres l'Estat unitari; Ratsiraka va canviar, fins i tot després d'haver-se mostrat partidari d'un Estat centralista tipus comunista.

De reconstrucció, mai no n'hi ha hagut, perquè no hi ha un model estatal. L'Estat no ha gestionat mai recursos, ni en l'època colonial. Personalment, opino que voten qui creuen que els farà menys mal; o *el poder en marxa*, qui governa, perquè veuen el que fa.

De recursos, en tenen pocs; França va marxar del país el 1972 sense problemes. Hi ha «restes o sobres» petrolíferes, algun recurs agropecuari, però no controlat per l'Estat. Hi ha zones franques per al turisme.

Pel que fa a compra de terres, no han venut terres a països estrangers. Aquest va ser un dels desencadenants de la crisi que va fer que Ravalomananá perdés i que guanyés l'alcalde Rajoelina. En canvi, sí que s'estan signant contractes per usar la terra per períodes de trenta a cinquanta anys.

On sí que es venen milions d'hectàrees de terra és a Etiòpia.

Després dels PAE, el paper de les ONG es limita a ser vectors de mobilització però no promotores del desenvolupament. Sí que

tenen influència a Madagascar per fer assessories per a la descentralització i algunes reformes polítiques o regionals.

[Gimeno] Haití té recursos agropecuaris, tècniques precàries i moltes dificultats ecològiques. Va ser autosuficient en producció d'arròs durant l'època Duvalier, però el president Clinton va fer baixar els aranzels per exportar l'arròs d'Arkansas i, en ser més baix el preu que arribava dels Estats Units, van deixar de produir localment. Resultat, ara no poden menjar. Segons denuncia Jean-Baptiste Chagan, de Via Campesina, ara els regalen llavors de blat transgèniques en les donacions, amb la qual cosa no les poden replantar.

Per als Estats Units és un lloc estratègic perquè és davant de Guantánamo i controlen una part del Carib des de la punta occidental del país.

Ara sobreviuen amb la tramesa de divises de les remeses i de les *madams Sara's*, que són les dones que van a la frontera de Santo Domingo i compren petits productes per revendre'ls.

El president René Preval ja havia dimitit a final de desembre quan es va produir el terratrèmol. Per una llei del 10 de març de 2010 es va prorrogar el seu mandat fins a les eleccions.

Els candidats de la segona ronda, Michel Martelly i Mirlande Manigat, formen part de les mateixes elits mulates. Celestin Preval, ho era de les elits negres.

Haití té poques relacions internacionals. Són complicades amb la veïna República Dominicana. La principal relació exterior és amb Veneçuela, que li ha concedit 2.700 milions de dòlars (Espanya només 360).

Als Estats Units, ens agradi o no, hi ha emigrants a Miami, per tant, hi envien remeses. Però amb dues ocupacions militars nord-americanes a l'illa ja n'han tingut prou. Amb França, l'exmetròpoli, les relacions tampoc no són bones, perquè encara han donat menys ajuda que Espanya. I no els perdonen que la indemnització després de la independència tardés més de cent cinquanta anys. Al Canadà hi ha una comunitat haitiana important a la zona francòfona.

Suggeriment de lectures

Madagascar

RAHARIMANANA, Jean-Luc (2011): *Nur, 1947*. El Cobre, Barcelona.

(Un article sobre Madagascar en la revista electrònica www.cidob.org/es/publicaciones/revistas/revista_cidob_d_afers_internacionals/num_87_procesos_de_reconciliacion_posbelica_en_africa_subsaariana.)

Hi ha articles d'Albert Roca en:

INIESTA, Ferran (2009): *El islam del Àfrica Negra*. Barcelona, Bellaterra.

— (2007): *La frontera ambigua*. Barcelona, Bellaterra.

Haití

Estudis

ARISTÍDE, Jean-Bertrand (1994): *Tout Moun Se Moun*. Iepala Editorial, Madrid.

BARNET, Miguel (1993): *Biografía de un cimarrón*. Editorial Letras cubanas, l'Havana. [Relata la història de l'últim esclau fugitiu d'Amè-

rica. N'hi ha una versió reduïda a Siruela, Madrid (1998).]

HART, Armando et al. (2004): *Revolución de Haití en su bicentenario*. Oficina del Programa Martiano, l'Havana, Cuba.

SILIÉ, Rubén; SEGURA, Carlos i DORE CABRAL, Carlos (2002): *La nueva inmigración haitiana*. FLACSO Santo Domingo, República Dominicana.

SILIÉ, Rubén; INOA, Orlando i ANTONIN, Arnold (editors) (1998): *La República Dominicana y Haití frente al futuro*. Ediciones FLACSO Santo Domingo, República Dominicana.

WOODING, Bridget i MOSELEY-WILLIAMS, Richard (2004): *Inmigrantes haitianos y dominicanos de ascendencia haitiana en la República Dominicana*. CID (Cooperación para el Desarrollo) i SJRM (Servicio Jesuita a Refugiados y Migrantes), Santo Domingo.

Article de Joan Gimeno en INIESTA, Ferran (ed.) (2007): *La frontera ambigua*. Barcelona, Bellaterra.

Novel·les

CARPENTIER, Alejo (1978): *El reino de este mundo*. [Inclou un estudi preliminar, amb bibliografia, de Florinda Friedmann de Goldberg]. Edhasa, Barcelona. [Aquesta introducció relata el context històric —dels africans mandingues i la influència del vudú— que culmina amb la primera independència d'Amèrica, que va ser la dels negres —ara afroamericans— a Haití, el 1804.]

DANTICAT, Edwidge (1998): *Palabra, ojos, memoria*. Bronce, Barcelona.

Característiques de l'Àfrica austral. Dos tipus de països: anglòfons i lusòfons

Albert Farré

Investigador del Centro de Estudos Africanos de Lisboa (ISCTE-IUL) i membre de l'Agrupament de Recerca i Docència d'Àfrica (ARDA)

Albert Farré

Les colònies britàniques de Zimbàbue (Rodhèsia del Sud; Zàmbia era la Rodhèsia del Nord) i la de Sud-àfrica, ja independentitzada de l'Imperi el 1910, tenen unes característiques diferents de la resta de l'Àfrica. Són *colònies de poblament* de famílies de colons blancs, amb una economia industrial i de consum similar a l'estructura econòmica dels països desenvolupats. Disposaven d'un mercat intern ampli que garantia la demanda dels seus propis productes i tenien un sector bancari autònom. Fins i tot disposaven d'universitats pròpies i bones.

Això va ser possible pel sistema d'apartheid —o el racisme fet llei— implantat obertament en la legislació de Sud-àfrica i amb menys arguments legals a la Rodhèsia d'Ian Smith, però, en ambdós casos, significava que la minoria blanca gaudia de tots els beneficis i privilegis i la majoria negra només rebia les injustícies que provocava aquest sistema explotador i exclouent.

A Sud-àfrica l'*apartheid* va durar fins al 1994, amb les primeres eleccions democràtiques i lliures, en les quals va sortir elegit president, per una majoria aclaparadora, Nelson Mandela; i a Rodhèsia del Sud, fins al 1980, quan la guerra d'alliberament conduïx a la independència i el país passa a denominar-se Zimbàbue.

Les colònies portugueses també eren de *poblament blanc*, però a la metròpoli tenien el règim dictatorial salazarista. A les colònies portugueses més grans, Angola i Moçambic, a les seves capitals, Luanda i Lourenço Marques (després Maputo), les poblacions portugueses gaudien de més llibertat i d'un nivell de vida millor que a Lisboa. Les altres colònies portugueses, el Cap Verd, Guinea Bissau i Sao Tomé i Príncipe vivien situacions similars.

El discurs oficial era el *lusotropicalisme* que pretenia explicar que Portugal no tenia colònies, sinó que constituïen les *províncies d'ultramar*. Segons Lisboa, no eren un Estat colonitzador, sinó *un país en tres continents amb una cultura multiracial* i, quan s'assimilessin, formarien part de la *civilització* portuguesa.

Però la realitat en el terreny era diferent, perquè els dirigents portuguesos tenien *aliances explícites* amb les poblacions anglòfonas de Sud-àfrica i Rodhèsia del Sud, per les quals Portugal els facilitava mà d'obra local de les seves colònies i infraestructures d'accés al mar (ports i ferrocarrils), construïdes gairebé sempre amb el capital precedent d'aquests països racistes rics.

Era el mateix Estat colonial portuguès, segons Albert Farré, qui gestionava el flux

d'emigrants des dels territoris africans, perquè els preus dels salaris a les mines o a les indústries fossin tan baixos com fos possible, sobretot a Sud-àfrica.

En aquesta geopolítica d'aliances també participava Malawi, que ha continuat vinculat a Sud-àfrica. També van ser en «l'òrbita sud-africana» Namíbia (colònia «tutelada» per Sud-àfrica fins a la independència el 1990)¹⁴ i Botswana (independitzada el 1966, amb les primeres colònies britàniques).

Les colònies portugueses van evolucionar de manera diferent que les de la resta de l'Àfrica. En la dècada de 1960, ocorre la matança de Pidjiguiti, a Bissau, en la qual les tropes colonials maten molts treballadors del port, molts dels quals vinculats al Partit Africà per a la Independència de Guinea i Cap Verd (PAIGC), creat pel líder Amílcar Cabral, o que n'eren simpatitzants. També en la dècada de 1960 es produeix una repressió a Mueda, a Moçambic, al costat de la frontera amb Tanzània. I ja l'any 1961 esclata la guerra d'independència d'Angola, que

dura fins a mitjan dècada de 1970 contra els portuguesos.¹⁵ Les de Guinea Bissau i Moçambic comencen pocs anys després. Aquestes guerres s'acaben el 1974, quan la dictadura d'Antonio de Oliveira Salazar cau per la Revolució dels capitans d'abril, que, al seu torn, propicia el desgast produït en les lluites d'independència als territoris africans. A Moçambic, Jorge Jardim, un home de Salazar, intenta una *solució blanca d'independència* per continuar mantenint el poder, però la seva opció acaba fracassant.

La proximitat politicoeconòmica entre el règim salazarista i la Sud-àfrica de l'aparttheid va fer que intervinguessin tropes sud-africanes en la guerra d'Angola, que va tenir el suport de tropes cubanes, i es va complicar i es va allargar amb diferents actors externs per les polítiques i relacions derivades de la Guerra Freda. També en la dècada de 1980, el Zimbàbue ja independent de Robert Mugabe va donar suport a Moçambic i al Congrés Nacional Africà, l'organització —després partit— de Nelson Mandela que lluitava contra el règim racista sud-africà.

14. Namíbia es va independitzar com a part del *pack* de la retirada simultània de tropes de Sud-àfrica i de Cuba d'Angola, país que va donar suport a la guerrilla de la South-West African People's Organization (SWAPO), el líder de la qual, Sam Nujoma, va ser el primer president de la Namíbia independent. Vegeu la bibliografia al final.

15. Angola va tenir una guerra interminable que va durar fins al 2002, quan va morir en un atac militar Jonas Sabimbi, líder de la Unitat Nacional per a la Independència Total d'Angola (UNITA), que es va oposar, des del 1975, al partit governant Moviment Popular d'Alliberament d'Angola (MPLA), dirigit aleshores per Agostinho Neto. Hi va haver una breu treva militar el 1992 que va permetre que es fessin eleccions generals amb observació internacional, que va guanyar José Eduardo Dos Santos de l'MPLA, però els resultats de la qual UNITA no va reconèixer i va reprendre la confrontació armada (vegeu-ne la cronologia a: www.laultima guerra.com/cronologia i la bibliografia final).

Zimbàbue. Un Estat a la deriva?

Eduard Gargallo

Investigador del Centro de Estudos Africanos de Lisboa (ISCTE-IUL)

Eduard Gargallo

Hi ha una continuïtat d'interessos politico-econòmics de la classe dirigent durant més de deu anys. Des de l'any 1997 fins a l'actualitat hi ha un *conflicte polític*, però també un conflicte «aparent» per la terra. Vegem els antecedents històrics d'aquesta crisi.

El 1965 els colons blancs de Rodhèsia del Sud, una colònia especial, ja que les institucions estaven controlades per ells, proclama la Declaració Unilateral d'Independència davant la Gran Bretanya, que va ser considerada il·legal i sancionada en l'àmbit internacional. Això va provocar que el 1966 s'iniciés una guerra de guerrilles nacionalista i la lluita armada. Van destacar dues agrupacions el Zimbabwe African National Union (ZANU) de majoria *shona*, dirigit per Robert Mugabe, i el Zimbabwe African People's Union (ZAPU), que dirigia Josua Komo i que majoritàriament eren *ndebeles*. Durant la guerra civil ambdós grups van tenir conflictes i enfrontaments, hi va haver repressió interna, fins i tot, contra la població civil.

Els antecedents de la crisi política ja els trobem històricament, perquè «la qüestió de la terra» ha estat essencial en la ideologia i la mobilització nacionalista. Els colons blancs tenien les millors terres i les més ben situades. El 1969 es fa una nova Llei de terres que acorda, de manera pro-

ximada, la meitat per als blancs i la meitat per als africans.

Els Acords de Lancaster House se signen el 1979 i donen pas a la independència el 1980. Aquests acords impliquen una *política de reconciliació* i un marc d'economia moderada, és a dir, que es respectin els negocis existents i que hi hagi *pau política* amb la mateixa estructura econòmica que hi havia prèviament.

El règim de Robert Mugabe de 1980 a 1990

El govern adopta, en principi, la política de reconciliació i moderació econòmica. Té una expressió de *socialisme retòric*, però Mugabe estén els serveis socials a la població, amb una àmplia cobertura en educació i sanitat.

El 1992 s'instaura la Llei d'adquisició de terres, per la qual s'anuncia que hi haurà expropiacions: afectarà els estrangers que tenen propietats múltiples, però també les terres ocioses o les que no estan treballades. A les persones afectades, se'ls concedirà una *compensació justa* en moneda local i en un *temps raonable*.

Però el procés d'adquisició de terres és lent i el govern rebutja comprar les terres

que els grangers posen al mercat. A Zimbàbue l'agricultura comercial era bàsica per a l'economia del país: era el 70 % de la producció agrària; ocupava el 30 % de la mà d'obra formal; subministrava i era client de la indústria (tractors i altres eines); tenia produccions especialitzades (horticultura, tabac, flors, cereals). També estava desenvolupada la indústria del turisme.

Al final de la dècada de 1990, la distribució de la terra queda com segueix:

- 11 milions d'hectàrees es concedeixen a 4.500 grangers comercials (600 negres);
- 15 milions d'hectàrees s'atribueixen a 1.500.000 camperols africans de les àrees comunals;
- 3,3 milions d'hectàrees es lliuren a 52.000 famílies reinstal·lades, i
- 1,2 milions d'hectàrees són cedides a 8.650 petits camperols comercials.

En l'àmbit polític, la crisi comença a sentir-se amb un «autoritarisme i corrupció creixents» i amb un «nepotisme i repressió puntuals i brutals». Entre 1982-1987 en el districte de Matabeleland, tenen lloc matances de fins a 20.000 persones *ndebeles*. Es fa la unificació forçada del ZANU-PF i el ZAPU, i es consolida la submissió gradual de les institucions públiques al partit governant de Robert Mugabe, el ZANU-PF (empreses estatals, mitjans de comunicació, governs locals...).

Però l'herència de la lluita anticolonial encara continua donant legitimitat al règim de Mugabe que, d'altra banda, continua estenent els serveis socials i practicant una moderació econòmica en el sentit que respecta l'economia de mercat. El país està molt millor socialment que Angola i

Moçambic i s'hi toleren els drets civils i polítics.

La crisi política i econòmica sorgeix en la dècada de 1990 i la situació canvia

Al final de 1980, Zimbàbue també viu la crisi econòmica i l'endeutament extern, la qual cosa obliga el país a signar un pla d'ajust estructural (PAE) que li exigeix liberalitzar l'economia, retallar els serveis públics, privatitzar determinades empreses i reduir el nombre de funcionaris; és a dir, ha d'aplicar totes les receptes que obliguen els PAE al continent africà i al món sencer (després de la caiguda de l'àrea d'influència soviètica). Amb aquestes mesures, Zimbàbue redueix el deute, però el retall dels serveis socials incrementa la desocupació i el descontentament social. La situació es torna crítica entre 1997 i 1999, la qual cosa provoca vagues i protestes populars.

El 1998, el país participa amb Angola i Namíbia en la intervenció de suport a Laurent Kabila de la República Democràtica del Congo, quan l'RDC és envaïda per tropes d'Uganda, Ruanda i Burundi en una de les diverses guerres que va viure la regió dels Grans Llacs en aquella dècada.¹⁶

El 1999 es funda el Moviment per al Canvi Democràtic (MDC), al front del qual se situa Morgan Tsvangirai, en el qual s'aglutinen diferents forces socials, entre les quals hi ha estudiants, sindicats, treballadors urbans i grangers blancs, tant del grup ètnic *shona* com de la minoria *ndebele*.

16. Vegeu els llibres de Mbuyi Kabunda indicats en altres apartats, a propòsit de les diferents guerres en l'RDC i la regió dels Grans Llacs.

Al mateix temps, el règim pateix la pressió dels sectors radicals propers o interns del mateix partit governant, ZANU-PF (els veterans de la guerrilla, els homes de negocis vinculats al *black empowerment*), cosa que podia significar la pèrdua del suport de les seves bases i, per tant, el poder. Així que entre 1997-1999 el govern recupera el discurs de la terra i aquesta vegada amenaça amb expropiacions massives.

L'any 2000 és un any clau perquè es convoca un referèndum per canviar la Constitució en el qual, entre altres coses, s'inclou reforçar el poder presidencial i facilitar les expropiacions. Però guanya el NO. També s'hi fan eleccions legislatives i el partit del ZANU-PF aconsegueix 62 escons, però el partit de l'oposició, l'MDC, queda molt a prop: 57. I comença la crisi política amb l'inici de les ocupacions massives de granges.

L'objectiu és «guanyar legitimitat interna i externa»; justificar la repressió i l'autoritarisme; violentar els votants de l'MDC, a les zones rurals, i els treballadors de les granges, i obrir les granges a l'acumulació per part de l'elit del govern i del partit del ZANU-PF.

El 2002 s'hi fan eleccions presidencials en les quals guanya fraudulentament el ZANU-PF i comencen les sancions occidentals a personalitats del règim de Robert Mugabe i la Gran Bretanya expulsa el país del Commonwealth.¹⁷ Aquesta situació condueix a l'aïllament del règim i a una radicalització creixent. Continua la repressió a l'oposició política; el 2005 es

17. El Commonwealth és la mancomunitat britànica de nacions, que inclou 54 països, amb dos mil milions de persones, gairebé la tercera part de la població mundial, en la qual hi ha integrades la majoria de les excolònies de l'Imperi.

duu a terme l'Operació Murambatsvina (criticada per les Nacions Unides), per la qual centenars de persones són expulsades d'alguns barris marginals de les grans ciutats (Harare, la capital, i Bulawayo, al Sud) on viuen de l'economia informal, acció que és entesa com una *operació de càstig* pel vot massiu a l'MDC; també s'ocupa la majoria de granges comercials i s'aplica la Llei d'indigenització econòmica, per la qual s'instaura que tots els negocis amb propietat d'«estrangers» i blancs han de passar a les mans de ciutadans negres en un 51 %. (A semblança de la Llei de la ivoritat a la Costa d'Ivori.)

El 2008 s'hi fan eleccions legislatives i presidencials. L'MDC guanya les legislatives i la primera volta de les presidencials, però el frau oficial massiu obliga a fer una segona volta. Hi ha un gran clamor nacional i internacional, però Robert Mugabe no cedeix i Morgan Tsvangirai de l'MDC es retira i no es presenta a la segona volta. Però la pressió internacional posterior —amb la mediació important de Sud-àfrica i la Southern Africa Development Community (SADC)—¹⁸ a l'enfonsament econòmic del país, obliguen el ZANU-PF i l'MDC a signar un *acord d'unitat nacional* per governar conjuntament.

El poder real, tanmateix, continua encara a les mans del ZANU-PF de Mugabe, el discurs de legitimació del qual segueix amb els mateixos arguments: *a)* la continuïtat amb la *lluita anticolonial* («estem acabant el treball pendent», però la població urbana no comparteix aquest plantejament); *b)* la *sobirania i l'antiimperialisme*; *c)* la denúncia a l'oposició com a *titella d'Occident*, i *d)* els treballadors de

18. Vegeu la informació sobre els quinze països integrants de la SADC en capítols anteriors.

les granges són criticats per «estrangers». Hi ha un racisme antiblanc.

Paral·lelament, el país s'enfonsa i amb ell els serveis públics; la inflació de 2008 és tan alta que el govern d'unitat nacional, el ministre d'Economia del qual és Morgan Tsvangirai, suprimeix el dòlar de Zimbàbue i adopta el rand sud-africà i el

dòlar dels EUA. Hi ha una inseguretat alimentària crònica. Hi ha una gran crisi en el sector industrial i el de serveis i, amb això, una davallada d'ingressos. Tampoc no hi arriba turisme i gairebé desapareix la classe mitjana professional, que perd la feina i els ingressos i opta per emigrar a Sud-àfrica, a la Gran Bretanya o als Estats Units.

Temes del debat

[Gargallo] L'economia de Zimbàbue està en caiguda lliure des de l'any 2000. El PIB ha baixat un 30 %. Durant la meua visita el 2002, la inflació era de 1.000 milions per cent i els caixers no tenien prou diners per donar. Per això, s'ha adoptat com a moneda el rand sud-africà o el dòlar dels EUA.

El país tenia una indústria manufacturera significativa de tabac, lactis, tractors, fertilitzants... Ara hi ha una desocupació del 70 % i el serveis públics s'han enfonsat.

El repartiment de carteres del govern d'unitat nacional és el següent: els ministres importants es troben a les mans del ZANU-PF de Robert Mugabe, excepte el d'Economia, que es va donar a Morgan Tsvangirai. Per això, va decidir suprimir la moneda del país perquè hi continuava havent un canvi oficial al mercat negre d'1 dòlar per 55 dòlars de Zimbàbue. Aquesta política, tanmateix, encara no ha generat resultats i el ministre de l'MDC continua buscant inversors estrangers, que no s'atre-

veixen a invertir al país perquè Mugabe encara hi aplica les lleis anteriors i en pot aplicar altres de noves.

[Farré] Excepte a Moçambic, en part, a les altres colònies portugueses l'Església catòlica hi tenia molt pes i influència. La població portuguesa en la dècada de 1960, abans de les guerres d'independència, sumava unes 350.000 persones a Angola i unes 200.000 a Moçambic. Aquestes quantitats van augmentar amb l'arribada dels soldats i les seves famílies i van poder assolir una població de 400.000 a Angola i 300.000 a Moçambic.

La diferència entre la colonització portuguesa i la britànica és que amb l'estatus de *províncies d'ultramar* a Portugal totes les persones podien arribar a ser iguals i acabaven tenint la ciutadania portuguesa. La colonització britànica, en canvi, amb la política de l'*apartheid* marcava les diferències entre les poblacions, que eren abismals.

Suggeriment de lectures

Angola

AGUALUSA, José Eduardo (2002): *Estación de lluvias*. Bronce, Barcelona.

— (1999): *Nació criolla*. La Magrana, Barcelona.

FUENTES, Norberto (1999): *Dulces guerreros cubanos*. Seix Barral, Barcelona. [Una versió no oficial d'algunes de les guerres africanes en què va participar Cuba.]

KAPUSCINSKI, Ryszard (1987): *Another Day of Life*. Penguin Books, Gran Bretanya (www.penguinclassics.com). [Està traduït al castellà i al català.]

KASEMBE, Dya (coord.) (2009): *El libro de Paz de la Mujer Angoleña. Las heroínas sin nombre*. Editorial Mey, Barcelona.

MENDILUCE, José María (1996): *El amor armado* (2a ed.). Planeta, Barcelona. [Responsable d'ACNUR del Programa d'Ajuda a Refugiats de Namíbia a Angola.]

MENÉNDEZ TOMASSEVICH, Raúl i GÁREIGA BLANCO, José Ángel (2006): *Patria Africana*. Editorial Ciencias Sociales, l'Havana. [Anàlisi de la intervenció cubana vista pels protagonistes. Hi ha un documental excel·lent: *Cuba, una Odissea Africana*, filmat per la reportera egípcia Jihan El-Tahri i editat per Media el 2007, que recull totes les independències portugueses, més la del Zaire-RDC.]

PEPETELA (1996): *Parábola de la vieja tortuga*. Alianza, Madrid.

— (1995): *El deseo de Kianda*. Alianza, Madrid.

— (1991): *Mayombe*. Txalaparta, Tafalla, Navarra.

Guinea Bissau

OLEG, Ignátiev (1990): *Amílcar Cabral: Patriota, Lutador, Humanista*. Novosti, Moscou.

Sud-àfrica

BOSCH, Alfred (1996): *Herois d'Azània*. Edicions 62, Barcelona.

CARLIN, John (2004): *Heroica tierra cruel*. Seix Barral, Barcelona. [S'ha reescrit el llibre, titulat ara *El factor humano*, com a guió de la pel·lícula *Invictus*.]

COETZEE, John Maxwell (2000): *Desgracia*. Mondadori, Barcelona. [Una història de la Sud-àfrica post-apartheid, encara amb el racisme estructural.]

Zimbàbue

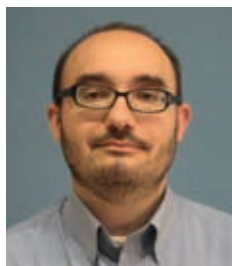
DANGAREMBGA, Tsitsi (1999): *Las cuatro mujeres que amé*. Bronce, Barcelona. [La lluita d'una dona de Zimbàbue per la seva educació i llibertat sota la colònia.]

LESSING, Doris (1980): *Martha Quest*. Argos Vergara, Barcelona. [Per comparar-la amb la novel·la de Dangarembga i veure la diferència d'estàndards socioeconòmics entre els colonitzadors britànics i la població autòctona de Zimbàbue.]

Guerres a Moçambic: de la lluita per la independència a la revolució frustrada

Albert Farré

Investigador del Centro de Estudos Africanos de Lisboa (ISCTE-IUL) i membre de l'Agrupament de Recerca i Docència d'Àfrica (ARDA)

Albert Farré

«En aquest seminari no hem tractat els conflictes a l'Àfrica. Per això, avui tenim aquesta sessió sobre les guerres africanes i, especialment, per assenyalar com n'és, de difícil, per a les poblacions afectades viure en un context de guerra», subratllava Farré.

Dones de l'Àfrica austral durant el panel internacional sobre els drets de propietat de la terra, FSM 2011, Dakar

De Moçambic, en veurem l'evolució política durant trenta anys, en què van sofrir dues guerres: la primera, d'alliberament colonial, que va durar deu anys (1964-1974), i la segona, una guerra interna, però alhora externa, que va durar catorze anys (1978-1992) a causa del context de Guerra Freda i els suports internacionals consegüents que va generar. Gran part de la població de Moçambic, camperola i rural, es va sentir *presonera* de tots els bàndols en

ambdues guerres, perquè ningú no assumia ni tenia en compte els seus interessos. I probablement trigaran encara molts anys a poder oblidar l'horror de les batalles, els enfrontaments, els crims i el desastre nacional que van comportar.

El colonialisme portuguès havia generat *dos tipus d'oposició interna* a Moçambic. D'una banda, la població local que es va mobilitzar a l'entorn de les esglésies protestants i, d'altra banda, els sectors antisalazaristes portuguesos que s'organitzaven millor i més lliurement a les colònies. Així va ocórrer a Moçambic.

El que seria el primer dirigent del Front d'Alliberament de Moçambic (FRELIMO), Eduardo Modlane, va ser becat a Sud-àfrica i als Estats Units per l'església metodista protestant perquè va ser un estudiant brillant, i també va treballar per a l'Organització de les Nacions Unides (ONU). Va tornar a l'Àfrica al començament de la dècada de 1960, quan va ser acollit pel president Julius Nyerere de Tanzània, des d'on va començar a organitzar els grups anticolonials, que van ser el germen del FRELIMO. Aquests van començar la lluita armada contra la potència colonial portuguesa el 1964 i van ser l'última de les tres grans colònies portugueses a aixecar-se en armes contra Lisboa.

Per aconseguir entrenament militar adequat, els rebels del FRELIMO van anar a Algèria —que havia guanyat la seva guerra d'alliberament contra França el 1962—; allà va destacar un infermer, Samora Machel, que serà el líder de les noves zones alliberades que comencen a establir-se al nord de Moçambic, a la frontera amb Tanzània. Machel es va convertir en el primer president del Moçambic independent.

La lluita de guerrilles, tanmateix, no està exempta de problemes interns: Eduardo Modlane és assassinat i Lázaro Nkavandame, que era el responsable d'organització del FRELIMO a l'interior de Moçambic, és acusat de traïció i expulsat de l'organització. Comencen així les lluites internes en el FRELIMO.

Pel costat portuguès, comença a aflorar una *sensació d'absurditat*,¹⁹ a causa de la dificultat d'haver de controlar militarment territoris africans tan enormes com Moçambic, Angola i Guinea Bissau —en guerra simultània des del final de la dècada de 1960—, amb un exèrcit colonial tan reduït. I més, quan els efectius portuguesos comencen a ser víctimes de les mines. Els alts oficials i els capitans comencen a tenir desavinences, tant per les diferents posicions dels bombardejos contra les poblacions civils rurals per evitar que la guerrilla s'organitzi en aquests territoris, com per la relació entre militars de carrera i soldats mobilitzats. Tot això provoca que els militars subalterns i els comandaments militars intermedis s'indisciplinin contra els seus superiors i s'acabi produint un canvi de règim a Portugal el 1974, forçat, probablement, per les guerres africanes.

19. Recollit en la novel·la de Jorge Oliveira, *Capital Mueda*. També ho explica António Lobo Antunes, en l'obra *En el culo del mundo*.

Aquell any se signen els Acords de Lusaka, propiciats per Costa Gomes i Mario Soares —entre els noms que més sonen de la Revolució dels clavells—, que concreten el desig dels capitans i revolucionaris de Lisboa de resoldre com més aviat millor el tema colonial, amb la independència de les colònies africanes.

Hi ha dos temes importants en els Acords de Lusaka:

1. Es considera el FRELIMO com a únic representant de Moçambic; la resta dels grups politicomilitars en queden fora.
2. S'hi instaura un període de transició fins a la independència total, en què el govern provisional és compartit entre Portugal i el FRELIMO; això dura vuit mesos fins al 1975, quan es proclama la independència de Moçambic.

Quan la guerrilla del FRELIMO arriba a Lourenço Marques —després de la independència es converteix en Maputo— no té ni idea de com funciona la capital i encara menys quins són els barris que estan a favor seu, o on és la població afí als portuguesos. Aquesta incertesa provoca l'ús de mètodes violents, i fins i tot assassinats polítics, per controlar una població que desconeixen. Entre les víctimes d'aquestes inseguretats logístico-polítiques hi ha líders que han lluitat contra la colònia, com ara Joana Simeão i Uria Simango.

El 1977 el FRELIMO es declara «marxista-leninista», nacionalitza l'educació, la sanitat, la terra i el parc immobiliari. Molta gent s'exilia a Sud-àfrica i l'Estat es queda en quadre. Alguns grups de portuguesos dels més reaccionaris s'organitzen des de Rodhèsia del Sud.

Samora Machel demana esforços a la població per lluitar contra els portuguesos i contra Sud-àfrica. El FRELIMO ajuda les guerrilles del Congrés Nacional Africà. Al seu torn, Sud-àfrica i Rodhèsia armen la Resistència Nacional de Moçambic (RENAMO) i hi donen suport. La gana i el desencant general propicien que s'afegeixin a la RENAMO els qui pateixen algun tipus de repressió i, en especial, la població forçada a viure en llogarrets comunals.

La pau i el benestar, que és el que el FRELIMO havia promès amb la independència, no arriben i, afavorida per la RENAMO, esclata una nova guerra civil el 1978.

A mitjan dècada de 1980 la RENAMO controla més de la meitat del país i el FRELIMO només pot moure's segur amb avions, perquè no controla les vies de comunicació per terra. D'altra banda, la frontera sud-africana és a poc més de cent quilòmetres de Maputo, per la qual cosa, si es produeix una intervenció directa de Sud-àfrica, hi ha un perill real de perdre la capital, Maputo.

En els Acords d'Incomati de 1984 amb l'Àfrica del Sud es pacta l'expulsió de Moçambic dels membres de la guerrilla sud-africana del CNA i el final del suport sud-africà a la RENAMO. Però les circumstàncies obliguen el FRELIMO a abandonar el projecte revolucionari i es veuen forçats a demanar ajuda el 1985 al Banc Mundial (BM) i al Fons Monetari Internacional (FMI). El Pla d'Ajust Estructural (PAE), la recepta de l'època, representa un dur revés per a les seves polítiques socials.

El 1986 «és assassinat», juntament amb cent persones més, Samora Machel en

un estrany accident d'avió mai no aclarit, quan tornava d'una reunió a Zàmbia.

Joaquim Chissano, fins aleshores ministre d'Assumptes Exteriors, assumeix la presidència del país i canvia el discurs antiimperialista del FRELIMO. S'obre llavors una nova via política i diplomàtica i s'inicien negociacions amb la RENAMO, dirigida per Afonso Dlakhama. El 1992 es conclouen els Acords de Roma, que obren pas a l'acceptació dels partits polítics i la democratització del país²⁰ i condueixen a les primeres eleccions democràtiques de 1994, en què guanya el FRELIMO de Chissano.

Animals i persones comparteixen espai, Saint Louis, Senegal. Foto: Nuria Duperier

Chissano torna a guanyar les eleccions de l'any 2000, amb la confirmació d'observadors internacionals. Tot i que hi ha una denúncia de frau de la RENAMO, basada en indicis més que evidents, i un centenar

20. Recordem aquí que Namíbia s'havia independitzat el 1990, com a part del *pack* de la retirada simultània d'Angola de tropes de Sud-àfrica i de Cuba, acords que, al seu torn, van empènyer la democratització a Sud-àfrica, el primer pas de la qual va ser la sortida de la presó de Nelson Mandela el febrer d'aquell mateix any 1990. El president Mandela sempre va agrair al seu homònim cubà, Fidel Castro, el suport en la derrota de l'apartheid, i hi va establir relacions diplomàtiques immediates a la seva arribada al poder a Sud-àfrica el 1994.

de morts en una presó de la ciutat del nord de Montepuez, la premsa internacional no difon aquests fets i la comunitat internacional mira cap a una altra banda.

«Pel que sembla», subratllava el professor Farré, «avui (2011) la població està desenganyada amb la RENAMO, el líder de la

qual continua sent encara Afonso Dlak-hama».

El president actual de Moçambic és Armando Emílio Guebuza, que va ser el ministre de l'Interior del primer govern del FRELIMO i, per tant, un dels responsables de la repressió que es va produir llavors.

Moçambic arran de terra o les heroïnes de cada dia: mercats locals, agricultura urbana i inflació

Nuria Duperier

Investigadora del Grupo de Estudios Africanos (GEA) i de la Universitat Autònoma de Madrid

Nuria Duperier

«Jo us parlaré», va dir Duperier, «de l'agricultura urbana i periurbana (UPA) com una de les estratègies de supervivència que s'usa també per diversificar recursos i ingressos». L'UPA contribueix a: 1) la *seguretat alimentària* (millora els nivells nutricionals); 2) un cert *desenvolupament econòmic* (estalvi en despesa d'alimentació i ingressos per les vendes); 3) generar un *impacte ambiental* (pot provocar problemes de salut a causa de l'ús d'aigües residuals).

L'agricultura urbana es desenvolupa a l'interior de les ciutats; usa espais públics i privats, terres d'institucions públiques (escoles, hospitals, zones portuàries...) i té vocació de subsistència; no es comercialitza.

L'agricultura periurbana ocupa l'espai perifèric de les ciutats; combina agricultura de subsistència i de mercat; usa els recursos que la ciutat posa al seu abast (aigua i terra) i s'acomoda en la proximitat dels grans mercats perquè així augmenta les possibilitats de comercialització ràpida i, alhora, pot obtenir amb facilitat els *inputs* (abonaments, fertilitzants, pesticides), la qual cosa abarateix els productes, els quals tenen una sortida més ràpida al mercat. Per als agricultors que han de comprar o viatjar des de zones llunyanes, el preu es triplica.

A més, l'agricultor de les zones rurals treballa a temps complet i aquesta és la seva activitat principal, mentre que l'agricultor urbà o periurbà ho és a temps parcial perquè el treball agrícola és una activitat entre d'altres. L'agricultor de l'UPA tampoc no està afectat pels cicles climàtics (època seca o època de pluges a l'Àfrica).

A la ciutat de Maputo —«que conec bé», va subratllar Duperier—, tres quartes parts de la població urbana viu en àrees informals i una de cada cinc famílies té una dona com a cap o responsable de la unitat familiar. Allà hi ha la *ciutat de ciment* (el centre urbà) i la *ciutat de canyís* (la zona periurbana).

Els problemes són la qualitat de l'aigua i la inseguretat en la tinença de la terra. Hi ha una Llei de terres de 1997 i un decret de 1998 que reconeixen el «dret tradicional» (en especial, per a les zones rurals, on és l'autoritat local *régulo* qui les distribueix). Segons aquesta llei, els inversors estrangers han de presentar un pla d'inversió per obtenir la concessió de terres per cinquanta anys.

Sud-àfrica té inversions al sud del país i, en canvi, a la zona de Cap Prim, al costat de la frontera amb Tanzània, cap comunitat local no ha delimitat les seves terres. Al nord, a la província de Niassa hi ha una

finca que té 400.000 hectàrees i consta com a «vedat de cacera».

I per això ara a Moçambic hi ha inseguretat en la tinença de la terra, com hi ha problemes de seguretat a Sud-àfrica.

La Llei també afecta el terra urbà i la manera d'accedir-hi és:

- a) per l'ocupació efectiva (individual o col·lectiva) de bona voluntat d'emigrants rurals a la recerca d'ocupació;
- b) pel dret tradicional aplicat als barris;
- c) per l'adjudicació de l'Estat, i
- d) per una transacció econòmica del mercat a través de la transmissió de l'amo.

Però són els més pobres i les dones qui queden en els marges de terres impròpies (aeroports, carreteres, parcs...) i allà desenvolupen la seva agricultura. Per les característiques que distingeixen el món rural del món urbà, podem definir les persones pobres.

Cabres en un recinte familiar a Saint Louis, Senegal

Les causes de la pobresa en el món rural estan vinculades a diferents raons: a l'alt grau de dependència de la família; a ser una família amb un nivell d'educació baix o nul, i a tenir poca diversificació d'ingressos. En el món urbà la pobresa té aquestes tres característiques: llunyania de la ciutat de ciment, que és on hi ha les oportunitats de feina; no tenir accés a la terra, i també ha-

ver perdut el contacte amb el món rural.

El 80 % de les caps de família a Maputo no han crescut a la ciutat sinó a les zones rurals, i això els permet —com passa a gran part de l'Àfrica subsahariana— traslladar els seus membres a les zones d'origen en època agrícola per treballar i poder tornar amb menjar a la ciutat.

Maputo és una ciutat molt desestructurada i molt influïda per les migracions a causa del conflicte armat i l'emigració a Sud-àfrica.

L'agricultura té quatre capitals diferents:

1. El *capital natural*: el terra i el clima. En el cas de Maputo, el sòl és sorrenc i fàcil de treballar, però no reté l'aigua; per tant, necessita un reg constant i a petites dosis; el sòl urbà és semiàrid i està molt alterat pels habitatges informals; quant al clima, hi ha sequeres un de cada tres anys... i un pou (de forat) costa el sou de dos anys d'un mestre de secundària. Per tant, mai no es podrà competir amb els enciams i maduixes que vénen de Swazilàndia.
2. El *capital físic*: regadius, magatzems i accés al mercat. L'avantatge que té l'agricultura periurbana és l'accés als mercats però, de vegades, l'aigua pot ocasionar problemes de salut. Al nord de Moçambic són de capital nul perquè el territori està destrossat per les guerres, primer dels portuguesos i després per la RENAMO que va destruir la infraestructura agrària. La cabana ramadera major (vaques) encara és inferior que abans de la guerra. La producció del *cajú* (anacard) tampoc no és superior. La guerra va tenir una influència negativa tremenda en el món rural.

3. El *capital humà*. El coneixement de pràctiques agrícoles i ramaderes és molt present a les ciutats africanes, la urbanització de les quals ha estat molt ràpida i recent. A diferència de l'europea, la urbanització africana no està vinculada a cap procés d'industrialització, sinó que és l'efecte de la fugida del món rural per algun tipus de problemes, o a la recerca d'oportunitats.

La *seguretat alimentària* en el món rural es dona a les *zones comunitàries*. La *seguretat alimentària* a les ciutats és *individual o familiar* i depèn de l'accés a la terra,

o de la relació amb el món rural. Sense terra ni relacions rurals hi ha *inseguretat alimentària*.

En qualsevol cas, mentre que en altres ciutats de Moçambic el 47 % de la població urbana es dedica a l'agricultura i treballa per proveir els mercats urbans, l'agricultura urbana i periurbana de Maputo només significa un 7,5 % dels ingressos dels qui es dediquen a aquestes activitats. Els falten recursos, tecnologia i, potser, llunyania de Sud-àfrica, és a dir, menys influència dels productes que arriben al país de la zona econòmica de l'SDAC.

Temes del debat

[Duperier] Els *régulos* són els que reparteixen a les famílies i a les comunitats les terres a Moçambic. Les comunitats les delimiten i després el *régulo* hi actua, tot i que hi ha *régulos* que venen les terres comunals.

Després de la Llei de 1997, les persones no s'animen a reconèixer les seves terres perquè és car pagar-ne els títols de propietat.

L'Estat és el problema, perquè no pot fer-se efectiu a les zones rurals. A partir dels nuclis urbans rurals ha pretès controlar les terres, però la dispersió territorial ho impedeix. La província de Nyassa és un bon exemple d'aquesta dificultat.

Les dones treballen en l'agricultura periurbana a Maputo, no en la intensiva; elles són una cinquena part de les caps de família de la ciutat; és a dir, que és

la seva pròpia economia la que manté la família.

Els camperols de la União Nacional de Camponeses (UNAC) es van entrevistar amb el president de Moçambic perquè un país àrab, no la Xina, volia acaparar terres. Els camperols ho van parar; el problema ara el plantegen els sud-africans i els rics del país. La tinença de les terres és una font d'inseguretat a Moçambic.

[Farré] Les mines antipersona encara constitueixen un problema a Moçambic. Hi ha moltes persones mutilades i encara s'està desminant. La implantació de les mines es va produir en ambdues guerres.

[Duperier] A l'Àfrica els conceptes de *feina* i *sou* són diferents. Excepte els funcionaris, metges i mestres, no et paguen cap

salari quan estàs malalt i tot depèn de què treballis en cada moment.

[Farré] Els joves s'intenten autoocupar en el comerç ambulant; ara hi ha nombrosos venedors de targetes de recàrrega de telèfon; per això, una de les feines més segures i buscades és la de guarda: d'edificis, cases...

[Farré] Les relacions de Moçambic amb Sud-àfrica existeixen sobretot en l'emigració de persones. L'ANC i el FRELIMO eren aliats i ara ho continuen sent en el marc de la SADC. Les relacions són bones, però no excel·lents, ja que Sud-àfrica és hegemònica a la zona. Hi ha una desigualtat insalvable per a Moçambic.

[Duperier] El Pla de reducció de la pobresa a Moçambic és molt interessant: desenvolupament agrícola, creació d'ocupació, no-dependència de les importacions, però aquest pla no es basa en polítiques i l'agricultura periurbana no assolirà la diferència tecnològica amb Sud-àfrica. Es necessita molt més per arribar al nivell d'aquest país.

Falta, a més, un corredor de Nord a Sud; un enciam no hauria de travessar tres països per arribar a Maputo. I no n'hi ha prou amb la construcció del pont nou del Zambeze. Per més gran que sigui.

[Farré] L'Estat colonial portuguès, aliat de Sud-àfrica, els permetia utilitzar els ports moçambiquesos de Nacala, Beira i Maputo per on sortien en ferrocarril les mercaderies cap a Johannesburg, perquè Sud-àfrica no té ports profunds.²¹

21. Per això, Sud-àfrica es va quedar amb el port de Walvis Bay a l'Atlàntic de Namíbia, fins i tot després de la seva independència el 1990. Només després de les eleccions de 1994 i amb Nelson Mandela, Sud-àfrica va tornar la sobirania d'aquest enclavament portuari a Namíbia.

Suggeriment de lectures

Moçambic

- BORGES COELHO, João Paulo (2003): *As duas sombras do rio*. Caminho, Lisboa.
- COUTO, Mia (2010): *El otro pie de la sirena*. El Cobre, Barcelona.
- (2002): *El último vuelo del flamenco*. Alfaguara, Madrid.
- (1996): *Cronicando*. Txalaparta, Tafalla, Navarra.
- (1992): *Tierra sonámbula*. Alfaguara, Madrid.
- MACHEL, Samora (1976): *Mozambique: Revolución Democrático-Popular*. C. Casals Editor, Barcelona.

Guerres, processos de pau i futur d'Àfrica

- KABUNDA, Mbuyi (coord.) (2009): *África Subsahariana. Perspectivas sobre el subcontinente en un Mundo Global*. Universitat del País Basc (UPB), Editorial Kepa Sodupe, Bilbao.
- MATEOS, Óscar (ed.) (2009): *Paz y seguridad en África Subsahariana*. Catarata, Madrid.
- MBEMBE, Achille (2010): *Sortir de la grande nuit. Essai sur l'Afrique décolonisée*. La Découverte, París.
- ORAMAS, Oscar (1990): *La descolonización en África y sus líderes*. Editora Política, l'Havana.
- SAMB, Djibril (2010): *L'Afrique dans le temps du monde*. L'Harmattan, París.
- www.cidob.org/es/publicaciones/revistas/revista_cidob_d_afers_internacionales/num_87_procesos_de_reconciliacion_posbelica_en_africa_subsahariana

CASTELLANO

NOTA INTRODUCTORIA

La Universidad de Barcelona y la Fundación Món-3 trabajan, cada una desde sus ámbitos naturales de actuación y de responsabilidad, en la investigación sobre las sociedades africanas y en la divulgación de los resultados de esta investigación; en definitiva, en la divulgación de las condiciones políticas, sociales, culturales, económicas, espirituales, en las que se desarrollan las sociedades africanas. Ambas instituciones trabajan conjuntamente en diversos ámbitos del *Programa para la creación de un espacio de formación y difusión, técnica y superior, e investigación agrosilvopastoril bajo la perspectiva de un desarrollo regional sostenible* en la cuenca del río Senegal, cofinanciado por la Agencia Catalana de Cooperación a Món-3, y del *Programa de Cooperación Interuniversitaria para el fortalecimiento del Centre de Recherche et Documentation du Senegal, de Saint Louis, al servicio del desarrollo socioeconómico y la preservación del patrimonio de la isla de Saint Louis*, cofinanciado por la Agencia Española de Cooperación Internacional para el Desarrollo a la Universidad de Barcelona.

Con esta trayectoria de trabajo y situado en este marco de referencia, se organizó el seminario *Crisis y reconstrucción en el África negra*, como una visión panorámica de una serie de aspectos de la realidad del África subsa-

hariana que, como denominador común, pretendían reflexionar sobre la crisis del sistema de gobernanza en las últimas décadas en estos países o, quizá mejor, sobre las crisis de los diversos subsistemas que han integrado e integran el Estado africano y sus sociedades.

Se pidió a los profesores Ferran Iniesta y Albert Farré, africanistas reconocidos y de largo recorrido, que se encargasen de dirigir el seminario, elaborar los contenidos, determinar los ponentes y, sobre todo, debatir con asistentes y ponentes, con el fin de hacer de esta propuesta formativa una verdadera herramienta de debate y de contraste de ideas y opiniones.

Hay que destacar que Ferran Iniesta es profesor de Historia de África en la Universidad de Barcelona, pero también fue profesor en las Universidades de Dakar y Antananarivo. Fue fundador del Centre d'Estudis Africans y de la revista *Studia Africana*, impulsor de los cinco primeros congresos ibéricos d'estudios africanos y fundador de la red europea ARDA de centros de investigación dedicados a África, además de publicar numerosos trabajos sobre temas relacionados con África.

Por su parte, Albert Farré es investigador asociado al Centro de Estudios Africanos de Lisboa (ISCTE-IUL). Sus trabajos de investigación lo han conducido a

Uganda y la República Democrática del Congo, con Veterinarios sin Fronteras, y a Mozambique, donde ha tratado temáticas relacionadas con la construcción del Estado y las denominadas autoridades tradicionales. Es profesor en posgrados y másteres especializados en el África subsahariana, redactor de *Studia Africana* y publica habitualmente en revistas especializadas.

Durante el seminario se vertieron numerosas ideas y opiniones interesantes, de manera que se consideró que valía la pena poner a disposición del público el contenido y el relato de las sesiones, recopilando las exposiciones y los debates mediante una publicación.

Y con el fin de obtener esta publicación, se pidió a la ex profesora, periodista y profesional de la cooperación Lidia Vilalta que realizara la labor de recopilación de materiales, tanto de las intervenciones de los ponentes como de los debates generados, y de revisión, recomposición, aclaración de conceptos y elaboración de bibliografía, es decir, todas aquellas labores que constituyen lo que denominamos edición. Lidia Vilalta ha mezclado dos profesiones tan especiales, relevantes y, al mismo tiempo, cuestionadas como son la de periodista y la de cooperante. Ha trabajado para el semanario catalán *El Món*, la revista nicaragüense *Pensamiento propio* y los diarios *La Vanguardia*, el *Diari de Barcelona* y *El Periódico*

de Catalunya, y ha formado parte del equipo promotor de la primera Agencia Catalana de Noticias de Género, *La Independent*. En el campo de la cooperación, ha sido observadora electoral de la ONU en las primeras elecciones sudfricanas de 1994, ha realizado investigaciones sobre temáticas

políticas y sociales en Colombia, Nicaragua, El Salvador y Guatemala, y ha trabajado con *Medicus Mundi* y *Médicos sin Fronteras* en Angola y Zimbabue.

Ojalá la labor de Lúdia Vilalta, así como la de los directores del seminario, Ferran Iniesta y Al-

bert Farré, y la de todos aquellos que han participado en su organización permita poner a vuestro alcance elementos de reflexión y comprensión de la realidad africana.

PRÓLOGO

Uno de los debates más importantes de los últimos años se ha centrado en averiguar cómo mejorar la conexión entre el mundo universitario y la sociedad en la que se inserta, ya que es evidente que la universidad solo tiene sentido en la medida en que cumple una función social relevante. Ahora bien, cuál ha de ser esta función es lo que se ha debatido, a menudo de forma encubierta, en las últimas décadas. Decimos de forma encubierta porque una de las voces u opiniones mayoritarias ha acabado acaparando mayor difusión que la otra, que ha quedado reducida a círculos minoritarios. Parece que mientras que la primera es defendida por el grueso de la sociedad, la segunda solo es asumida por poetas, intelectuales y otros personajes románticos y contestatarios. No es realmente así. Nos referimos, por una parte, tal y como el lector más informado debe de estar ya intuyendo, a aquel sector de opinión que valora la universidad principalmente por motivos económicos: ya sea por el volumen de jóvenes que es capaz de situar en el mercado laboral, ya sea por su voluntad de adaptar la investigación a las exigencias y las necesidades de la industria y, más allá de la industria, de ese ente vago e impreciso al que habitualmente llamamos «los mercados».

Sin pretender negar en ningún caso la importancia de estos dos

factores, parece necesario insistir en que existe otra concepción de la universidad que conviene enfatizar, porque es tan importante como el anterior. La universidad es mucho más que un espacio de adquisición de conocimientos técnicos o eruditos: es, sobre todo, un espacio para la práctica del espíritu crítico, donde se desarrolla la responsabilidad cívica. Es decir, es un espacio donde se practica la política en el sentido más amplio del término. Es el lugar que posibilita que el ciudadano pueda razonar críticamente, después de optar libremente por una de las diferentes posibilidades que la sociedad le ofrece, consciente de que cualquiera de las posibilidades entre las que escoger tiene razones de peso a su lado.

Creemos que esta faceta de la universidad es imprescindible como contrapartida a la visión más economicista, a la parte que tiende a considerar que aquello a lo que llamamos «los mercados» es un fenómeno natural tan indiscutible como lo es el hecho de afirmar que la solidaridad sale por el este y se pone por el oeste. Si no asumimos que «los mercados» —incluyendo las ideas simplistas que a menudo se intentan camuflar como conocimiento económico— son tan objeto de crítica social como puede serlo cualquier otra disciplina, y que la universidad es un foro adecuado para ejercer este debate de ideas, acabará sucediendo lo que ya es un hecho hoy en día:

bajo la excusa de la eficiencia y del crecimiento, «los mercados» acabarán decidiendo por nosotros —buscando supuestamente nuestro beneficio— el tipo de sociedades en las que hemos de vivir, tanto nosotros como los africanos.

Este libro recoge las ponencias y los debates de un curso seminario titulado *Crisis y reconstrucción en el África negra*, que se enmarca en el contexto de reivindicación de una universidad más crítica, más autónoma en sus decisiones estratégicas y, sin perder su espíritu científico consubstancial, más respetuosa con las diferencias epistemológicas que, nos guste o no, han existido y existen en el mundo. Desde la universidad no podemos darnos por satisfechos con una idea de globalización que asuma que, en un futuro más o menos remoto, todo el mundo se acabará pareciendo a nosotros. Es la típica asunción autosuficiente e ingenua de aquel que se cree el centro del mundo. La realidad, que conocemos y tenemos documentada desde la primera expansión del islam en el continente africano hasta la actualidad, es que las sociedades africanas, por muy marginales que puedan ser en las instituciones mundiales de toma de decisiones, no se dejan globalizar de cualquier modo y, en algunos aspectos, tal vez sean ellas las que nos globalizan a nosotros. Efectivamente, los debates que se celebran en África a menu-

do muestran que, pese a las discrepancias normales, comparten unas ideas muy claras sobre el modelo de sociedad que desean. En un contexto de globalización, también nos conviene aprender a escucharlos para saber qué queremos y que no queremos del mundo actual.

Con esta intención, el curso seminario ha optado por tratar temas de actualidad, como, por ejemplo, la permanente construcción de la democracia; el Estado moderno como instrumento al servicio de las sociedades o como secuestrador de las sociedades a las que supuestamente representa en beneficio propio; la gestión responsable de los recursos naturales, sin olvidar el acceso a la tierra tanto en contextos rurales como en urbanos; las opciones migratorias y sus efectos en la noción de ciudadanía, tanto en Europa como en África, así como en el caso de Haití, en el Caribe; la manera de hacer negocios a gran y pequeña escala, y la distancia entre crecimiento y desarrollo; la importancia del reconocimiento de la trascendencia (aquello que nosotros denominamos *religión* o *espiritualidad*, sin saber ciertamente a qué nos referimos) en el bienestar de la sociedad; las distintas vivencias de los conflictos y las guerras, las hipotecas coloniales y los proyectos de futuro, etc. Durante dos semanas, algunos temas fueron tratados por dos oradores cada día, a partir mayoritariamente de un mismo

esquema: el primer orador presentaba el marco de debate teórico y el segundo presentaba un caso africano, a partir del cual se abría un debate al público. En este sentido, visto el nivel de participación, conviene concluir que, para futuras ocasiones, será necesario ampliar el tiempo de debate: es una gran noticia.

Finalmente, queremos dejar constancia de que este curso seminario ha sido organizado conjuntamente por múltiples instituciones: la *Fundació Món-3*, la red universitaria de estudios africanos ARDA (*Agrupament de Recerca i Docència d'Àfrica*), el *Centro de Estudos Africanos – Instituto Universitário de Lisboa (IUL)* miembro del *Instituto Superior das Ciências do Trabalho e da Empresa (ISCTE)* y el *Centre d'Estudis Africans* de Barcelona. En su conjunto, todo ha sido posible gracias al apoyo de la *Agència Catalana de Cooperació al Desenvolupament*.

Ferran Iniesta
ARDA-UB

Albert Farré
ISCTE-IUL

EL ÁFRICA DESCONOCIDA DEL 2011

Ferran Iniesta

Profesor de Historia de África (Universitat de Barcelona), impulsor del Centre d'Estudis Africans i Interculturals (CEA) y del Agrupament de Recerca i Docència d'Àfrica (ARDA), y director del Grup de Recerca Consolidat (GESA)

Ferran Iniesta planteó la sesión en cinco apartados, pero comenzó su intervención con la última al señalar los *objetivos del seminario* (del cual es el director junto al profesor Albert Farré): facilitar datos fiables y confrontar las distintas evaluaciones de todos los que intervengan; bien desde la mesa, bien desde la sala, porque todas son valoraciones personales y siempre constituyen esbozos de soluciones. Quiso especificar que el curso se refiere en especial al África negra o subsahariana, porque aquí, en Europa, tenemos una «empanada mental» sobre África.

Y planteó el tema de los *medios de comunicación*; «todos: radio, televisión, prensa, etc.», porque «salvo notables excepciones de buena voluntad» siguen sin tener idea de dónde está África. Aunque «el infierno está lleno de buenas intenciones».

Los medios «han tenido intervenciones, no siempre dignas» y, a través de un «discurso paternalista desde todas las culturas hegemónicas, siempre miramos a todos

desde arriba; los de abajo, en este sentido solo son una cosa curiosa». «Los queremos curar de sus enfermedades», explicaba Iniesta, «incluso dejando de lado que son negros». Pero siempre aparecen las críticas de la cooperación: son Estados corruptos; no dan palo al agua; en definitiva, hay que salvar a África de sí misma. «Y esta es una característica europea antigua», subrayaba, «que es ni más ni menos que el espíritu misionero: salvar a quien sea; somos como ‘culos inquietos’ que queremos salvar a los demás de quien sea: de las religiones, de la economía, etc.».

El discurso que usábamos en la década de 1980 es igual que el de ahora, «no nos hemos movido de sitio». Hace pocos años saltó el escándalo del Arca de Zoé, que salvaba a «niños refugiados» del Chad que, en realidad no lo eran, ya que se les engañaba con caramelos para adoptarlos; o el caso del niño cubano Elián González (año 2000) que provocó un grave problema diplomático entre Washington y La Habana, y cuyo principal argumento era que había que dejarlo en Miami porque allí había piscinas, juguetes, etc. «Queremos arramblar con todos los niños de la humanidad para salvarlos».

El África negra —igual que el África del Norte ahora, pero más atrasada y más oscura— ya tuvo su cambio político hace más de veinte años, en la época en que el presidente francés François Mitterrand y otros gobiernos occi-

dentales introdujeron la «condicionalidad política» a través de las «elecciones multipartidistas», si querían obtener ayuda bilateral y proyectos de cooperación. Ahora nadie lo recuerda porque en la prensa solo eran temas recurrentes las guerras de Sierra Leona, Liberia, Ruanda, etc. Así que, desde el punto de vista de los «procedimientos democráticos», afirmaba Iniesta, el África subsahariana hace veinte años que va por delante del África del Norte (Magreb). Pero el discurso paternalista está instalado en los medios de comunicación. Incluso si los expertos van a los programas en directo en alguna radio o televisión no los dejan hablar.

Y no solamente «pensamos África», subrayaba el profesor. También «la arreglamos con la cooperación», segundo de los temas. La palabra latina *cooperare* significa ‘obrar conjuntamente en todos los ámbitos’: político, económico, ideológico, etc., pero no lo hacemos de este modo. Nadie, ni los chinos ahora, ni los japoneses. Iniesta se preguntaba por qué tiene éxito la cooperación. Pues porque refleja cómo vemos nosotros el mundo: «todos son inferiores a nosotros». Económicamente ellos están atrasados; ideológicamente, como no son individualistas, también están atrasados, y, desde el punto de vista político, siguen estando atrasados porque no han instalado en sus países nuestro sistema. Por tanto, «se va a África a introducir nuestros mecanismos eco-

nómicos, ideológicos y políticos». Es «la organización a gran escala, internacional, estatal y social, del pensamiento asistencial»; por tanto, «se va de misión».

El resultado de más de treinta años de cooperación bilateral Norte-Sur ha demostrado que no funciona. La cooperación humanitaria o al desarrollo de asociaciones privadas u organizaciones no gubernamentales (ONG) occidentales «se ve más simpática», pero tampoco ha conseguido resultados.

En África se ven edificios modernos y grandes, carreteras que ahora hacen los chinos, pero, de desarrollo real, no hay. En la década de 1980 tenían un crecimiento del 0,8 % que se redujo de un 1,7 % de años anteriores. «¿Esto es un resultado brillante?», se preguntaba. Conclusión: hay mucha cooperación, pero poco desarrollo.

Y si hablamos de la cooperación intelectual, que es la que llevamos a cabo los profesores, pues también se da de manera desigual. Aquí puse como ejemplo el máster universitario euroafricano CUDA¹, «que funciona sin

1. El máster euroafricano CUDA, de Ciencias Sociales del Desarrollo: Culturas y desarrollo en África, tiene cuatro sedes: Barcelona-Tarragona, Dakar, Yaundé y Antananarivo. Intervienen las siguientes universidades: Universitat Rovira i Virgili (URV), Universitat de Barcelona (UB), Universitat de Lleida (UdL), Universitat Pompeu Fabra (UPF)▶

► y Universitat Ramon Llull (URL) del campus catalán; Université Cheikh Anta Diop (Dakar) del campus senegalés; Université de Yaoundé I del campus camerunés y Université d'Antananarivo del campus malgache.

Es un máster oficial, reconocido por la Agencia Nacional de Evaluación de la Calidad y Acreditación (ANECA) de 120 créditos ECTS, según el modelo de Bolonia. El diploma final es expedido por la URV —entidad coordinadora— con validación de los diplomas emitidos por las universidades africanas. El máster CUDA tiene doble ruta: profesionalizadora e investigadora.

Se imparte de forma bimodal, a partir de clases intensivas presenciales a inicios de cada semestre y seguimiento *online* posterior, con foros y videoconferencias en cada asignatura, y entrega de trabajos y exámenes a finales de cada semestre. Cuatro técnicos informáticos coordinan los trabajos *online*, bajo la supervisión central del máster en la URV (sistema *Moodle*).

Los trabajos finales pueden ser evaluados en videoconferencia por tribunales euroafricanos.

Todos los campus ya están activos. El campus catalán se inició en octubre de 2010, el malgache y camerunés en marzo de 2011, y en mayo de 2011 lo ha hecho el senegalés.

En marzo de 2012, los cuatro campus abordarán el cuarto y último semestre del máster.

Es el primer máster tipo Bolonia con estas características, y con cuatro equipos trabajando simultáneamente e intercambiando profesorado, al tiempo que permitiendo estancias sobre el terreno para investigación o conocimiento directo de las realidades estudiadas.

El total de alumnos inscritos ronda los 120, de los cuales 90 estudian en las tres sedes africanas, todas ellas dirigidas por profesorado de universidades de prestigio en el continente.

que nadie cobre porque no hay presupuesto y solo permite pagar los viajes de los europeos que van allí y los africanos que vienen a Barcelona». En definitiva, subrayaba Iniesta, «en estos másteres europeos en universidades africanas es tal la hegemonía europea, que ellos aceptan el vasallaje. Aunque funcionamos sin dinero se supone que solo hay una disciplina y una metodología europea y ninguna persona africana se saldrá del guión, incluso, en términos intelectuales».

Así que, prosiguió, la prensa lo divulga; la práctica lo consolida en el terreno a través de la co-operación... y aquí hay que preguntarse cómo nos posicionamos y qué hacemos nosotros allí.

Pero «con el Estado hemos topado». Aquí tardamos setecientos años en entrar en la historia moderna; quinientos años en dotarnos de instituciones y trescientos en ser hegemónicos en Europa y el mundo. En África, el Estado moderno se instala en 1900. Sólo tiene un recorrido de 100 años. Aquí tuvimos setecientos años de guerras y bofetadas interestatales y se quiere que en África funcione rápido como la luz. Pero no tiene la rapidez de Internet.

En la década de 1990 —tercero de los temas— «la gran esperanza negra» del Banco Mundial (BM) «consiguió resultados negríssimos en la mayoría de los países africanos». Con el des-

plome de los Estados socialistas modernos del área soviética, no había otra salida que ser liberal. Así lo hizo la Etiopía de Meles Zenawi o la Uganda de Yoveri Museveni y muchos otros.

Y el BM, el Fondo Monetario Internacional (FMI) y la Francia de Mitterrand, aprovecharon la oportunidad para «imponer las buenas costumbres de los planes de ajuste estructural (PAE) con la ayuda» y dirigir el recorrido de cada Estado condicionándole la política: había que promocionar la iniciativa privada, reducir el Estado y los funcionarios y evitar rémoras.

«Yo tenía un amigo, profesor universitario», explicaba Iniesta a modo de triste anécdota, «que me contaba que le habían 'deflacionado'; así lo hicieron desde Mozambique a Senegal. Pero «deflacionaron también a profesores de primaria, funcionarios, militares, etc.». Había que aplicar la normativa del BM de tener menos Estado y más felicidad (para algunos, claro está). A partir de aquí, «con el Estado adelgazado, aparecieron los señores de la guerra que se enfrentaron a esos Estados débiles», con lo cual «es preferible un mal Estado moderno que no tener ninguno».

La década de 1990 ha sido la peor de los 110 años del África moderna, más incluso que la década de la colonización. El Banco Mundial no ha hecho auto-

crítica, pero se ha moderado en las exigencias.

Era el África de las guerras, de los genocidios, etc. un 10 % de la población se escapaba en pateras, otros en aviones. Ahora ya han desaparecido las pateras de las portadas de la prensa y de los informativos. Ahora, están en las páginas de economía por la intervención de los chinos y porque, también, están mucho mejor. Tienen más préstamos y menos presiones del Banco Mundial; tienen más estabilización socioeconómica porque obtienen productos y capitales de China, India y Brasil. África «es menos interesante», en cierto sentido, así que si ahora no hay lágrimas, de dónde obtendrán dinero las ONG.

Desde que comenzó la década de 2010 los opositores ya no son eliminados; ya no se refugian en Europa; la prensa de oposición todavía se puede colgar en las paredes en algunos países y existen radios y televisiones que informan. Hace dos años, al presidente de Madagascar esto le costó la salida del poder. Las elecciones están en unos niveles de fraude «casi soportables». La oposición acepta jugar la partida y a cambio de reconocer la victoria de los que mandan obtiene algunos escaños; si después ven que funciona el reparto, saldrán a la calle para protestar.

«Esto no es democracia», subrayó, «pero tampoco la tenemos

aquí». La democracia es una concepción humanista que está lejos de lo que algún jurista ha denominado respecto a África *democracias procedimentales*, que significa que respetan los procedimientos estándares internacionales. Ha habido cambios en este sentido, insistió Iniesta, pero tienen una «concepción flexible y pragmática del voto». Y si no funciona, saldrán a la calle.

El *clientelismo* y la *etnicidad*—cuarto de los temas—son los dos caballos de batalla del África negra. La población se organiza en redes clientelares que están subordinadas a conseguir de los políticos una escuela local, un hospital, etc. El presidente de Senegal, Abdoulaye Wade, obtuvo más votos que nunca en las últimas elecciones por los votos religiosos y étnicos, que siempre quieren algo a cambio. Nuestros sociólogos no lo entienden—ni los blancos, ni los negros con alma blanca—. El tributo, o mordida, es fundamental para efectuar esta redistribución a través de las redes. Debería calcularse entre un 30-40 % del proyecto para los Estados africanos, sus autoridades regionales y las autoridades tradicionales locales. Este es un tema clave; si no se hace así, estaremos treinta años más sin cambios.

«El sistema étnico», explicaba, «tiene una doble cara: la cultural y la religiosa». Las autoridades tradicionales tienen una autoridad moral que el Estado

no tiene. Y la cuestión étnica no se puede extirpar. Tiene coincidencias con el Occidente medieval, pero no con el actual, pero con «la variante de que tienen móviles, por si se pierden y se quedan tirados en la sabana»; todavía «no tienen electricidad en algunas partes, pero ya me dijeron que los ordenadores los podrán conectar en algún futuro a los cocoteros».

«El principal obstáculo al desarrollo, desde mi punto de vista», finalizó Ferran Iniesta, «es el desarrollo moderno».

LOS ESTADOS AFRICANOS EN LA GLOBALIZACIÓN

Albert Roca

Profesor de Antropología (Universitat de Lleida), miembro del Agrupament de Recerca i Docència d'Àfrica (ARDA) y director de la revista *Studia Africana*

Después de la disertación del profesor Iniesta, yo daré algunas pistas porque él ha hablado ya del Estado, anunció Albert Roca.

Recordaré que el 2010 fue el 50º aniversario de las independencias africanas francófonas (diecisiete países) y en África se notó. Sin embargo, no ha salido ninguna reflexión; ni de los políticos, ni de los intelectuales, etc. y daba mucho qué pensar, sobre todo después de sobrevivir a la década de 1990, como acabamos de oír.

Ahora hay mucha paz social y el nivel de conflicto ha disminuido, explicó el profesor. Desde los años 1995-96 los crecimientos económicos han sido positivos, después de veinte años de decrecimiento. Pero, pese a que ya lleven quince años de crecimiento, ni siquiera se ha hecho balance de los Objetivos de Desarrollo del Milenio (ODM)² de las Naciones Unidas (<http://www.un.org/es/comun/docs/?symbol=A/RES/65/1>). Pero en las sociedades africanas sí se han dado cambios.

La idea del *neopatrimonialismo* surgió a finales de las décadas de 1950 y 1960. La mayoría de los países adoptaron los patrones estatales de las antiguas metrópolis, al estilo anglófono o francés, no importa, pero fue un *mimetismo considerable*, comenzando por las elites que se querían modernizar. Esto no planteaba problemas ni discusiones. Se crearon nuevas naciones, nuevas sociedades civiles y nuevas empresas.

En las décadas de 1970 y 1980, el efecto es que se rompe ese

2. Objetivos: 1. Erradicar la pobreza extrema y el hambre; 2. Lograr la enseñanza primaria universal; 3. Promover la igualdad entre los géneros y el empoderamiento de la mujer; 4. Reducir la mortalidad infantil; 5. Mejorar la salud materna; 6. Combatir el VIH/SIDA, la malaria y otras enfermedades; 7. Garantizar la sostenibilidad del medio ambiente y 8. Fomentar una alianza mundial para el desarrollo.

primer modelo. Se suman las independencias de los países lusófonos (Cabo Verde, Guinea Bissau, Angola, Mozambique y São Tomé y Príncipe); se introducen nuevas formas africanas propias en Zaire (la actual República Democrática del Congo) y en Madagascar, y se adopta el *monopartidismo* explicado y asumido porque en estos países, supuestamente, «no tienen luchas de clases y la competencia entre partidos no es operativa».

Cuando el Banco Mundial aplica los PAE se recupera la idea de Max Weber y se aplica en África el *neopatrimonialismo*. Se asume que «es su forma particular de modernidad, con instituciones actuales, pero que responden a una realidad anterior». Se puede decir que «África es anacrónica» (el ejemplo sería Mobutu Sese Seko de Zaire), pero es un «bagaje africano dentro de la modernidad».

Porque en las sociedades o sistemas premodernos no había separación entre personas e instituciones; el soberano era el rey y por tanto, el conjunto del país era patrimonio nacional. Y eso se aplica al final del «socialismo real».

En la década de 1990 ocurre en el África negra lo que ahora está sucediendo en el Magreb: pasaron «de sistemas caciquiles a democracias procedimentales». En Castellón y en algunos lugares

de Lleida también tenemos *neopatrimonialismo*, recordó.

La democracia es mucho más que una mayoría en los votos de los electores. Pero ¿para qué les sirven las democracias a los Estados africanos? Los Estados africanos son pequeños y no cumplen lo que se espera de ellos.

Esta «relativa paz social» ha consolidado estos *Estados inoperantes*, incluso los que crecen a una media del 10 % no garantizan servicios básicos a la población. El Estado africano no explica las sociedades africanas; son sistemas distintos y el Estado plural que existe tiene, al mismo tiempo, lógicas diferentes. Los Estados son «subsidiarios secundarios» para la mayoría y esto provoca «perplejidad en los investigadores». Se habla de la «maldición de los recursos»³.

«A finales de la década de 1990», resumió Albert Roca, «estábamos perplejos y todavía lo estamos». Los Estados africanos van en varias direcciones simultáneamente: son modernos y tradicionales, al mismo tiempo.

3. Frase acuñada por Mbuyi Kabunda, doctor en Relaciones Internacionales por la Universidad Complutense de Madrid y profesor del Instituto Internacional de Derechos Humanos de Estrasburgo.

TEMAS DEL DEBATE

La población europea es *unidimensional* y no entendemos los diferentes planos de relación con otras personas; como no lo entendemos, simplemente lo consideramos negativo porque pensamos que «nuestra manera de ver las cosas es la correcta y, por supuesto, la única». La cooperación, muchas veces, abre el camino a las empresas españolas (al menos, este el caso de Angola).

Itziar Ruiz-Jiménez Arrieta, (doctora en Relaciones Internacionales de la Universidad Autónoma de Madrid, UAM), define la intervención occidental actual como la receta del *complexo de paz liberal*, que es la red de diferentes actores «expertos en la paz, la seguridad y la reconstrucción» del país (ONU, ONG, BM y FMI) en cuyos programas aplican las mismas recetas neoliberales, pese a que saben que fracasaron.

[Roca] Los modelos de cooperación no funcionan, ni en la década de 1960 ni en la de 1980; el problema es saber cuál es el objetivo de la cooperación. Pero cuando lo sabes, tampoco sabes qué hacer en tu relación con ellos. Quizás el concepto de cooperación tampoco sirve.

[Iniasta] La pregunta es qué queremos hacer y qué esperamos conseguir. Porque debe haber claridad e igualdad. Que

una de las partes no quiera sacar provecho es «muy inquietante»; por eso «los occidentales son sospechosos» a los ojos africanos. Si quieres relacionarte con la gente «has de respetarla, conocerla y reconocerla».

[Farré] Introduciré un poco de discrepancia porque ha parecido que a partir de la década de 1990 todos los Estados africanos asumieron la democracia y no es así en muchas partes: Kenia, Zimbabwe, Costa de Marfil, etc.

[Iniasta] El sistema de los *microcréditos* puede estar más adaptado al sistema africano, tanto para hombres como para mujeres. Y os voy a poner un ejemplo: en una ocasión le regalé un jersey a una mujer, que nunca le vi puesto. Después supe que lo había capitalizado vendiéndolo para comprar café, leche y azúcar; lo vendió como café del desayuno matutino (muy dulce, por cierto, porque lo hacía con leche condensada y además le añadía azúcar). Y con este sistema, todo el mundo produce; todas las personas venden y todas compran.

La pregunta no es si ampliar los microcréditos, sino de dónde sacan los Estados los recursos. Aquí tú pagas impuestos, pero los agricultores en África no pagan; están endeudados desde hace veinte o treinta años y no les envían a los soldados para pagar. No hacen como nuestros

«bancos civilizados», que estafan a la gente y luego los echan de las casas porque no pagan las hipotecas.

En África son sanguinarios con la oposición política, pero no con la sociedad. Cuando hacen errores, como Jean-Bedél Bokassa en la República Centroafricana, que mandó al ejército a ametrallar a los escolares y luego disparó contra las mujeres, cayó el régimen. En Uganda, Idi Amín Dada no cayó después de expulsar a los indopakistaníes porque no tocó a la población; pero cuando el ejército comenzó a disparar a los estudiantes y los soldados a violar a las jóvenes, se acabó la dictadura de Idi Amín. Una cosa es la elite política y otra la población. Y en África eso se paga.

En África, de todas formas, «el Estado es un chollo, para quien lo tiene».

[Iniasta] Sobre la «democracia procedimental». El voto debe permitir tener algún resultado: «queremos un dispensario, hay que construir una escuela, etc.» No es muy digno, pero resulta. Los «sistemas de clientela» aceptan a *los enemigos*, pero siempre depende de lo que tienen para repartir y su duración depende de lo que distribuyen.

El historiador Joseph Ki-Zerbo era un activo opositor del Banco Mundial porque no consideró nada positivo que redujeran

el número de funcionarios; más bien pensaba que había que incrementarlos y, además, subirles el salario, porque cada salario llega a la familia extensa, a los vecinos; en África el salario es un «activador económico».

SUGERENCIA DE LECTURAS

INIESTA, Ferran (2002): *El Planeta Negro* (3a ed.). Catarata, Madrid.

INIESTA, Ferran y ROCA, Albert (ed.) (2002): *África en la frontera occidental*. Sial Ediciones, Colección Casa África, Madrid.

INIESTA, Ferran (2000): *Emitai: Estudios de historia africana*. Bellaterra, Barcelona.

INIESTA, Ferran (1998): *Kuma, historia del África negra*. Bellaterra, Barcelona.

METGES SENSE FRONTERES (1999): *El laberinto humanitario*. Acento Editorial, Madrid.

RAICH, Jordi (2004): *El laberinto humanitario. La especie solidaria al descubierto*. Debate, Barcelona.

ROCA, Albert (ed.) (2005): *La revolución pendiente: El cambio político en el África Negra*. Lleida, Universitat de Lleida, Nord-Sud.

RUÍZ-GIMÉNEZ ARRIETA, Itziar (2005): *Historia de la intervención humanitaria: el imperialismo altruista*. Los Libros de la Catarata, Madrid.

RUÍZ-GIMÉNEZ ARRIETA, Itziar (2004): *Las «buenas intenciones»: intervención huma-*

nitaria en África. Icaria antrazyt, Barcelona.

SOGGE, David (ed.) (1998): *Compasión y cálculo*. Icaria, Barcelona.

UNIDAD DE ESTUDIOS HUMANITARIOS. INSTITUTO PEDRO ARRUPE I METGES SENSE FRONTERES (1999): *Los desafíos de la acción humanitaria*. Icaria antrazyt, Barcelona.

VIDAL VILLA, José M. (coord.) (2002): *Cap a un món més o menys igualitari? Globalització, Desenvolupament i Cooperació Internacional*. Pòrtic, Els Juliols, Biblioteca Universitària, Barcelona.

LA NACIÓN QUE NOS ESPERA. PROPUESTAS AFRICANAS

Jordi Tomàs

Antropólogo e investigador del Centro de Estudios Africanos de Lisboa (ISCTE-IUL)

En esta sesión «abordaré la cuestión de la etnia y la identidad, conceptos que cada vez veo menos claros», indicó Jordi Tomàs, «y también trataré el nacionalismo en sentido amplio».

En 1885 en la Conferencia de Berlín tiene lugar el reparto del continente africano y el nacimiento de los Estados africanos actuales. Se delimitaron los territorios según el cauce de los ríos, los paralelos, los meridianos, las cadenas montañosas, etc. sin tener en cuenta a las po-

blaciones. En aquel momento, era una división artificial efectuada por las potencias europeas: Francia, Alemania, Gran Bretaña, España y Portugal. ¿Eran artificiales las fronteras? La verdad es que no tuvieron en cuenta la realidad sociopolítica del continente y pasaron por encima de la voluntad africana de entonces. «Pero ahora», confesó este investigador, «ya no sé si son tan artificiales las fronteras porque son vividas como auténticas delimitaciones territoriales».

«¿Han cambiado las fronteras en 2011?», se preguntaba Tomàs. Hay alguna modificación. Con la derrota alemana en la Primera Guerra Mundial (1914-1918) las colonias alemanas pasaron a otras manos y cambiaron algunos países: Tanzania, Namibia⁴, Togo, Camerún, etc. Más adelante, Eritrea se independizó de Etiopía en 1993 y, ahora mismo, en 2011 Sur-Sudán acaba de decidir su independencia en referéndum. Otros ejemplos de tentativas secesionistas actuales las tenemos en el Camerún meridional, Somalilandia, Cabinda (norte de Angola) y la región de la Casamance (sur de Senegal).

Pero volvamos a 1885. «A partir de esta fecha la colonización se hizo efectiva en África». Previamente, solo había presencia

4. Namibia, entonces África del Sudoeste, pasó a ser un «protektorado británico» controlado por Sudáfrica.

Europea en las costas y puertos. Existían cincuenta fuertes para el tráfico de esclavos; en Gorée (Senegal) y en otros países africanos se repetía el mismo esquema.

A partir de 1890 y hasta 1900 las potencias europeas penetran militarmente y deben realizar pactos con las autoridades locales o atacarlas militarmente. En el caso del *Reino Ashanti*, (al centro-sur de la actual Ghana), un país muy fuerte, los británicos tuvieron que atacar duramente hasta reducirlos en 1897.

Las distintas potencias coloniales tenían *dinámicas diferentes de colonización*.

— El *indirect rule*, aplicado por los británicos significaba que no entraban a modificar sus propios sistemas y leyes políticoeconómicas, a imagen y semejanza de las de Londres, sino que intentaban negociar con las *autoridades tradicionales*, como fue el caso de los *ashanti* después de ganarles en el plano militar. Los *chiefs* eran los intermediarios y responsables de acatar las órdenes y decisiones coloniales en el territorio.

— Los franceses prefirieron una *asimilación* para convertir a los *indígenas en civilizados*; a partir de sus ideas de la igualdad, la libertad y la fraternidad pretendían que la ley francesa fuera universal para todas las personas.

Estos *indígenas civilizados* se convirtieron en *ciudadanos franceses* en cuatro ciudades de Senegal: San Luis, Gorée, Dakar y Rufisque.

— La tercera manera de actuar era la portuguesa que tenía, por un lado, las *leyes de indigenato* y, por otro, a *los grupos de asimilados*. Estos últimos estaban constituidos por los traductores, los guías e intermediarios y los «convertidos».

La formación de todas las elites africanas, sin embargo, se realizó *a través de los misioneros* (protestantes o católicos) en *las escuelas coloniales* o por el contacto con la administración colonial. Y fueron esas elites las que gobernaron los Estados postcoloniales después de las independencias.

Hay que resaltar que Etiopía formalmente no fue colonizada ni tampoco Liberia. El origen de este país fue la compra, a mediados de siglo XIX, por parte de grupos filantrópicos norteamericanos para que los esclavos de Estados Unidos regresaran a su continente de origen, sin consultárselo.

Todos los demás Estados africanos actuales nacen con la colonización y sus elites son formadas y educadas en las metrópolis occidentales de Londres y París. Aunque también en las universidades de Dakar y San Luis (Senegal) se formaron muchos de los primeros presidentes africa-

nos de Costa de Marfil, Benín, Togo, Malí y Alto Volta (ahora Burkina Faso). Como también se formó allí el primer presidente del Senegal independiente, Leopold Sedar Senghor, que era político, poeta y profesor de francés en París. Este presidente de la minoritaria etnia *serer* —en un país donde existe una mayoría-minoritaria *wólof* del 30-40 %— y de religión católica —donde la población es en un 90 % musulmana—, ilustra la especial relación entre los conceptos *etnia*, *nación* y *Estado* en África. Y Senghor gobernó en Senegal durante veinte años, desde la independencia en 1960 hasta 1980.

Leopold S. Senghor además de dar clases de francés en la metrópoli, luchó dos años y medio en la Segunda Guerra Mundial del lado de Francia, al igual que lo hicieron otros 150.000 senegaleses. Ya en la Primera Guerra Mundial, lucharon unos 200.000 soldados del África occidental supuestamente voluntarios, denominados *tirailleurs*.

Costa de Marfil, «la otra niña de los ojos de Francia en África occidental», tuvo también un gobernante que duró desde 1960 hasta su muerte en 1993: Félix Houphouët Boigny.

La etnia, la podríamos entender como una *homogeneidad cultural* que es lo que les define; correspondería a la organización previa de la tribu. En cuanto a la

nación el sentido de *volk* ('pueblo') de los alemanes se combina con 'una voluntad común de vivir juntos', tal como lo entienden los franceses; y finalmente, el Estado son las instituciones, la Constitución o la administración del territorio.

En la dualidad Estado-nación subyacen muchos de los conflictos interregionales de África. Pero a veces se les sobrepone la religión. Como en Nigeria donde hay 505 grupos étnicos y sus correspondientes religiones y culturas.

Según Tomàs, hay «dos conflictos tipo» en torno al gobierno y al Estado nación.

- a) De un lado, *los conflictos de etnicidad*, que solo plantean reivindicaciones contra el gobierno porque no se les respeta, pero nunca ponen en cuestión ni el Estado, ni las fronteras. Aquí se situarían los *konkombo* (Ghana, Togo, Benin); los *bassai* de Senegal oriental y los *efik* de Nigeria.
- b) De otro, están *los conflictos nacionalistas o secesionistas* que quieren un Estado independiente dentro de la «modernidad» y que pueden llegar a ser unos treinta en el continente. Eritrea se independizó después de treinta años de guerra con Etiopía; Sur-Sudán también se ha independizado ahora, después de otros treinta años de guerra con el norte árabe. Cuando Sudán se in-

dependizó, de los setecientos administradores estatales, solo cinco eran autóctonos del Sur. Pero el movimiento secesionista de Sur-Sudán sólo cuajó cuando el norte musulmán decidió aplicar la *sharia* (ley musulmana como fundamento del Estado).

Encontramos en este grupo de *secesionistas* la Casamance (Sur del Senegal en la frontera con Guinea Bissau), Biafra (Nigeria), Camerún (la franja occidental que es anglófona), Cabinda (norte de Angola), Katanga (en el sureste del antiguo Zaire del presidente Lumumba, ahora RDC), Caprivi (norte de Namibia) donde, junto con Barotseland (sur de Zambia), existe el gran grupo de lengua *lozi* que agrupa, entre otras, a la etnia *mafwe* de Caprivi y a la *masubia* del Barotse-land zambiano.

En Etiopía existen muchas regiones secesionistas: Ogaden, Somaliland, Tigre, etc. Somalilandia se independizó de Somalia, pero no fue reconocida en el ámbito internacional, como lo fue Eritrea, pese a que la estructura del Estado funciona a la perfección. De las cuatro islas de Comores alguna también quiere independizarse.

Finalmente, tenemos la «colonización diferida» del Sáhara Occidental, que engulló Marruecos después del «abandono de España», tras la marcha verde en 1975. Y todo entre comi-

llas porque todavía no me creo mucho los términos que estoy usando. «Resumiendo», finalizó Jordi Tomàs, «la etnicidad no pone en cuestión al Estado existente y el nacionalismo secesionista quiere un Estado propio». En todos los casos, sin embargo, se combinan identidades étnicas, regionales y estatales.

MALÍ Y LA CUESTIÓN DEL NORTE DEL PAÍS

Jordi Benet

Investigador del Grupament de Recerca i Docència d'Àfrica (ARDA)

Malí era uno de los territorios de los grandes imperios del África occidental, ahora muy reducido. Y si hablamos de fronteras artificiales, Malí es una de ellas. Hoy vamos a hacer un «recorrido lineal en su historia y las dificultades del Estado maliano con el norte de su país», donde siempre han tenido periódicos enfrentamientos con los *tuaregs*, desde la independencia en 1960. Los *tuaregs*, la gente (blanca) del norte, y las personas del «ámbito sudanés» (negros del sur) se oponen en muchos aspectos y tienen ámbitos culturales diferentes. Los cinco presidentes que ha habido tras la independencia de Malí han tenido problemas con el Norte.

Con un territorio semiárido y extenso (2,5 veces el español), Malí tiene doce millones de habitan-

tes; los *tuaregs* representan casi un 10 % de la población. Tiene fronteras con siete países africanos (Argelia, Níger, Burkina Faso, Costa de Marfil, Senegal, Guinea Conakry y Mauritania).

Bamako ('el caimán de los pantanos', en *bámbara*) fue la capital impulsada por la colonización. La región es de los *bámbara*, la gente de confianza de los colonizadores y de las posteriores elites de la independencia. La capital, aunque está ubicada en el río Níger, está en un lugar bastante escorado hacia el sur, lejos del centro del país.

Su economía es básicamente agrícola, con producción de algodón, y exporta oro. Pero pese a ser el tercer productor mundial de este metal, no tiene los recursos para explotarlo. El sur está más desarrollado que el norte. El índice de desarrollo humano (IDH) —la medición de la ONU, que incluye variantes socioeconómicas— de 2009 situaba a Malí en el país 178, de los 182 que existen en ese índice del Programa de Naciones Unidas para el Desarrollo (PNUD).

Malí aparece en el ranking de los países más corruptos del mundo, sin embargo, es un modelo de democratización por su proceso pacífico y transparente.

Entre los siglos VIII y XI formó parte del Imperio de Ghana, (sudeste de la actual Mauritania y Malí), pero ya después del si-

glo XI pasó a designarse con el nombre de *Imperio de Malí* y llegó hasta el norte de Guinea Conakry con los reyes Sundjata Keita y Kankou Moussa, quien hizo caer la cotización mundial del oro al repartirlo generosamente en su ruta de peregrinación hacia la Meca.

En el siglo IX los musulmanes del norte del continente, árabes y beréberes, designaron a lo que conocemos como Sahel *Bilád al Sudan* o el *país de los negros*. El Sáhara siempre ha sido tierra de nómadas, no en cambio la zona sudanesa donde se ha practicado el pastoreo y la agricultura.

En el siglo XVII se intensifica el comercio de esclavos y la trata de negros, y la sabana está siempre en guerra para capturar prisioneros y traficar con ellos. Aparecen los Estados esclavistas. Ya en el siglo XIX, en 1898, los franceses ejercen el «control directo» en el territorio del actual Malí, que lo llaman de distintas maneras: Gran Sudán, Alto Senegal-Níger, Provincias del Oeste o Sudán francés. La estructura colonial favorece la distancia entre los diferentes grupos, pero no pone en cuestión la esclavitud.

Existe la diferenciación entre la «elite islamizadora negra», los *tuaregs* y los «paganos potencialmente esclavizables».

La acción de algunos administradores coloniales como Mau-

rice Delafosse, «según explica siempre Ferran Iniesta», señalaba este profesor, facilitará que el mapa de los territorios se parezca al del antiguo Imperio de Malí.

En la Primera Guerra Mundial, el foco de sublevación contra los franceses fueron los *tuaregs*. En 1951 Francia intenta crear la Organización Común de las Regiones Saharianas (O CRS); en 1959 Francia intenta saber qué piensan los *tuaregs* de la idea y también lo consulta a los sudaneses. Los *tuaregs* se posicionan al lado de estos y ambos grupos lucharán juntos por la independencia contra los franceses. Con la independencia de Argelia en 1962, desaparecerá la O CRS.

En 1959 bajo dominio francés todavía, Modibo Keita crea la Federación de Malí (que incluye a Dahomey, Alto Volta, Senegal y Malí en un mismo Estado). Se deshará unos meses después para dar paso a la República de Malí, que se independiza en 1960 bajo la presidencia del mismo Modibo Keita.

En 1963 tiene lugar la primera manifestación de descontento *tuareg*. ¿Cómo podían vivir bajo las órdenes de sus esclavos? Las tres regiones más conflictivas son Tombuctú, Kidal y Gao, según Jordi Benet. Los políticos del Estado no invierten en el norte más que lo mínimo: en educación y en obras hidráulicas y, en cambio, sí desplazan allí a

tropas del ejército, que se comportan de forma violenta con la población *tuareg* en las largas temporadas que viven desplazadas en el norte. Existen elementos racistas por ambos lados. La rebelión de 1963 acaba en 1964 y desde entonces los militares se instalan en el territorio del norte y los *tuaregs* se desplazan a Níger y a Argelia.

En 1968, el general Moussa Traoré da un golpe de Estado que lo mantendrá en el poder hasta marzo de 1991, año en que será derrocado. Sus constantes son la corrupción y la represión. En 1973 se produce una sequía terrible, al igual que en 1984, y se requiere ayuda internacional, pero el dictador Traoré la usa para comprar más armas.

En 1990 se producen grandes manifestaciones de jóvenes en Bamako, así como rebeliones en el norte, y muchos hijos de los *tuaregs*, que se habían marchado años antes a algunos países vecinos (Libia y Chad) regresan. Todos serán víctimas de una gran represión en Gao, donde matan sus camellos e incluso aparecen en las calles dedos de personas amputados. Este enfrentamiento se acaba a los cuatro meses, con la mediación de Argelia, a través de los Acuerdos de Tamanrasset de enero de 1991.

La intervención militar liderada por Amadou Toumani Touré (ATT) abre un proceso de transición con un gobierno interino

y con el compromiso de realizar elecciones en 1992 y de no presentarse él mismo a los comicios. ATT cumple las promesas y gana las elecciones Alpha Oumar Konaré de la Alianza Democrática de Malí (ADEMA) que será elegido, de nuevo, en 1997.

En 1992 se firma en abril un pacto nacional con los rebeldes por el que se da un estatuto especial a Tombuctú, Gao y Kidal; se concede cierta autonomía al gobierno regional, que puede organizar la vida comunitaria urbana y rural; y se pacta la integración de los rebeldes dentro del ejército maliano. Pero en 1994 resurge la violencia.

En 2002 ATT se presenta a las elecciones, las gana y sitúa como primer ministro al líder *tuareg* Ibrahim Ag Hamani, con la voluntad de acabar con el conflicto. Sin embargo, habrá nuevos enfrentamientos en 2007, 2008 y 2009.

TEMAS DEL DEBATE

Las fronteras sí son artificiales, excepto donde existen delimitaciones geográficas (ríos, desniveles montañosos, etc.) como en Senegal (río Senegal), o en la parte de Caprivi (Río Cuando-Kubango), etc. Hay *tuaregs* en Níger, Argelia y Malí, son trashumantes, pero sacan el pasaporte que les conviene según el país en el que estén. Además

hay *tuaregs modernos* con todotrenos y *tuaregs tradicionales*. El hombre se mueve y va a la casa de la familia de la mujer porque el linaje es «matrilineal». Ella se queda como «poseedora de los conocimientos y de la propiedad». Es él el que va tapado porque le conviene en todas las circunstancias: tanto si es protector de caravanas como asaltante.

[Tomàs] ¿Estado africano o no? El problema es establecer los puntos de contacto para que la población se sienta protegida por el Estado. O que el Estado provea los servicios mínimos como salud y educación.

Tomás Sankara hizo maravillas en cuatro años en Burkina Faso; Liberia es una democracia y con una presidenta Ellen Johnson Sirleaf; en Ruanda ahora hay paridad tanto en el Gobierno como en el Parlamento, igual que en Sudáfrica, donde cambiaron las normas después de la reconciliación nacional, etc. Esto es una acción local, pero también estatal.

Sí hay niveles altos de corrupción en África. Pero ¿y aquí?

SUGERENCIA DE LECTURAS

DAVIDSON, Basil (2003): *Africa in History. Themes and Outlines* (2a ed. revisada y ampliada). Phoenix, Londres.

DAVIDSON, Basil (1994): *The search for Africa. A History in*

the Making. James Currey, Londres.

CROWDER, Michael y IKIME, Obarzo (1970): *The African Chiefs. Their Changing Status under Colonial Rule and Independence*. APC (Africana Publishing Corporation), Nueva York y Universidad d'IFE Press, ILE-IFE, Nigeria.

MARZUI, Ali (1993): *Africa since 1935 (General History of Africa. VIII-UNESCO)*, Heinemann, California, EEUU.

OLIVER, Roland y ATMORE, Anthony (1994): *Africa since 1800* (nova edició). Cambridge University Press, Gran Bretaña.

PAKENHAM, Thomas (1991): *The Scramble for Africa (1876-1912)*. Jonathan Ball Publishers, Johannesburg, Suráfrica.

SHILLINGTON, Kevin (1995): *History of Africa* (edición revisada). Nueva York, EEUU.

TOMÀS, Jordi (ed.): *Secesionismos en África*. Bellaterra, Col·lecció Estudis Africans núm. 18, Barcelona.

Mali

DIALLO, Aïda Mady (2009): *Kuty, Memoria de sangre*. El Cobre, Barcelona. [Novela que explica la historia de una joven que estaba, en 1984, en Gao, Malí, cuando el pueblo fue atacado por los *tuaregs*.]

NIANE, Djibril Tamsir (1960): *Sundjata ou l'épopée mandingue*. Présence Africaine, París. Sobre Malí, su historia y su legado cultural, sirven todos los

libros de Amadou Hampâté Bâ, indicados en otros apartados del libro.

Etiopía

KAPUSCINSKI, Ryszard (1989): *El emperador* (2a ed.). Anagrama, Barcelona. [Libro sobre el reinado de Yohannes Haile Selassie.]

MIGRACIONES Y COOPERACIÓN ENTRE CATALUÑA Y EL ÁFRICA OCCIDENTAL Y VICEVERSA

Rafa Crespo

Antropólogo del Centre d'Estudis Africans i Interculturals (CEA)

Con el aviso previo de que la presentación sobre el tema era su visión personal, Rafa Crespo inició la sesión con la canción *Esperanza* del grupo musical senegalés Daara J. Quería que las personas asistentes al seminario identificaran *el ritmo*, la comprensión de alguna de *las palabras y las lenguas* en las que se expresaban los cantantes. «A partir de aquí», afirmó este antropólogo, «podremos hablar de las dimensiones de la migración africana».

La asistencia lo identificó como ritmo afrolatino, pero el profesor concretó que era un ritmo de *son* cubano. La palabra que se identificó en castellano fue *esperanza*, que da nombre a la canción del disco de *hip hop*. Los lenguas resultaron ser cin-

co: castellano, criollo (del portugués), wólof (senegalés), francés e inglés. Crespo explicó que el grupo cambió de nombre y ahora se llama *Family* y que el *hip hop* es un ritmo que nació en Estados Unidos en el colectivo afroamericano, pero que entró en Europa con las influencias africanas. «¿Les suena el *comercio triangular*? (gracias al cual los europeos llevaban armas a África, las intercambiaban por esclavos y a estos los enviaban a América para trabajar en las plantaciones y producir mercancías que después se vendían en Europa). Pues con los movimientos migratorios de personas y la circulación de la música pasa lo mismo», explicaba este profesor.

¿Qué grupos de *hip hop* cubanos conocen? Orishas resultó el más conocido. El nombre de Daara es el que se da en Senegal a las escuelas primarias coránicas (que no son las madrasas asiáticas de los musulmanes radicales).

La guitarra casi flamenca del principio de la canción es de Sargento García, un grupo francés con aportaciones de personas de muchas partes del mundo. Así que Daara J contactó con Orishas y con Sargento García y juntos compusieron la canción *Esperanza* y otras melodías «globales».

Es la «integración intercultural», pero también la diversidad y «un territorio que no tiene límites»,

porque «la emigración, para las culturas africanas, es un derecho». Porque cuando entras en contacto con otras expresiones culturales las asumes.

Escenarios

El profesor proyectó un vídeo para que la asistencia identificara escenarios o espacios conocidos. En este caso nadie reconoció las referencias visuales, pese a que se trataba de barrios del norte de la ciudad de Barcelona: el Carmel y el Valle d'Hebrón. Los autores eran un grupo de tres chicos jóvenes senegaleses que cantaban *hip hop* en wólof en un vídeo grabado en Barcelona. «Por tanto», subrayó Crespo, «esta ciudad ya forma parte del entramado multicultural africano, aunque solo sea en los espacios físicos». Dos de estos jóvenes ya no viven en Barcelona, pero todos comenzaron en el *casal de joves* de estos barrios.

El periodista polaco Ryszard Kapuscinski (2007), en su libro *Encuentro con el otro* señala que «el encuentro con el otro, con seres humanos diferentes, constituye desde siempre, la experiencia fundamental y universal de nuestra especie».

«¿Las personas humanas somos migratorias o sedentarias?», preguntó Crespo.

Después de diferentes opiniones, el antropólogo señaló que, biológicamente, somos seres mi-

gratorios, pese a que en la actualidad ejercemos de sedentarios. Pero, en estos momentos de crisis, más nos vale ser migratorios, para poder desplazarnos donde sea y buscar el trabajo necesario para el sustento...

Aprovechó la ocasión para reflexionar sobre el mal uso que se hace del término *migración* porque aquí siempre lo expresamos como *in-migrantes*, de manera que damos la carga a lo que nos afecta como sociedad, pero el fenómeno migratorio es múltiple para las personas que se trasladan porque *emigran* de su país de origen y llegan al país de acogida donde se les considera *in-migrantes*; así que el *estatus completo* es el de migrantes.

Dimensiones migratorias de las sociedades africanas

El concepto del *primer poblador* es un elemento central y estructural de las migraciones en África porque *el primer poblador es el fundador* de muchas localidades y comunidades africanas y, por tanto, un *maestro de la tierra* porque su trabajo originario permitió a las familias primeras quedarse en aquel lugar.

Los mitos que les acompañan son, precisamente, los del origen y están relacionados con su *historia migratoria* y *los lazos familiares* —parentesco—, que es una de las formas de interacción cuando están en el exterior; los africanos tienen un

planteamiento transterritorial de la dimensión migratoria. Los *peuls* (o *fula*), que se encuentran a lo ancho del Sahel, se identifican desde la antigüedad como los pastores de los faraones, por ejemplo. Pero también pasa con los mandingas, swahilis, ban-túes, etc.

Las migraciones como rito de paso

A través de la tradición oral *soninké* la migración aparece como la manera de llegar a ser una persona adulta, en especial «los hombres». Así el *viaje es una separación* pero también un *proyecto colectivo* (económico o familiar), a veces comunitario.

Según Arnold Van Gennep (1986), hay tres fases en estos ritos de paso: «la separación, la formación y el retorno».

En ocasiones, esta es la manera de llegar a ser una persona completa —sobre todo los hombres en la cultura africana. Si no cazas un león, no has migrado como bagaje para tu formación, o no has cumplido alguna función social que tienes asignada, no eres un hombre completo. En el caso de la migración, significa salir, volver y retornar. Fases que pueden durar décadas en los procesos migratorios. Algunos hombres ya con nietos deciden volver a África al cabo de veinte años.

Puso el ejemplo de un jugador del fútbol del Betis cuyo padre

murió y, en consecuencia, tuvo que hacerse cargo de unas cincuenta personas de su familia amplia africana desde Sevilla. No regresó a África, pero tuvo que controlar muchas situaciones desde la península Ibérica. Los términos *comunidad* y *territorio* son muy amplios.

Ante tanto protagonismo masculino, surgió una pregunta espontánea de la sala en torno a la situación de las mujeres. Crespo afirmó que la migración femenina es más compleja y tiene diferentes variantes. Ellas pueden moverse por agrupación familiar, por migración individual, pero también en proyectos colectivos.

Los vínculos

En África todo comienza y todo acaba en las redes (*tolotti*). Las migraciones significan *vínculos económicos y familiares* de ida y vuelta. También representan *vínculos sociales y culturales* de hospitalidad y sentido comunitario.

Es como el concepto de *diáspora*: semillas y esporas que arraigan, conectan y perduran en el tiempo. O de mallas: red de redes transcontinentales. Y Cataluña ya forma parte de ellas.

África es, por otro lado, un agente de desarrollo internacional a causa de la *fuga de cerebros*. Entre 1960 y 2007, un 27 % de las personas altamente cualificadas abandonaron el continente. Cada año salen preparados

del continente, según la Organización Mundial de la Salud (OMS), 23.000 profesionales de la medicina y de la enfermería. Por ejemplo, Etiopía tiene más personal sanitario en Chicago que en su propio país, y Ghana en Londres. Así que debemos preguntarnos: ¿Quién beneficia a quién en la cooperación? Por otro lado, un 5,6 % de la comunidad universitaria africana estudia fuera del continente y muchos no regresan. Es el colectivo con más movilidad del mundo.

Destino: Barça o Barçakh

<http://miops.wordpress.com/projects/drakar/barca-o-barzhakh>

Todo el mundo sabe que es un riesgo atravesar el mar, pero lo asumen. Incorporan la modernidad y las nuevas tecnologías. ¿Cuántas tarjetas telefónicas tienen? Tres por lo menos: de aquí, de allá y de la diáspora, según señala un estudio de Papa Sow y Adela Ros (2007).

¿Dónde van las personas migrantes? Donde hay trabajo. Con las prestaciones no se construyen casas en África. Hay que borrar ese malentendido. Conozco casos de familias que reclaman a sus sobrinos desde otras partes de Europa ahora que no hay trabajo en España. Envían a los jóvenes a París donde, por ejemplo, vive una tía y hay mejores condiciones laborales.

Más proyectos catalanes y viceversa

El 5º Salón del Hábitat de Senegal ya se celebró en 2006 en Barcelona, Palma de Mallorca, Granada y Valencia. O la nominación de una localidad en Gambia llamada *New Salt Town* (la primera está en Girona).

Y también la influencia de la cultura africana en los artistas, como lo demuestra el libro de Miquel Barceló (2004) *Quaderns d'Àfrica*. El cubismo no se entendería sin África. El cuadro de *Las señoritas de Avignon* es una imitación de las máscaras africanas.

Migraciones y desarrollo

En primer lugar, abrieron paso las misiones. Y eso nos *condiciona la mirada* que tenemos: pobrecitos, salvajes, ignorantes. A continuación, fue la cooperación oficial y la de las instituciones como por ejemplo:

1. La Fundación del Barça tiene varios proyectos en África, pero solo para formar escuelas de futbolistas (Malí, Malawi, Senegal, Burkina Faso). Véase: <http://www.fcbarcelona.com/web/Fundacio/castellano/solidaritatcooperacio/index.html>
2. La Fundació Lluís Llach también tiene proyectos en Senegal, específicamente para pescadores en M'bour (sur de Dakar). Véase: www.fundacio-lluissllach.cat

Pero después de la cooperación y las migraciones, ya existen *interdependencias* entre Cataluña, África y la diáspora.⁵

«Y ahora que ya todo el mundo mira a África como un continente de oportunidades», finalizó Rafa Crespo, «puede ser una fase importante para favorecer el codesarrollo, pero debemos cambiar nuestra mirada y tener una escucha activa, con empatía y asertividad». Tal como señalan las palabras de Tierno Bokar, el maestro de Amadou Hampâté Bâ (1994): «Él nos incita no sólo a la tolerancia, sino a la escucha real, atenta del *otro* [...] Hace falta que dejes de ser lo que tú eres y olvidar lo que sabes. Si te mantienes lleno de ti mismo e imbuido de tu saber, tu próximo no encontrará ninguna apertura para entrar en ti. *Il resterà lui, et tu resteras toi*».

ESTRATEGIAS DE LAS MUJERES EN LA ECONOMÍA POPULAR AFRICANA Y SU TRASLADO A CATALUÑA

Lola López

Antropóloga y coordinadora del Centre d'Estudis Africans i Interculturals (CEA)

Antes que nada, esta antropóloga quiso aclarar que, para ella, *la economía popular* no es lo que

aquí entendemos como *economía informal* o *sumergida*, como tampoco es lo que algunos estudios senegaleses llaman la *economía social solidaria*.

Para Lola López, la economía popular africana no es marginal, escapa a las normas occidentales, porque tiene las suyas, y tiene sus propias estrategias económicas. Y puso algunos ejemplos, ilustrados con fotos de lo que ella considera *economía popular*: vendedoras de miel o de buñuelos, bici-taxis, maestras de enseñanza local, ebanistería, vendedoras de murciélagos, tejedoras y tejedoras, reparadores de electrodomésticos y televisiones, etc., que son actividades económicas productivas, y no sólo comerciales, como se podría pensar.

No constituyen un sector, sino que es la economía de muchas o de la mayoría de las ciudades africanas del África Occidental; constituyen el 60 % del PIB de Senegal, o entre el 60 y el 90 % del trabajo en África Occidental.

Según sus investigaciones, no es una economía tradicional, sino productiva y con mucha inventiva. Sigue unas normas, aunque no son las nuestras. Por ejemplo, hasta que no existen unos estándares de producción elevada, no pagan tasas. Pero, aunque sea economías reducidas, sí producen riqueza: para quienes trabajan y porque dan servicios

y productos a la población en general.

En situaciones de crisis como ahora, algunas de estas actividades económicas cubren los espacios que dejan descubiertos los Estados por los recortes al presupuesto económico. Es decir, que lo que el Estado no asume, lo hace la gente, agrupándose, pagando por unos servicios vecinales y lo que necesiten, en un momento determinado.

El papel de las mujeres

Estas economías populares pueden ser el primer contacto laboral de los jóvenes, pero también un medio de subsistencia y de prestigio para las mujeres (viudas o divorciadas) o en una situación de matrimonio polígamo. Por ejemplo, las terceras esposas en Senegal. La primera esposa debe dedicarse a la familia que, en el entorno de la familia amplia africana, puede llegar a estar formada por unas sesenta personas; la segunda esposa es «la que le da el gusto al marido» y le acompaña en algunas actividades lúdicas, por tanto, la tercera esposa es la que puede dedicarse a los trabajos externos que pueden resultarle exitosos y darle prestigio dentro de la propia familia, e incluso cambiarle su estatus social o la función dentro de la familia. «Las académicas y profesionales que están casadas eligen el papel de tercera esposa para poder seguir ejerciendo su profesión», afirmó López.

5. Documental *Wandiyà (El que marxa)*, de La Brecha, Fons Català de Cooperació al Desenvolupament.

Con el fenómeno migratorio existe un proceso de «feminización de la pobreza» en el sentido de que ellas se quedan solas en origen y tardan tiempo en recibir las aportaciones económicas del marido que se ha marchado. Pero cuando ganan dinero, no lo acumulan, sino que lo redistribuyen para mejorar la calidad de vida de sus familias extensas y lo que acumulan es capital social. Y eso lo sabe la cooperación, porque promociona a las mujeres en muchas de sus actividades y proyectos.

Las mujeres usan las actividades económicas populares para «cambiar los roles de género y de estatus» que les corresponde en la sociedad. Puede modificar su posición respecto a los maridos y la familia.

En muchos lugares las mujeres tienen su propia economía y sus campos de cultivo. Los hombres, en cambio, no tienen campos propios, sino que sus tierras son familiares. Así que, a diferencia de lo que se piensa aquí, ellas tienen su propia economía y su propia capacidad de desarrollo con sus actividades económicas, lo que les proporciona un estatus equiparable al rango de primera esposa o del primogénito hombre. Una *mujer con éxito* se considera como un *hombre honorario*. Y si su proceso migratorio es exitoso también; entonces ya tiene un rango similar al del *hombre en la familia*. Esto permite que se las presio-

ne menos para volver a casarse. Además, el hecho de ser «proveedoras» de la familia les permite rango y poder para tomar decisiones familiares.

En la *economía popular urbana* son ellas, más que los hombres, las que tienen éxito porque han sabido readaptarse a las nuevas situaciones. Son estrategias casi precoloniales que los hombres dejaron de aplicar cuando pasaron a ser la fuerza de trabajo de las potencias coloniales. En cambio, las mujeres no tuvieron esta ruptura laboral y han modificado la economía tradicional precolonial a la nueva situación; han adaptado mejor sus conocimientos y saberes tradicionales a los cambios: tanto a la economía local, como a la internacional. Por ejemplo, en los tejidos WAX, esos que tienen una pátina de cera hechos en Holanda pero que después, desde Dakar (Senegal), se distribuyen a toda el África Occidental. Son las *Nana Benz* o las *Mama Benz*, según los países, porque iban con automóviles Mercedes Benz de un lado a otro. Las hay en Barcelona, París y Marsella. En esta última ciudad mediterránea crearon en 1999 la Organización Nana Benz. Y ahora van a Tailandia o a China a comprar las mercancías.

Según la investigadora senegalesa Fatou Sarr, las mujeres con éxito no son las universitarias, sino mujeres con escasa educación formal que tienen iniciativas y consiguen el éxito. Las

mujeres de negocios también están inmersas en la migración, porque se mueven y no tienen problemas para viajar —sobre todo si son la tercera esposa— y aun más si regresan con dinero.

Sus estrategias económicas les permiten tener beneficios económicos y capital social o redes de apoyo y ayuda mutua, que siempre se multiplican. Las redes económicas se superponen a las relaciones familiares, de amistad, de complicidad o amorosas. Por ejemplo, en Marsella utilizan recursos como «la seducción» frente a la competencia china para quitarles clientela. Un estudio señalaba que «la sonrisa y la amabilidad» era considerado un valor que no tenía precio para los compradores, que las preferían a ellas antes que a las chinas.

Es decir, que son «actores sociales» que juegan sus cartas y sus recursos y no son mujeres abnegadas como las consideramos aquí. Tienen, eso sí, la obligación de redistribuir bienes y favores, pero eso aumenta sus propias redes sociales y su prestigio.

Pueden pasar a asumir el papel de segunda esposa si quieren, o atraerse a la familia del marido. En definitiva, utilizan no tanto el dinero como las influencias, para beneficio propio y para mejorar su posición de género o su estatus en el grupo social o en la familia.

Una de esas estrategias económicas es la de las *tontines indi-*

viduales (de diez personas y diez euros, por ejemplo) o las *tontines subastadas*, (multiplicidad de maneras, pero todas por asociación: de mujeres familiares, de las que venden tejidos en el mercado, de alguna congregación religiosa o de mujeres exalumnas de la misma escuela). Funcionan como una hermandad: no se firma nada, no tienen intereses; la palabra es la única garantía.

Las *tontines* del mercado pueden mover mucho dinero. Se puede estar en distintas *tontines* simultáneas: las familiares y las de otros tipos. Antes se usaban para entierros, bodas, etc. pero tras los planes de ajuste estructural (PAE) se están usando para activar proyectos económicos. Es un sistema de financiación de las actividades económicas, sobre todo de las mujeres. Por ejemplo, si se quema la parada de sus tejidos, o les roban, la *tontine* sirve para reponer la parada.

Y se ha trasladado a la migración, por lo menos entre las senegalesas y las ecuatoguineanas.

Papel de las remesas de la migración femenina

Las remesas que envían las mujeres, según esta antropóloga, son en muchas ocasiones *tontines* y se envían para que se construyan casas, o para que el hermano se compre un taxi. Es decir, siempre con el objetivo de fomentar actividades productivas.

Nat es la palabra wólof que da el nombre a la *tontine* en Senegal y entre las senegalesas aquí. Su significado es 'algo crece una vez que lo has sembrado', como los productos agrícolas.

Entrar en las *tontines* en la migración es un poquito más complicado. Hay que estar de acuerdo con lo que se hace y, en general, todas son del mismo país de origen. Se toman precauciones (se guarda en caja de caudales, se requieren dos firmas y nunca es la persona interesada la que compra lo que necesita). Siempre se usan para cosas útiles (colchones, cocinas, etc.). No se concede a la persona que lo quiere, sino a la persona elegida para que pueda comprar lo que necesita.

En origen, las relaciones son más seguras y confiadas, pero aquí hay más mecanismos de control, según los estudios previos que está realizando esta antropóloga. Las senegalesas usan las *tontines* para comprar joyas de oro (que es como llevar un ahorro encima). Las jóvenes hacen trenzas en la playa y juntan sus propias *tontines* con parte del dinero que ganan, porque el resto deben darlo a la familia. Las senegalesas han llegado a viajar a la Meca con 3.000 euros mínimo, para intercambiar allá productos con las nigerianas.

«Entre las mujeres catalanas originarias de Guinea Ecuatorial», explicó para finalizar Lola López, «la *tontine* se llama *yangué*».

No hay control del grupo y se lo gastan todo en lo que quieren: para casas en origen en el ámbito individual; o para proyectos concretos, como, por ejemplo, traer estudiantes becados, hombres y mujeres jóvenes para poder estudiar aquí.

No pudo realizarse el debate por falta de tiempo.

SUGERENCIA DE LECTURAS

ACSUR-CATALUNYA (2010): *Es busquen còmplices. Per un tractament informatiu equilibrat de les dones immigrades als mitjans de comunicació*. Barcelona.

BÂ, Mariama (2003): *Mi carta más larga*. Ediciones Zanzibar, Madrid. [Novela de una senegalesa, crítica con la poligamia, el machismo, las castas y la familia.]

BARCELÓ, Miquel (2004): *Quaderns d'Àfrica*. Galaxia Gutenberg, Barcelona.

BUCHI, Emecheta (1996): *Ke-hinde*. Bronce, Barcelona. [Historia de la opresión familiar de una mujer nigeriana en África y en Londres.]

BONI, Tanella (2008): *Que vivent les femmes d'Afrique?*. Éditions du Panama, París. (<http://www.tanellaboni.net>)

CONNIFF, Michael L. y DAVIS, Thomas J. (1994): *Africans in the Americas. A History of the Black Diaspora*. St. Martin's Press, Nueva York, EEUU.

DIOME, Fatuo (2003): *Le ventre de l'Atlantique*. Éditions

- Anne Carrière, *Livre de Poche*, París. [Relato de la emigración senegalesa en Francia.]
- HAMPÂTE BÂ, Amadou (2004): *Njeddo Derwal, madre de la calamidad*. Ediciones Zanzibar, Madrid.
- (2001): *Kaidara. Cuento iniciático 'peule'*. Kairós, Barcelona.
- (1994): *Oui, mon commandant!* Actes Sud, Éditions J'ai lu (www.jailu.com), París.
- (1992): *Amkoullel, l'enfant peul*. Actes Sud, Éditions J'ai lu (www.jailu.com), París. [Existe una traducción catalana en la editorial Límits y una española en la editorial El Cobre.]
- HENRIK CLARKE, John (1974): *Marcus Garvey and the Vision of Africa*. Vintage Books, Nueva York, EEUU.
- INIESTA, Ferran (ed.) (2007): *África en Diáspora*. Fundació Cidob (www.cidob.org), Serie Migraciones, Barcelona.
- KAPUSCINSKI, Ryszard (2007): *Encuentro con el otro*. Anagrama, Barcelona.
- SIPI MAYO, Remei (2004): *Inmigración y género. El caso de Guinea Ecuatorial*. Gakoa, Donostia – San Sebastián.
- (1998): *Las mujeres africanas: Incansables creadoras de estrategias para la vida*. Editorial Mey, Barcelona.
- Sow, Papa, Ros, Adela, et al. (2007): *Migration and Information Flows. A new lens for the study of contemporary International Migration*. Working Paper, Immigration and Information Society Working Program-IMSI-Internet Interdisciplinary Institute, UOC.
- VAN GENNEP, Arnold (1986): *Los ritos de paso*. Taurus, Madrid.
- VILALTA, Lúdia, serie de cuatro artículos sobre mujeres africanas (31/03/10):
- V Encuentro África-España: Mujeres por un Mundo Mejor (1). *La Década de la Mujer Africana se abre paso en Valencia*. <http://clarianacomunicacion.blogspot.com/2010/03/la-decada-de-la-mujer-africana-se-abre.html>
 - V Encuentro África-España: Mujeres por un Mundo Mejor (2). *Si no tienes tierras, tienes árboles... mientras la tierra esté en poder de los hombres*. <http://clarianacomunicacion.blogspot.com/2010/03/si-no-tienes-tierras-tienes-arboles.html>
 - V Encuentro África-España: Mujeres por un Mundo Mejor (3). *Alta fecundidad con alta mortalidad, una trampa para las mujeres africanas*. <http://clarianacomunicacion.blogspot.com/2010/03/alta-fecundidad-con-alta-mortalidad-una.html>
 - V Encuentro África-España: Mujeres por un Mundo Mejor (4). *La educación es como una linterna que ilumina el camino*. <http://clarianacomunicacion.blogspot.com/2010/03/la-educacion-es-como-una-linterna-que-ilumina-que.html>
- WERNER, Alice (1995): *Africa: Myths and Legends*. Seinate, Londres.
- Entrevista de Lúdia Vilalta a Tanella Boni: <http://www.donesdigital.cat/noticia/165/africa-vive-2010-presentacion-literaria-en-barcelona-de-lamarfilena-tanella-boni-y-exposicion-fotografica-de-la-camerunesa-angele-etoundi-en-cualquier-pais-del-mundo-larelacion-entre-hombres-y-mujeres-no-presenta-un-universo-armonioso>

ESTRATEGIAS DE DESARROLLO Y POLÍTICAS PÚBLICAS DESDE LA DÉCADA DE 1960 HASTA LA ACTUALIDAD

Artur Colom

Profesor de Economía Aplicada (Universitat Autònoma de Barcelona) y miembro del Agrupament de Recerca i Docència d'Àfrica (ARDA)

De la economía colonial hasta los planes de ajuste estructural (PAE)

Desde las independencias africanas en la década de 1960, las principales estrategias de desarrollo de la mayoría de los países consistían en acercarse a la «modernización» a través de políticas públicas y parecerse, lo

máximo posible, a las economías modernas occidentales, sus antiguas metrópolis. En este sentido, rompieron, de alguna manera, *las economías agrícolas de subsistencia* para arrancar unos *procesos de industrialización* con la intervención del Estado y a través de políticas públicas.

Era una idea simplista del desarrollo con un papel central del Estado que: *a)* quería parecerse a Occidente, *b)* hacer crecer el PIB y *c)* industrializarse, proceso que también habían llevado a cabo los países del área socialista y la propia Unión Soviética, además de Europa occidental.

En principio funcionó, porque durante la década de 1960 y los primeros años de la década de 1970, las tasas de crecimiento económico y el PIB fueron superiores al crecimiento de la población, por tanto, la renta per cápita también aumentaba. Entonces funcionaba porque no rompieron los lazos de dependencia con los países coloniales a quienes exportaban sus *productos no procesados* y las materias primas que Occidente les solicitaba. Pero cuando llegó la crisis de la década de 1970 a los países centrales, se transmitió también a África y aparecieron reducciones en las exportaciones, problemas económicos y políticos, que hicieron replantear a los países africanos un cambio de modelo a partir de 1980.

El postconsenso de Washington

A partir del Plan de Lagos auspiciado por la Organización de la Unión Africana (OUA) de entonces, se intentó redirigir la situación en el continente en los siguientes términos: *a)* reducir la dependencia de las metrópolis; *b)* crear modelos que solo dependieran de ellos mismos, y *c)* convertir al Estado en el protagonista de esos cambios. Este modelo africano coincidió en el tiempo con el Informe Berg (1981) que realizó el Fondo Monetario Internacional (FMI) «en el que ya introducía las políticas económicas neoliberales en los planes de ajuste estructural (PAE) en los que se denunciaba la “excesiva intervención del Estado” sobre el mercado». Y como los bancos y gobiernos europeos dejaron de prestar dinero por la propia crisis, sólo quedaban el FMI y el Banco Mundial (BM) para conseguir financiación. En este momento, comenzó en el continente africano la aplicación de los PAE, con una *cláusula de condicionalidad* política, al conceder préstamos y ayudas técnicas a los países.

Se renegoció con ellos la deuda externa y «todos los países cayeron en la necesidad de firmar esas “condicionalidades para subsistir”». Ello significó que *a)* se recortaron duramente los gastos públicos; *b)* se redujeron los impuestos; *c)* se acabaron los subsidios sociales y *d)* toda la economía se dejó en las manos del mercado.

Los países africanos no fueron los únicos afectados, porque también se aplicaron las mismas políticas económicas en América Latina, a partir de la generalización del Consenso de Washington⁶ aplicado por todos los donantes que, a partir de la década de 1980, pondrá el acento solo en el enfoque del mercado y de los PAE.

El resultado fue la deslegitimación del Estado y, en términos sociales, se suprimieron muchos programas y gastos de inversión pública e infraestructuras. También empeoraron los niveles de atención en salud y en educación. Y todo unido significó una reducción de las actividades económicas: empeoraron las tasas de crecimiento que se situaron por debajo de las de crecimiento de la población y arrastraron también a la baja la renta *per capita* de los países africanos.

6. El conocido *Decálogo* del Consenso de Washington, resumido por su propio «inventor», John Williamson, en 2004 en Barcelona, incluye: 1. disciplina fiscal; 2. fijar prioridades del gasto público, en especial educación e infraestructura, pero sin subsidios; 3. reforma del sistema tributario e incorporación de tasas impositivas marginales; 4. liberalización de los tipos de interés; 5. tipo de cambio no competitivo, no determinado por el mercado; 6. liberalización del comercio y planteamiento de una política de acuerdos (germen de la Organización Mundial del Comercio-OMC); 7. liberalización de la inversión directa extranjera (IDE); 8. privatización; 9. liberalización y 10. derechos de propiedad.

Estas políticas tuvieron a su vez «efectos colaterales» como, por ejemplo, la fuga de capitales (legales e ilegales) pero, en definitiva, la mayoría salía de los países africanos.

Durante las décadas de 1980 y 1990 «creció la pelota de la deuda externa» y se registraron los peores índices sociales: la renta *per capita* siguió más baja que el crecimiento de la población; aumentó el número de personas pobres en un porcentaje histórico enorme y que, por vez primera, ya se cuentan en el ámbito institucional, y también aumentaron los conflictos bélicos, como habéis visto en otras sesiones.

Fue en esta época cuando se acuñó entre los africanistas el concepto del *afropesimismo* o también la frase de Robert Kaplan, «*The coming anarchy*», que señalaba que era como el *infierno en la tierra*, todo eran imágenes muy negativas y estereotipadas y más sensacionalistas que analíticas, pero ahí estaban para demostrar ese pesimismo general.

Nuevas propuestas de los donantes

Tras la década de 1990 se realizan cambios importantes en el sistema de la cooperación internacional, con iniciativas y programas como, por ejemplo: *a*) la reducción y/o condonación de la deuda externa; *b*) las estrate-

gias de reducción de la pobreza aplicadas por vez primera por el BM en el año 2000; *c*) se plantean, en ese mismo año, en la Asamblea de Naciones Unidas, los Objetivos de Desarrollo del Milenio (ODM) (<http://www.un.org/millenniumgoals/>), pensados sobre todo para la realidad africana; *d*) se asume la Declaración de París en el 2005 (<http://www.aideffectiveness.org>) que reforma el sistema de ayuda por parte de los donantes; *e*) se firma en el 2000 el Acuerdo de Cotonou (<http://www.acp-eu-trade.org/>), el nuevo acuerdo de partenariatio entre los países ACP (África, Caribe y Pacífico) y Europa; y *f*) los propios países africanos, desde Senegal a Sudáfrica, acuerdan el *New Partnership for Africa's Development* (NEPAD) adoptado en Lusaka (Zambia) en el año 2001 (www.nepad.org).

Por su parte, el BM y el FMI cambian de discurso y conceden, entonces, mucha importancia a las políticas públicas africanas, pero siguen teniendo «la paella por el mango». Ellos les dictan los programas macroeconómicos y el BM dispone de mucho dinero e influencia en África.

Aparecen ‘*nuevos discursos y nuevos instrumentos*’ como:

a) *la lucha contra la pobreza*, que es diferente de los PAE de la década de 1980, cuando se pretendía que con solo estructurar la economía se reduciría «mágicamente» la pobreza;

b) *la buena gobernanza*, el otro gran mantra de los Estados o gobiernos, que es «un concepto pretendidamente ambiguo» que sobre todo significa «no a la corrupción; elecciones libres y regulares y garantía de la existencia del libre mercado». Es un intento de recuperación del Estado, porque sin este no se pueden llevar a cabo proyectos, también a diferencia de la idea de la década de 1980.

Este Estado, sin embargo, ya ha cambiado y tiene definidas las funciones y, además, los gobiernos deben «apropiárselas». Es decir, los dirigentes africanos han de ser líderes de las políticas ya trazadas por otros y dirigir esa agenda de desarrollo.

Críticas que se pueden hacer a esas políticas

- Las estrategias de lucha contra la pobreza no han tenido en cuenta los debates sobre *la privatización*, o la desigualdad de las normas del *comercio internacional* (de la OMC), que tan poco beneficia a los países africanos.
- En el contexto actual, los gobiernos pueden hacer ahora las políticas públicas, pero «los donantes se les han metido en la cocina» porque, en realidad, son el BM y el FMI quienes formulan estas políticas públicas.

El África que está asomando la cabeza

Los gobiernos están muy atados de manos, pero se les están abriendo muchas rendijas. Por un lado, *las remesas de los migrantes* son un importante «arma financiera» (en Senegal y en Malí, sobre todo) y son eficaces para reducir la pobreza rural e igualar las oportunidades escolares, por ejemplo, entre niños y niñas.

Desde hace tres o cuatro años existe una preocupación creciente entre los gobiernos africanos para *cobrar impuestos* y eso les da más margen de maniobra. Parece que los sistemas fiscales africanos van ganando vigor.

Existen nuevos socios para el desarrollo. El más importante es China, ya que ha entrado con mayor fuerza, en volumen e intensidad, que cualquier otro país, pero también están presentes las nuevas potencias emergentes: India y Brasil, y también Corea del Sur, Venezuela e incluso Turquía. China, sin embargo, ya es el primer socio comercial e inversor de muchos países y el que más ayuda concede en estos momentos. Pero todo está en cambio y en movimiento.

«Mi conclusión», finalizó Artur Colom, «es que estamos ante una cara positiva del continente africano y que el margen de maniobra las políticas públicas se incrementará».

TEMAS DEL DEBATE

[Colom] China les ayuda en cooperación e infraestructuras, pero también hay migraciones de población china y, en algunas partes, hay tensiones con los autóctonos.

Hay que valorar la economía formal e informal, además de las políticas públicas.

La crisis mundial no ha afectado tanto a África en términos económicos, pero sí en términos de alimentación, por el incremento de los precios de los cereales y las materias primas. Hay que separar los efectos entre las industrias y las poblaciones pobres.

En algunos países (Etiopía, Chad) han aumentado las migraciones a las ciudades debido a la priorización de la agricultura de exportación, en detrimento de la de subsistencia, y hay que buscar otros medios de vida y alimentación.

SUGERENCIA DE LECTURAS

AIXELÀ, Y., MALLART, L. y MARTÍ, J. (2009): *Introducción a los estudios africanos*. CEI-BA, Vic.

ATTAC, CADTM, JUBILEO SUR, et al. (2006): *Investiguemos la Deuda. Manual para realizar auditorías de la deuda del Tercer Mundo*. Ginebra.

CHABAL, Patrick y DALOZ, Jean-Pascal (2001): *África ca-*

mina. El desorden como instrumento político. Bellaterra.

KABUNDA, Mbuyi y SANTAMARÍA, Antonio (2009): *Mitos y realidades de África Subsahariana*. La Catarata, Madrid.

LATOUCHE, Serge (2007): *La otra África. Autogestión y apañón frente al mercado global*. Oozebap (www.oozebap.org), Barcelona.

MANJI, Firoze y MARKS Stephen (ed.) (2007): *China en África ¿Ayuda o arrasa?* Oozebap (www.oozebap.org), Barcelona.

MARTINEZ, Guillermo y BURKE, Christopher (2008): «África, la Nueva Frontera China». *Boletín GovernAsia* (www.governasia.com). Casa Àsia.

MICHEL, Serge y BEURET, Michel (2009): *China en África. Pekín a la conquista del continente africano*. Alianza Editorial, Madrid.

OYA, C. y SANTAMARÍA, A. (2007): *Economía Política del Desarrollo en África*. Akal, Madrid.

TOUSSAINT, Eric y MILLET, Damien (2004): *50 preguntas/50 respuestas sobre la deuda, el FMI y el Banco Mundial*. Icaria-Oxfam, Barcelona.

Una página web crítica:
<http://www.eurodad.org>

LA IMAGEN DE ÁFRICA EN LOS MEDIOS DE COMUNICACIÓN. EL CASO DE LA REGIÓN DE LOS GRANDES LAGOS (1994-2000)

Antoni Castel

Profesor de Comunicación
(Universitat Autònoma de Barcelona),
miembro del Centre d'Estudis
Africans i Interculturals (CEA) y
director de la revista *Nova Africa*

África es el continente con menor presencia en los medios

Las causas pueden ser: *a) su marginalidad económica* (el crecimiento del PIB se ha situado hasta hace poco tiempo entre un 1-2 % y ha tenido poco peso en el comercio internacional); *b) no existen intereses importantes*, ni económicos ni de personal desplazado, a excepción de algunas exmetrópolis; en nuestro caso no existen colonias de expatriados; *c) no tenemos vínculos culturales*, a excepción de Guinea Ecuatorial, (la colonia española que obtuvo la independencia en 1968); *d) no se considera una zona prioritaria* en la selección de las noticias, es decir, no está en la agenda temática de los medios.

Pero cuando aparece, siempre se presenta en situaciones de conflicto y se prioriza el espectáculo, sobre todo en la televisión: la guerra, la muerte. Los conflictos constituyen el mayor de los espectáculos. En parte, es producto de la *construcción mental* que tenemos de África. Y la repetición de las informaciones de

un continente en perpetuo conflicto *consolida el imaginario* de un África negra como un lugar violento, ingobernable, caótico, sin capacidad de organización, incapaz de sumarse a la modernidad porque sus tradiciones suponen un problema y, en definitiva, dependiente de la ayuda internacional.

«¿Cómo construimos este imaginario?», se preguntaba Castel. Pues de muchas maneras:

— Asumiendo *el pensamiento y la filosofía occidental*, desde Georg Wilhelm Friedrich Hegel, que consideraba que los africanos no tenían historia.

— Dando por buenas *las impresiones de los viajeros del siglo XIX* (de entre los cuales los más conocidos son Henry Morton Stanley y David Livingston), pero hay otros más que fueron financiados por las sociedades geográficas y los servicios coloniales para obtener informaciones útiles para las potencias europeas. Estos viajeros dieron, por una parte, una imagen de *un continente oscuro*, como pueblos *sin organización social* y con *dialectos*, en lugar de lenguas; y por otra parte, expandieron la imagen de «un África idílica y armónica» donde vivía *el buen salvaje* con una sexualidad libre. Una dualidad que se ha extendido incluso en algunas corrientes antropológicas o a las organizaciones no gubernamentales (ONG)

que todavía la ven, en ocasiones, como una sociedad sin conflictos.

- A través de la *literatura colonial*, que era mera propaganda, y en la que se muestra que existe un vacío o una *desorganización social*, por tanto, nosotros podemos intervenir llenando ese vacío con la colonización. También se les muestra como *primitivos y paganos*, para lo cual se hace indispensable *la necesidad de evangelizarlos*, que será, sin embargo, el argumento para la intervención. Y, por supuesto, se *categoriza racialmente* a la población y *por ser negros se les considera inferiores*.
- *El cine y la literatura del siglo XX* también difunde un África de paisajes con una población negra sumisa (*La reina de África* y otras películas, estadounidenses), o un decorado idílico para la historia de la población blanca, (el mito de Tarzán, las cacerías de Ernest Hemingway o la novela de Isak Dinesen, *Memorias de África*, también pasada al cine). También las ONG ayudan a extender una imagen de un África discapacitada, pasiva y siempre «dependiente de nuestra ayuda» para sobrevivir.

El África del colectivo periodístico (catalán y español)

Está marcada por este «imaginario colectivo» y siempre se insiste en reflejar esa parte negativa de África que, en definitiva, es

la imagen previa que tenemos formada. En ocasiones, es como una visión del Apocalipsis simultaneada con el Edén, o el paraíso habitado por el buen salvaje.

Pero tenemos algunas *representaciones de África que recogen los medios*:

- a) *Atrasada tecnológicamente*; si se jerarquizan las situaciones en cuanto a desarrollo, siempre aparecen en los últimos lugares.
- b) *Incapaz de asumir la modernidad* trabada por sus tradiciones, lo que les impide asumir la democracia parlamentaria y el desarrollo correspondiente.
- c) *Indolente, pasiva pero con sociedades violentas* y cualquier iniciativa siempre tendrá como autores a los occidentales, pocas veces surgirá de las propias sociedades africanas; se ha pasado del *racismo biológico* al *racismo cultural*.
- d) *Se la considera atrapada en prácticas atávicas*, que se denominan *tribalismo* —tenemos como una *fijación tribal*— o se critican sus propias creencias, que se consideran problemáticas y siempre se la tacha de *fanatismo religioso*.
- e) Y, finalmente, siempre es dependiente del exterior, lo que la convierte en una *mendicante compulsiva*.

En el caso de los conflictos de Ruanda, Burundi y la República Democrática del Congo (de 1994-2000), según el estudio de Castel, nuestra prensa reflejó:

- a) Un trato peyorativo a los actores africanos, y se enfatizaba sobre su pertenencia étnica; esa «fijación tribal» señalada.
- b) No se explicaron las causas de conflicto, (siempre era presentado como reacciones atávicas y tribales, lo que dificultaba la comprensión de la complejidad conflicto).
- c) Se mitigaron las implicaciones occidentales e, incluso, se presentaban como positivas algunas intervenciones (sobre todo la participación francesa en Ruanda).

En definitiva, se repitió la imagen de las sociedades africanas pasivas a la espera de la ayuda, por supuesto occidental.

¿Cómo podemos evitar esas imágenes y manipulaciones?

- Investigando más sobre África y dar menos la «versión occidental» de las historias.
- Formando al colectivo periodístico porque, con argumentos y contexto, se pueden tener informaciones correctas y reales.
- Consiguiendo más información en el terreno de las personas implicadas y, sobre todo, prestar atención a la etapa previa de los conflictos para desentrañar las causas.

Para ello, se pueden *aprovechar las rendijas* que deja la información generalista aprovechando la competición y competitividad con calidad; usar los nuevos formatos y plataformas informati-

vas; conocer las informaciones de los medios especializados y también usar las redes y los recursos existentes (portales como *afrol*, *allafrica*; *irinnews*), otros más especializados en conflictos, como el *International Crisis Group*, o sobre la región de los Grandes Lagos (BBC, *Hirondelle*).

TEMAS DEL DEBATE

[Castel] A iniciativa del Ayuntamiento de Barcelona y del Colegio de Periodistas se realizaron unas sesiones para sensibilizar sobre Sudáfrica, a propósito del Mundial de fútbol, pero acudieron solo los que ya son más sensibles a estos temas: Catalunya Radio y TV3, y no acudió ningún representante de los medios deportivos.

Sudáfrica es una potencia regional y si no tiene más fuerza es porque la frenan los países de la alianza regional SADC⁷ (*Southern Africa Development Community*) (<http://www.sadc.int>), como pasa en Europa con Alemania y Francia.

Cuando hablamos de migraciones, nunca tenemos en cuenta las que se realizan de Sur a Sur, es decir, los africanos que van a

7. La SADC incluye a quince países (Angola, Botswana, Lesotho, Madagascar, Malawi, Mauricio, Mozambique, Namibia, República Democrática del Congo-RDC, Seychelles, Sudáfrica, Swazilandia, Tanzania, Zambia y Zimbabue) con un total de casi doscientos sesenta millones de personas.

Sudáfrica (o al Magreb como se ha visto ahora); los asiáticos pobres que van a las monarquías del Golfo Pérsico, etc.

SUGERENCIA DE LECTURAS

ARMADA, Alfonso (1998): *Cuadernos africanos*. Península, Barcelona.

CHRÉTIEN, Jean-Pierre (2000): *L'Afrique des Grands Lacs. Deux mille ans d'histoire*. Aubier, París.

DE HEUSCH, Luc (1995): «Rwanda: les responsabilités d'un génocide». *Le Débat*, 84, p. 24-32.

ISEGAWA, Moses (2000): *Crónicas abisinias*. Ediciones B. Grupo Z, Barcelona. [Novela sobre la inestabilidad en Uganda.]

KABUNDA, Mbuyi (coord.) (2009): *República Democrática del Congo. Drets Humans, conflictes i construcció/destrucció de l'Estat*. Fundació Solidaritat UB, Barcelona. [Mbuyi Kabunda es profesor de Relaciones Internacionales y Estudios Africanos de la Universidad Autónoma de Madrid (UAM) y tiene numerosas publicaciones sobre la República Democrática del Congo, su país de origen.]

— (1999): *El nuevo conflicto del Congo: dimensiones, internacionalización y claves*. Sial Ediciones, Madrid.

KAPUSCINSKI, Ryszard (2000): *Ébano*. Anagrama, Barcelona. [Periodista excelente que narra en este libro lo que se que-

dó fuera de su agencia y de su diario después de sus estancias de trabajo en África]

LE CARRÉ, John. *La cançó dels missioners*. Edicions 62, Barcelona. [Novela sobre el conflicto en Kivu del Sur, RDC.]

NAIPAUL, V. S. (2002): *A Bend in the River*. Picador, Londres. [Narra la época de la independencia de Bélgica y el papel de los libaneses.]

NERÍN, Gustau (2011): *Blanc bo busca negre pobre*. La Campana, Barcelona.

RIGBY, Peter (1996): *African Images. Racism and the end of anthropology*. Berg, Oxford, Gran Bretaña.

Artículo de Lúdia Vilalta (2010) sobre la violencia contra las mujeres en las diferentes guerras de la RDC: <http://www.donesdigital.cat/noticia/218/las-juritas-congolesas-solicitan-apoyo-contra-la-impunidad-de-los-crimenes-sexuales>

DEBATE SOBRE EL DESARROLLO EN ÁFRICA: DE LA TÉCNICA A LA POLÍTICA

Albert Farré

Investigador del Centro de Estudios Africanos de Lisboa (ISCTE-IUL) y miembro del Agrupament de Recerca i Docència d'Àfrica (ARDA)

Vamos a tratar la evolución de las ideas del desarrollo y cómo se han aplicado en África. Lo que han pensado los políticos

y los académicos, y los debates en que se han enzarzado, que en gran medida apelan a grandes principios, aunque sin aportar datos empíricos.

Hay tres aportaciones africanas, según Farré, a ese pensamiento conceptual:

1. La idea de la *Ujamaa* de Julius Nyerere (Tanzania)
2. La de *la autenticidad* de Mobutu Sese Seko (Zaire, actual República Democrática del Congo)
3. La del *desarrollo endógeno* del historiador Joseph Ki-Zerbo (1999), fallecido en 2006.

Mi objetivo en la charla es poner en evidencia que el debate sobre África vuelve a repetirse desde hace treinta años. Se plantea como un conjunto homogéneo o en el que todos tienen los mismos intereses, pero esto es falso. Volvemos a las ideas que se planteaban desde el *internacionalismo marxista* de la década de 1960, pero ahora se han introducido los conceptos de *eficiencia y eficacia*.

Los proyectos de cooperación a veces se han demostrado ineficaces porque no consiguen los objetivos o, si los consiguen, a veces provocan vértigo por su ineficiencia, es decir, por la cantidad de dinero que se gastan para construir cosas sencillas como, por ejemplo, un pozo.

El debate sobre el desarrollo en África desde las independen-

cias puede representarse en un diagrama de dos ejes: el del *crecimiento* frente a la *equidad* y el de la *gestión* frente a la *participación*. En cada eje un componente más económico (crecimiento y gestión) se enfrenta a otros de orden más político (equidad y participación).

Este debate corresponde más a lo que pensamos nosotros de los africanos. Y ambos ejes se han aplicado en África de diferentes maneras, según las modas y hegemonías del mundo occidental. Farré los resumió en cuatro fases:

1ª fase. El Estado como motor del desarrollo

Se da mediados de la década de 1950 y antes de las independencias, pero sigue tras ellas. Un sector público amplio y fuerte que genera demanda; posteriormente, con las independencias, crea un Estado centralista y productivista, que auspicia políticas de inversión en aras de la modernización y el progreso. La *Ujamaa* de Nyerere introducía políticas de reagrupamiento rural.

En definitiva, el *Estado como motor y vedette* del desarrollo porque, hasta entonces, habían sido explotados por el colonialismo y, las elites africanas pensaron que controlando el Estado iban a traducir fácilmente la acción de este último en desarrollo para la mayoría de los africanos.

Las elites sobreestimaron la capacidad del Estado.

2ª fase. Reconocimiento de las necesidades básicas

Se inicia a mediados de la década de 1960, cuando se evidencia que las independencias no aportan las mejoras prometidas y esperadas en los países separados de las metrópolis. Se acepta que las poblaciones solo podrán contribuir al desarrollo de sus países cuando tengan las necesidades básicas cubiertas.

Se emprenden programas de sanidad y educación universal, y se intenta que el Estado se haga presente en zonas remotas. Aunque el crecimiento queda limitado, el Estado debe poder enviar maestras y enfermeros para toda su población.

Esta fase se da en un contexto de Guerra Fría y la radicalización de los discursos revolucionarios. Amílcar Cabral (Guinea Bissau) y Samora Machel (Mozambique) movilizarán a las colonias portuguesas y conseguirán su independencia a mitades de la década de 1970. En Zaire, Mobutu se convertirá en el «muro de contención del marxismo» que dará entrada al neoliberalismo (véase Mark Hubbard 2004).

3ª fase. *Small is beautiful*

Se da a mediados y finales de la década de 1970 y es una «críti-

ca al Estado» por ser ineficaz, burocrático y por entorpecer la iniciativa privada con sus impuestos. Se le desbanca de la posición central de la que había gozado hasta entonces.

Se pretende una «economía local y pequeña, o informal» porque se quiere valorizar el dinamismo local para la producción a pequeña escala. Es también el momento de la entrada de los planes de ajuste estructural (PAE).

Esa fase corresponde a la expansión de las ONG o *charities* en el ámbito anglosajón de la cooperación, que potencian el «componente asistencial» vinculado a las iglesias. Aparece el concepto de sociedad civil. Posteriormente la economía informal se vinculará a los microcréditos.

La Organización Mundial de la Salud (OMS) define en esta época conceptos sanitarios basados en los «conocimientos locales y tradicionales» para la sanidad. Pero las relaciones de poder siguen desiguales porque el conocimiento y la financiación siguen en manos del Norte, en esta fase a través de las ONG.

4ª fase. Las instituciones reguladas

La nueva reflexión apunta que se necesitan instituciones que faciliten el contexto de la acción favorecedora del desarrollo. Se crean las «uniones regionales» para facilitar la cooperación y el

desarrollo de distintas regiones⁸. Surge también la idea de *la descentralización*, vinculada a la democracia desde el ámbito provincial o de distrito, para que así se puedan tomar decisiones políticas para el desarrollo desde todos los ámbitos. Pero, dado que los Estados africanos son débiles y precarios, es difícil que cedan autonomía a las entidades más pequeñas. Los partidos todavía funcionan como si fueran únicos y todavía quieren controlar lo que sucede en todas partes.

En el Norte, las ONG existentes se dividen en dos grupos: *las ONG de gestión*, que se han profesionalizado y se han convertido en empresas sin ánimo de lucro. Son subcontratadas por el Estado y deben dar cuenta del dinero público que han recibido. Responden cada vez más a criterios de gestión empresarial, pero son todavía muy ineficientes en cuanto a los objetivos que justifican sus acciones.

Las otras son *las ONG de participación*, que funcionan con los movimientos más críticos y de-

8. ECOWAS- CEDEAO (Comisión Económica del África Occidental) con quince países (<http://www.ecowas.int/>), SADC (Comunidad para el desarrollo del África Austral) (<http://www.sadc.int/>), que agrupa a otros quince Estados y la EAC (Comunidad del África del Este) (www.eac.int), que incluye a cinco países: Kenia, Uganda, Tanzania, Ruanda y Burundi.

nuncian la *deuda usurera*, apoyan la *soberanía alimentaria* y recuperan el antiliberalismo y el dinamismo a través de las redes. Es el caso de Vía Campesina en América Latina; en África no tiene ese dinamismo ni el lenguaje de los movimientos sociales, ya que la protesta social está asociada a un lenguaje más religioso.

«Para las personas aquí presentes», finalizó Albert Farré, «debemos salir de aquí con la idea de “cómo mejorar el conocimiento empírico”, abstenernos de la voluntad de ayudar, y antes de actuar en África centrarnos en aprender de los africanos lo que nos pueden enseñar».

INDUSTRIAS EXTRACTIVAS EN EL GOLFO DE GUINEA. EL CASO DE GUINEA ECUATORIAL

Jordi Sant

Investigador del Centre d'Estudis Africans i Interculturals (CEA)

África siempre era noticia hasta ahora porque no pasaba del 1-2 % de crecimiento del PIB, que es el mismo que el de Bélgica. Ahora, en cambio, el continente se ha revalorizado desde el punto de vista estratégico. Y lo podemos ver, por ejemplo, en el caso de Guinea Ecuatorial, porque ha sufrido un gran cambio desde la llegada o el descubrimiento del petróleo.

Con Alicia Campos Serrano, y para la Fundación Carolina, hemos formado parte de un estudio de investigación y entrevistas (http://www.fundacioncarolina.es/es-ES/publicaciones/avances_investigacion/Documents/AI54.pdf) en el que tratamos de ser más empíricos. Y, en este punto, Jordi Sant comenzó a ofrecer datos.

África tiene riquezas materiales comparables a los demás continentes: tiene el 10 % de los recursos petroleros y el 8 % de las reservas de gas, además de los numerosos minerales que algunos llaman *escándalo geológico*⁹: un 20 % del uranio, el 80 % del coltan (columbita-tantalita), un 54 % de oro, un 85 % de platino y un 66 % del cobalto.

En cuanto al petróleo, hay dos grandes zonas: *a)* el Norte de África: Argelia y Libia y *b)* el golfo de Guinea, con Nigeria, Guinea Ecuatorial, Congo Brazzaville, Camerún y Angola. También hay otras zonas con petróleo en Sudán, Chad y el Sáhara Occidental. Sólo Nigeria tiene el petróleo *on shore* (en el territorio y hasta la desembocadura del Níger) mientras que los demás tienen las plataformas *off shore* (a unas 20-30 millas de la costa). Ocho de cada diez productos que África exporta son petróleo (véanse los cua-

9. Frase popularizada también por el profesor de la Universidad Autónoma de Madrid, Mbuyi Kabunda (véanse libros en otros apartados).

dros en <http://www.slideshare.net/santgissbert/classe-fundaci-ub-abril-20112>).

Guinea Ecuatorial es un país con una población de 1,5 millones de habitantes que tiene distribuido el territorio entre una parte continental, la isla de Bioko —donde está la capital Malabo— y una isla que está cerca de Saô Tomé. Desde 1995 tiene tres zonas de petróleo: Zafiro, Alba y Ceiba, y ha tenido una explotación meteórica.

¿Quién lo explota? Sobre todo empresas de Estados Unidos: Exxon Mobile, Hess, Marathon Oil (gas) y Noble Energy; de China: CNOOC; de Gran Bretaña: Tullow; de Rusia: Gazprom; de Brasil: Petrobras y de España: Repsol y Unión Fenosa (que aún está haciendo exploraciones). También existen empresas nacionales guineanas como Gepetrol y Sonagas que son, en realidad, los *partners* que pactan con las demás compañías las condiciones de los contratos millonarios.

Ante este hecho que, sin duda, ha modificado la situación del país, pero no de toda la población, aparecen dos discursos opuestos:

1. *El petróleo como una herramienta hacia la modernización*, que crea riqueza y mejora las condiciones de vida y sociales, de modo similar a «un Kuwait africano».

2. *El petróleo como una maldición*; se han cortado las esperanzas del desarrollo y aumenta las injusticias sociales preexistentes.

En cuanto a la visión de que *es una herramienta de modernización*, se dan grandes resultados macroeconómicos. Los actores que participan en la extracción el gobierno guineano, los *lobbies* de las empresas petroleras y las embajadas de los gobiernos con intereses estratégicos —que son los que divulgan este discurso— afirman que están mejorando las infraestructuras: aeropuertos, espacios para convenciones, barrios para empresas e incluso han ofrecido ser la sede del al Copa de África del 2012.

En cuanto a los derechos humanos, ahora la oposición puede tener webs con declaraciones de los políticos, e incluso existe una web oficial del gobierno que facilita datos (<http://www.guineaecuatorialpress.com/estadistica.php>). También pagan anuncios en la revista *Jeune Afrique* (www.jeuneafrique.com).

Son partidarios de la idea de que están en una transición al desarrollo y que saldrán adelante sin ayuda exterior.

En cuanto al discurso de que *el petróleo es una maldición*, es un poco más analítico y ahí encontramos a los académicos y a las ONG de denuncia, que señalan que Guinea Ecuatorial está en la

posición 26 del ranking del PIB *per capita* (situado entre los países ricos de Italia y Grecia) y, en cambio, está situada en el lugar 117 del índice de desarrollo humano (IDH), casi en los últimos lugares, por detrás de Cabo Verde, India y Guatemala. Pero lo más destacable es que es el país con más distancia entre estos dos índices estadísticos: riqueza *per capita* y desarrollo humano, (ingresos frente a salud, educación, etc.). Así, en el eje del que hablaba Farré, en Guinea el crecimiento se ha priorizado por encima de la equidad.

Por otro lado, el 84 % de la riqueza del país viene del petróleo para el que solo trabaja un 2 % de la población. En cambio, la agricultura solo significa un 3,3 % de los ingresos y ocupa a una gran mayoría de la población. La educación primaria es escasa.

¿Cómo se explica entonces esta situación?

Por la existencia de un *Estado rentista*; un Estado que es *propietario de los recursos y controla todos los beneficios* que provienen del petróleo; corta los vínculos entre Estado y sociedad (el Estado se desconecta de la población) y el gobierno permite este Estado patrimonial porque tiene un fiscalidad irreal.

El Estado es patrimonial, familiar y corrupto (redistribuye los beneficios familiarmente); no tiene incentivos democráticos

(está encallado, a diferencia de otros países africanos con procesos democratizadores desde la década de 1990) y mantiene buenas relaciones diplomáticas, pero las organiza según sus intereses (ahora es uno de los dirigentes de la Unión Africana porque es uno de sus mayores financiadores). Y utiliza la amenaza de los contratos del petróleo si se critican los abusos en derechos humanos, la falsedad en las elecciones o cualquier otra política opresora. Por tanto, el Estado es igual de poco democrático que antes y solo ha cambiado la manera de ejercer su autoritarismo.

Mantiene relaciones privilegiadas (*sharing contracts*) con las multinacionales a las que concede un margen muy favorable de beneficios (más del 75 %). Y eso tiene sus efectos:

1. Existe corrupción (ejemplos del Banco Riggs, en 2003 en Estados Unidos, y las inversiones sobre su patrimonio en España en 2009). Es decir, mantiene un nivel político autoritario gracias al petróleo, pero sigue siendo un Estado despótico con «cara amable».
2. Hay una politización del mercado laboral, en los trabajos regulados, sobre todo en los puestos generados por la industria petrolera: hay que apuntarse al partido del gobierno y, además, se descuenta directamente la afiliación del salario; se ejerce más control social en empresas de seguri-

dad, construcción y recursos humanos que son propiedad de familiares del gobierno o de las compañías extranjeras.

3. Hay nuevas formas y estrategias de fraude electoral. Antes existía un «voto patriótico» y si en el momento de votar no se mostraba «la» papeleta del partido en el poder, la persona era incluida en una lista negra y, a partir de ahí, tenía dificultades para todo. Ahora se hace de forma más discreta: se manipula el censo, se compran votos, existe una distribución desigual de las mesas electorales, los observadores electorales tienen un nuevo papel, no dejan entrar a periodistas extranjeros (solo si son africanos y afines).
4. Se dan nuevas formas de autoritarismo; se tortura menos y de otra manera (más psicológica que físicamente) y se ejerce control del mercado laboral; existe un *paradigma del bienestar* asociado a la capacidad adquisitiva económica y de consumo —precaria aún para gran parte de la población—, pero el bienestar no está asociado a la obtención de derechos (laborales y civiles).
5. Existe un freno burocrático a las iniciativas privadas no afines al régimen; se dan vejaciones y arbitrariedades públicas de prepotencia de los estamentos dirigentes en la vida pública y hacia la sociedad (allanamientos de terrenos para construir carreteras,

permisos denegados para iniciativas «no afines», etc.)

6. Multilateralismo. Se juega a la diversificación de socios, lo que demuestra que los africanos no son títeres de las empresas europeas o norteamericanas. China es el socio comercial privilegiado de Teodoro Obiang Ngema. Obtiene petróleo a cambio de infraestructuras, también cooperación sanitaria y educación y no pone condiciones políticas. Además, no se produce un gran flujo migratorio de chinos.
7. El gobierno tiene otros socios regionales: Marruecos, Líbano, Israel, Sudáfrica, Ruanda, Brasil, etc.
8. El discurso de la transparencia (*accountability*), que Obiang dice tener asumido desde que el primer ministro británico Tony Blair lo hizo público, aunque se haya inventado su propia sociedad civil. No tanto los empresarios que, formalmente, se han sumado a los programas de responsabilidad social compartida.

«La conclusión», según Jordi Sant, «es que el Estado refuerza su soberanía con el petróleo, que no es lo mismo que hacerlo con el cacao, el café o la madera. Pero mantiene las relaciones que le convienen a sus propios intereses autoritarios».

TEMAS DEL DEBATE

Algunas observaciones electorales en Guinea Ecuatorial pare-

cen más bien *viajes*; por lo menos los informes posteriores de algún diputado del Partido Popular que fue jefe de delegación. De todas formas, la política exterior española —con el gobierno socialista— tampoco está enfocada a la garantía de libertades y derechos humanos.

[Sant] Gabón, Camerún y Angola son casos parecidos en cuanto al petróleo *off shore*. Nigeria es diferente, porque la extracción afecta a la población que vive en el delta del Níger. Y parecido sería el caso del Chad y Sur Sudán, que no tienen mar.

Angola tiene empresas mixtas (del país y extranjeras) y obliga a hacer formación a los angolanos. Por ejemplo, Exxon concede en Angola becas para estudiar ingeniería en hidrocarburos en Estados Unidos para personal local. Aunque, en ocasiones, también se «compran títulos» para poder trabajar con el gobierno, que en definitiva es quien da el trabajo.

[Sant] No sé si las personas de aquí estamos autorizadas a pedirles que acabe la corrupción en estos países, porque también la tenemos en el Norte y en casa. Las decisiones económicas no son democráticas, aunque podemos votar cada cuatro años; las relaciones de poder van más allá de los partidos políticos. Nunca hemos pensado en «la soberanía de los recursos» (aquí y allí).

[Farré] El Estado regulador no debe ser necesariamente democrático, solo controla el orden público y garantiza la propiedad. En África se está produciendo un efecto de «Partido Único Natural» porque ya saben que si apoyan a la oposición no tendrán ningún beneficio. Y estos partidos únicos son mayoritarios, incluso en los parlamentos, lo que les permite modificar las constituciones a su antojo. En África no habrá Estados democráticos, por lo menos a corto plazo.

[Sant] En Guinea Ecuatorial es más fácil hacer una carretera o una ronda de circunvalación que líneas eléctricas, que beneficiarían a toda la población y no solo a quienes tienen automóviles. Pero utilizamos un discurso hipócrita en Guinea; no criticamos a Teodoro Obiang y, en cambio, sí deslegitimamos a Hugo Chávez (presidente de Venezuela). Las empresas españolas en Guinea son empresas de seguridad con ejércitos paralelos, lo mismo que pasa en Colombia en las empresas petroleras. La cooperación israelí es la del Mossad (el servicio de inteligencia) y la guardia personal de Obiang proviene de la guardia presidencial marroquí.

SUGERENCIA DE LECTURAS

BENAVIDES DE LA VEGA, Lourdes (2008): *Actores regionales y subregionales en África Subs-*

ariana. Fundación Carolina, Documento de trabajo, 19, Madrid.

BIERI, Franziska (2009): *The Quest for Regulating the Global Diamond Trade*. ICIP Working Papers: 2009/5. Institut Català Internacional per la Pau, Barcelona.

CHE GUEVARA, Ernesto (1999): *Pasajes de la guerra revolucionaria: Congo*. Mondadori, Barcelona. [Es la historia de apoyo a Laurent Kabila en la década de 1960.]

HUBAND, Mark (2004): *África después de la guerra fría. La promesa de un continente*. Paidós Ibérica, Barcelona.

KABUNDA, Mbuyi (2002): *África Subsahariana ante el nuevo milenio*. Ediciones Pirámide, Madrid.

— (1997): *Ideologías unitarias y desarrollistas en África*. Aci-dalia, Barcelona.

KI-ZERBO, Joseph (2010): *Historia del África Negra* (nueva edición revisada). Bellaterra, Barcelona.

— (1999): *El desarrollo con las llaves en la mano*: <http://www.ibe.unesco.org/publications/ThinkersPdf/kizerbos.PDF>

Nigeria

ACHEBE, Chinua (1994): *Things Fall Apart*. Anchor Books, Nueva York, EEUU. [Todo se desmorona, en traducción de Bronce, Barcelona, 1997 y todas sus obras]

ÁLVAREZ FEÁNS, Aloia (2010): *Nigeria. Las brechas de un petroestado*. Catarata, Madrid.

OKRI, Ben (1998): *Amor peli-groso*. Bronce, Barcelona.

PULIDO ESCANDELL, Clara M. (1996): *Los militares y la democracia en Nigeria*. Colección Pinos Nuevos, Editorial Ciencias Sociales, La Habana.

SARO-WIWA, Ken (1996): *Lemona's Tale*. Penguin Books, Inglaterra. [Ensayista, escritor y poeta que fue asesinado durante el gobierno militar de Sani Abacha, por su activismo a favor de los derechos del pueblo Ogoni, del delta del Níger.] <http://revueltaverde.wordpress.com/2009/03/24/los-crime-nes-del-petroleo-ken-saro-wiwa-y-el-delta-del-niger>

Guinea Ecuatorial

BOLEKIA BOLEKÁ, Justo (2003): *Cuentos bubis de la Isla de Bioko*. Malamba, Ávila.

DECORS, Carles (2002): *Al sur de Santa Isabel*. Alianza, Madrid.

LEGUINECHE, Manuel (1996): *La tribu*. Espasa Calpe, Madrid.

NKOGO ESONO, Maximiliano (2009): *Ecos de Malabo*. Bronce, El Cobre, Barcelona.

TRADICIONES Y RELIGIOSIDAD: ¿UN PESO MUERTO PARA ÁFRICA?

Bamut Basso

Doctor en Farmacia (Universidad de París XI), profesor del equipo

del máster en Cultura y Desarrollo de Camerún, además de Mbombog' o grado mayor en la tradición del Mbog (Cosmos)

Religiosidad, espiritualidad, Dios

En la introducción que el profesor Ferran Iniesta hizo de la presentación en francés, presentó al profesor Bamut Basso como «*fragmento de la divinidad*» entre nosotros (llevaba además el «bastón de mando»). Y respecto a la traducción de la que se encargó, avisó que traduciría palabras para poder entender los pensamientos.

Los primeros conceptos sobre los que versaría la presentación giran en torno a tres términos mayores: *religiosidad, espiritualidad y Dios*.

La *religiosidad*, entendida como una dinámica descendente desde la *fuerza* hasta el *ser* y que se encuentra estrechamente vinculada a la *creencia, la fe, la respuesta* y el *milagro*.

La *espiritualidad* es la dinámica ascendente, es decir, *del ser a la fuerza* y aquí encontramos la *percepción, la explicación, la pregunta* y la *revelación*.

En cuanto a *Dios*, es un término inagotable y una percepción polimorfa: *un uno y un todo; un uno más un todo y un uno como todo*. Entendiendo el *todo* como

cualquier manifestación del *uno*. Y todo ello en el campo de lo invisible.

Controversia «racional» sobre la realidad del invisible

Aquí veremos la doble realidad de visible y del invisible. *El humano del pasado* ha tenido una relación más serena con el invisible; el humano ahora es más desconfiado, pero el invisible está siempre relacionado con nosotros.

Tenemos dos niveles de acción en el campo del humano:

— La visible: *hacer* acciones humanas (bien o mal).

— La invisible: *no hacer*, rehusar, impedir.

En el ámbito de la *realidad invisible* producida por el humano existen dos categorías en términos de polaridad: a) una realidad invisible *producida como energía* (nuclear, eléctrica, magnética) y también *la energía espiritual y física*. Existe una *realidad invisible vivida* por los humanos en *forma positiva* (afin o agonista) o *en sentido negativo* (contrario o antagonista).

Vamos a aclarar semánticamente algunas de estas propuestas.

a) *La tradición viene de la intemporalidad*: es el marco donde se recogen y se preservan los valores de una sociedad.

b) *El marco sagrado o cuadro de la trascendencia* incluye el *valor, el espacio y el tiempo*.

- c) *La religiosidad* es el aspecto afectivosentimental y de ahí emana la *plenitud*, la *certidumbre*, la *respuesta* y la *firmeza*.
- d) *La religión* es concebida como la manera de enraizarse en la comunidad, al «Cosmos» o al *Mbog*. Proviene de una dinámica artificial que podríamos expresar como el mar en el que nos anclamos.
- e) *La espiritualidad*, entendida como el extremo opuesto de la religiosidad; es la necesidad de creer por el vacío, la duda y el cuestionamiento.
- f) *La fe*, que es la dimensión de la esperanza, pero tiene un doble alcance: por una parte, conseguir la fe en la *Gracia Divina* y, por otra, ser el punto de arranque hacia la *transcendencia*.

Hasta aquí el repaso semántico. Ahora vamos a entrar en el campo de las *tradiciones* en la sociedad y en el ser humano, que también se reflejan en el *espacio* y en el *tiempo*. Tradiciones entendidas como receptáculo de *códigos fundamentales* (sujetos, objetos e imaginarios) y, en el contexto africano, también culturales.

Nos encontramos con:

1. *La familiaridad con el invisible*. Es una energía universal que está presente en todo: *animismo*, que es una *visión energética* y una dimensión *omnipresente*. Es el *uno dentro y con todo*: emisor/receptor

o depositario del concepto de *vitalismo* africano.

2. *El ideal social*, el tradicional, es una fuerte dimensión metafísica del *ser del aquí y del más allá*, (la vida, la muerte, el sentido de la vida). Es una relación especial con *la alteridad*, *lo material*, *el trabajo* (entendido como modo de producción) y lo que permite existir, aquello que se califica como *arte vitalista*.

3. *Lo específicamente sagrado*, que tiene dos aspectos o manifestaciones:

a) *La santuarización vertical*, a través del *tiempo* (genealogías, ancestros) y a través del *espacio* (naturaleza y flora y fauna).

b) *La santuarización horizontal*, con vocación comunitaria, pero también a través del *tiempo* (calendarios, estaciones, héroes comunitarios) y a través del *espacio* (lugares).

En definitiva, encontramos que las tradiciones africanas tienen siempre relación con un *ideal social* y un *ámbito de sacralidad específico*.

La religión se desarrolla en estas dos fases y no hablamos tanto de religión como de *religiosidad* y *africanidad*, como un encuentro. La religión sería «el marco de recepción o la organización y gestión de los deseos, esperanzas y aspiraciones que emanan de la religiosidad». Aquí debemos tener en cuenta, además, otros parámetros:

- El culto individual y colectivo (ancestros, sabios).
- Los altares individuales y colectivos (ancestros comunes o diversificados).
- La colectividad homogénea o heterogénea (el panteón clánico específico o el panteón nacional).

Tenemos, pues, dos dimensiones: la especificidad *individual* y la *colectiva* que tiene un aspecto más político. Y no debemos olvidar que la preocupación africana mayor es la integración adecuada entre la *santuarización vertical* y *horizontal* para llegar a la *óptima armonía social colectiva*.

Desde el punto de vista de los impactos también diferenciamos entre el individual y el colectivo. El estadio individual se da en *el individuo*, *la familia* o *el clan restringido*. El *itinerario es individual*, *ancestral* y *divino* y *el ancestrismo es la relación sinérgica* mutua entre los vivos presentes y los antepasados bienhechores (*babok*).

El estadio comunitario implica al *clan*, *la comunidad* y *la nación*. El itinerario adoptado es el doméstico, el comunitario y el cósmico. Es una dinámica integradora de todos los aspectos de la vida que reúne y reagrupa a comunidades en un destino universal común.

En conclusión, en un marco de relación eficiente, la religión

debe integrar y responder armoniosamente a tres cuestiones:

- Una vocación doble (vida y esperanza).
- Un itinerario doble (la vida ancestral y la vida comunitaria)
- Una escala de tres niveles: lo sagrado (la esfera de la veneración), lo divino (el nivel superior a la realidad) y Dios (el pilar único, primero, final y último).

Esta relación puede tener impactos de afinidad cultural reales o nulos; en este caso, y para esta última posibilidad, podría haber consecuencias como una gran inadecuación entre religión y cultura, que se demostraría de las siguientes maneras: fragilidad de los seres, socializaciones paradójicas, creatividades disminuidas y personalidades casi esquizofrénicas.

En conclusión, habrá dificultad de adecuación o adaptación a la red de intereses sociales porque la fe no bien fundada desde la base será aleatoria y no enraizada.

Perspectiva futura de la religión africana

Dependerá del buen uso de la dimensión religiosa, o la puesta en práctica de las *estrategias y medios adecuados* y de la restauración de la producción de *pensamientos religiosos endógenos* auténticos.

Podrían darse también:

- Dinámicas de *alienación espiritual* camufladas *por la folklorización* del espacio exterior.
- Aproximaciones pragmáticas o *adaptaciones de las relaciones exógenas*.
- Interrelaciones adecuadas entre las formas exógenas de la realidad con los procedimientos endógenos (tanto en la forma como en el fondo).

Para el profesor Bamut Basso las orientaciones podrían dividirse en dos sentidos: una *religiosidad sin espiritualidad* o, al contrario, una *religiosidad con espiritualidad plena*. En el primer caso, el marco es la ruptura entre la fe y la experiencia vivida y no tiene ningún valor espiritual. Estamos en el máximo valor de *la forma*. En el caso de la religiosidad con espiritualidad plena, existe una concordancia entre la experiencia vivida y la puesta en práctica de los valores espirituales eternos. Este sería el caso de los *m' bola* de su país, Camerún.

Al final de la intervención de Bamut Basso, el profesor Ferran Iniesta, y a modo aclaración de tanta conceptualización, esbozó un resumen las «ideas base» expresadas, para el mejor entendimiento de los asistentes.

El cosmos es la trama energética universal; el espíritu es la matriz energética; los altares los lugares donde se ofrecen o transmutan las ofrendas (o alimentos) espi-

rituales; los santuarios son las zonas de transmutación o transferencia donde se transformarán en energía positiva o negativa.

La religión, en este sentido, es el rector de la integración positiva del aquí y del más allá por la vía de la integración social que —como hemos visto— tiene un doble sentido: portadora de vida y portadora de esperanza (aquí y en el más allá). De ahí la necesidad de la religión de contribuir a que el ser esté en su universo (integrado y universalizado). El hecho de que no lo esté generará desórdenes sociales.

En cuanto a la Tradición, *la religión es la forma y la religiosidad el sentimiento*. Los desajustes aquí provienen de lo externo o importado (cristianismo, islamismo, etc.), pero como se han hecho endógenos se viven con intensidad porque lo han conectado «verticalmente» y han socializado «horizontalmente» forma y contenido. Es decir, han hecho una «captura formal de formas externas», pero lo han *endogenizado y africanizado*.

En cambio «nuestros» modelos en las sociedades occidentales son terroríficos: angustia individual e incapacidad comunitaria tanto horizontal como vertical.

«Ahora veréis», finalizó el profesor Iniesta, «un caso práctico de los *djola* en la siguiente intervención».

EL CONFLICTO ÉTNICO Y LA ACCIÓN TRADICIONAL EN EL SENEGAL DEMOCRÁTICO. EL CASO DEL REY OUSSOUYE DE LA REGIÓN DE LA CASAMANCE (SENEGAL)

Jordi Tomàs

Antropólogo y investigador del Centro de Estudios Africanos de Lisboa (ISCTE-IUL)

1. «Tradición» / «modernidad»
2. Religión (en la tradición *djola*)
3. El rey como figura sagrada
4. El conflicto entre el Mouvement des Forces Démocratiques de Casamance (MFDC) y el gobierno de Dakar
5. La «resolución» del conflicto en el reino Oussouye

El profesor Jordi Tomàs anotó en la pizarra estos cinco puntos para tratar en su intervención, recordando que sigue teniendo aún «entre comillas» todos los términos. Comenzó mostrando una serie de fotografías tomadas desde el año 2000 en la región Oussouye, una pequeña parte de la Casamance, al sur de Senegal, y fronteriza con Guinea Bissau. Allí existe un reino con quinientos años de historia de un subgrupo de la etnia *djola*, que tiene su propio rey —siempre viste de rojo— y que asume sus funciones tradicionales, que se simultanean con las de las autoridades estatales.

El rey Oussouye se elige por turnos entre unas reducidas familias

y tiene un equivalente *djola* en el vecino país de Guinea Bissau. Se vio a ambos monarcas juntos en una imagen de una de las celebraciones, junto a las autoridades estatales senegaleses y algún alcalde de la zona de la Casamance.

Las imágenes de Tomàs fueron mostrando los escenarios y las funciones del rey Oussouye, que cuando es elegido ya no puede volver a su vida familiar normal; también se vieron las *ceremonias de iniciación* de los hombres jóvenes (dos meses de reclusión en determinados espacios para los locales y una semana para los que viven en el exterior del país). Y también mostró un recuerdo histórico de las *mujeres sacerdotisas tradicionales* y las *mujeres profetas* de la década de 1940, que lucharon junto a los hombres en la guerra de independencia contra los franceses.

«Las luchas tradicionales de los hombres y mujeres jóvenes con sus trajes históricos no les impide ser los más modernos en su vestuario cuando acuden a la discoteca», señaló. De esta manera, podemos ver que este colectivo siempre se mueve entre la «tradición» y la «modernidad», —«no le quito las comillas», insistió— entre la política y la religión tradicional, que se duplica en algunas funciones con el Estado, pero con el que conviven. Y lo mismo pasa en el ámbito de la justicia, la economía, la salud (la medicina tradicional frente a

la formal de los hospitales) y la educación. Siempre hacen distintos itinerarios entre la tradición y la modernidad.

En la religión siempre debemos tener en cuenta que entre las sociedades y *Atémit/Emitai* (que significa 'rey del cielo') existen diferentes niveles en los que se comunican con «altares» (lo que llamamos *fetiches*). El rey es el máximo representante, pero no está en un nivel superior, por encima de los demás altares. El altar del rey es uno más; es como un consejo restringido, pero existen hasta cien altares de la sociedad (para los delitos de sangre, para la iniciación masculina, para la fertilidad de las mujeres, etc.)

El conflicto del MFDC nació en 1982 con el reclamo de la independencia de la región de la Casamance. El presidente Abou Diouf (1990-1998) frenó militarmente los deseos independentistas del MFDC y fue en 2004, en la época del presidente Abdulaye Wade, cuando algunas fracciones del MFDC firmaron acuerdos de paz, pero que no siempre se cumplen. En 2011 y a treinta años de «conflicto de baja intensidad» se han registrado 5.000 muertos.

El rey Oussouye fue proclamado en el año 2000 y desde esa época en ese reino están en paz porque es una de las funciones del rey: estar bien o en paz (*ka-sumai*).

TEMAS DEL DEBATE

[Iniesta] Las personas, en Europa, no tienen fe o no creen como en África. La fe no debe ser una gestión de las modas; estamos ante un problema estructural; no tenemos lógica para algún tipo de fe alternativa porque es una cuestión enraizada. ¿Por qué hemos tenido una ruptura con las raíces en Occidente? Esta es la pregunta. En África no se decide individualmente, sino en sociedad o en comunidad, y eso les hace remontar milenios.

[Tomàs] El rey *djola* de Ousouye se escoge siempre de entre cinco familias que se van turnando en el poder. Cuando se muere algún rey de esas cinco familias se elige el siguiente. El actual era camarero y mecánico y, de repente, tuvo que asumir sus funciones y abandonar a la familia. Estaban sin rey porque las familias todavía no habían decidido quién sería el siguiente, pero aceleraron la decisión cuando la mayoría de la gente del reino ya estaba cansada del conflicto que había en la Casamance.

El rey no puede estar enfermo porque «es fuerza pura». No puede ir al hospital, por tanto, estas *cuestiones mundanas* las resuelven en secreto. La reina ahora ya puede parir en el hospital.

Las mujeres pueden escoger marido porque son ellas las que eli-

gen a los hombres y si el escogido las rechaza debe pagar una multa.

[Iniesta] La *globalización* ha hecho reflexionar sobre los objetivos. Es la hora de los balances y la naturaleza de los resultados le plantea dudas. Existe redistribución entre las castas, pero la sociedad humana se está replanteando. Todos los caminos (cortos o rápidos y utilitarios) empiezan a ser cuestionados y si la crisis continúa conducirá a un planteamiento integral del renacimiento.

Este impasse de *la mundialización* puede ser una oportunidad o una catástrofe. Pero es una ocasión fantástica para que se disipen las dudas que nos sirven de pretexto. Porque *la regulación social* debe tener su propio lugar y debemos saber qué objetivos persigue: ¿para qué queremos la economía? ¿Para qué queremos la religión?

[Basso] La crisis de la mundialización ha llegado a todos los sectores de la regulación social y al ámbito político. En el Próximo Oriente hubo una supuesta lógica en la opinión que impulsó el integrismo como la única reacción de oposición frente a los gobiernos. En realidad, lo que ocurre ahora en el Magreb es la misma reacción que hubo en el África occidental a mediados de la década de 1990, cuando Francia decidió devaluar el Franco Cfa, la moneda que circulaba en esa región.

[Basso] Existe un integrismo objetivo y uno subjetivo. El objetivo es el que viven las sociedades del Próximo Oriente y África del Norte, donde existen poderes fuertes que no dejan espacio para ningún tipo de expresión; son *sistemas cerrados* que se han cubierto de *pretextos sagrados* y sólo las *mezquitas* se han convertido en los únicos lugares de expresión. Por tanto, se hace creer que la sociedad es integrista, pero, en realidad, ese espacio es el único lugar que tienen y donde no entran los tanques, porque es donde se practica una religiosidad íntima, al mismo tiempo que colectiva. La versión subjetiva es la occidental que hace una «lectura fotográfica e inmediata».

SUGERENCIA DE LECTURAS

ANTA DIOP, Cheikh (1979): *Nations Negres et culture (II)*. Presence Africaine, París.

HAMPÂTE BÂ, Amadou. [Cualquiera de sus libros —indicados en otros capítulos— dará una idea del sentido de la espiritualidad y de la comunidad en las sociedades africanas, como mínimo, en África occidental.]

INIESTA, Ferran (2010): *El pensamiento tradicional africano*. Catarata, Madrid.

INIESTA, Ferran (ed.) (2010): *La frontera ambigua: África entre democracia y tradición*. Bellaterra, Barcelona.

KABUNDA, Mbuyi (coord.) (2005): *Etnias, Estado y poder en África*. Publicaciones del País Vasco, Bilbao.

TENAÏLLE, Frank (1979): *Les 56 Afriques. Guide Politique I-II*. Petit Collectiona Maspero (PCM), París.

TOMÀS, Jordi. *Arrels de baobab*. Palma de Mallorca. [Novela ambientada, en parte, en la región de Oussouye.]

TOMÀS, Jordi (2008): *Un cor Aixanti*. Proa, Barcelona. [Novela ambientada, en parte, en el reino de Ashanti.]

EL ESTADO EN EL ÁFRICA DEL OESTE

Ferran Iniesta

Profesor de Historia de África (Universitat de Barcelona), impulsor del Centre d'Estudis Africans i Interculturals (CEA) y del Agrupament de Recerca i Docència d'Àfrica (ARDA), y director del Grup de Recerca Consolidat (GESA)

¿Una burguesía burocrática?

El Estado en África occidental no es diferente al del África ecuatorial o del Este, según Iniesta. En la década de 1960, el sociólogo Immanuel Wallerstein escribió sobre las perspectivas de las independencias africanas con una visión «amable», porque eran los tiempos en que muchos intelectuales eran optimistas con los nuevos Estados, que se

colocaban en otro ámbito diferente del occidental o del campo socialista.

Uno de estos intelectuales —todavía en activo en el Foro Social Africano— fue el economista egipcio Samir Amin, que se refugió en África del Oeste y formó una red de investigadores y estudiosos del Estado africano (CODESRIA). Su libro más importante y el que le granjeó feroces ataques fue el que aborda la desconexión de los Estados del sistema económico capitalista (Amin 1998). También acuñó el concepto *burguesía burocrática*, que se refiere a las elites dirigentes postcoloniales que son la única posibilidad de utilizar «las palancas» del Estado una vez desaparecida la autoridad colonial. La burguesía burocrática desvía recursos del Estado para intereses privados o comunitarios. No es una *burguesía compradora* como la de América Latina, donde tenían latifundios y tierras previas a su ascensión al poder. Corresponde al grupo de los africanos *occidentalizados* (para no ofenderlos llamándoles *evolués* o *asimilados*, como hacían franceses y portugueses), porque los que tenían poder económico familiar se fueron a Europa o a Estados Unidos. Este grupo de occidentalizados son la base de la *burguesía burocratizada* porque pueden controlar el presupuesto del Estado, tanto lo que se exporta como lo que se importa, individual o grupalmente.

¿El ejército como único recurso?

Ante las políticas de estas elites, en ocasiones debían enfrentarse al descontento del ejército que organizaba golpes de Estado. Hay que tener en cuenta que los militares tenían formación técnica y organizativa. Es decir, eran portadores de cierta práctica en aspectos del «mundo moderno». La gran mayoría de los países del África occidental sufrió golpes de Estado militares, con la excepción de Senegal y Costa de Marfil, porque eran los únicos cuerpos modernos y bien organizados de los Estados postcoloniales.

En la década de 1970, los militares pactaron con los universitarios; en la de 1980 también pactó con ellos Tomás Sankara en Burkina Fasso. En Malí, Mousa Traoré da un golpe de Estado contra Modibo Keita y también en Níger se dan movimientos golpistas. En Guinea Conakry, Sekou Touré, que no era militar, instaura un régimen dictatorial que será sustituido por otros militares a su muerte, en 1984. En Guinea Bissau, en Liberia y en otras partes se producen golpes de Estado. Y si estos militares se presentan a las elecciones y las ganan, *permiten* que los opositores obtengan determinados escaños.

Toda esta situación cambiará en la década de 1990, con la llegada de los *procesos de democracia procedimental*.

El milagro de Costa de Marfil

El *milagro marfileño* responde a una situación excepcional de *burguesía empresarial* en Costa de Marfil. «Recuerdo que cuando viajé a Costa de Marfil desde Senegal con mi mochila», explicaba el profesor Iniesta, «leí en un periódico una de las frases del presidente Félix Houphouët Boigny que cada día recogía la prensa. La que yo leí y que no me gustó nada, ilustra lo que quiero señalar: “Costa de Marfil es un país de emprendedores y no nos gustan las personas que vienen a hacer turismo con mochila”». También presumía el presidente ante los periodistas —otra cosa es que fuera realmente verdad— que en su país se daba la menor corrupción en el área porque él escogía como ministros a personas que no tenían necesidad de dinero, empresarios.

En Senegal no había burguesía plantadora o empresarial, allí solo tenían el Estado. (El Estado islamowolof del califato de los sufis comenzó con agricultores y cabreros en el siglo XV-XVI y pasó a integrar a comerciantes en el XIX).

Houphouët Boigny era el dirigente de un gran partido anticolonial — el *Rassemblement Démocratique Africain* (RDA)— y era, además, dirigente sindical de los plantadores de Costa de Marfil porque no querían pagar tasas o, por lo menos, disfrutar de las mismas condiciones

que los franceses. Houphouët Boigny hacía funcionar sus *redes clientelares* en las transacciones del Estado. Cuando murió, en la década de 1980, sus sucesores fueron Konan Bedié (un inepto) y Alassane Outtara (más preparado), pero ganó Bedié. Este último introdujo la *ley de la ivoridad*, que significaba que había que ser originario del territorio desde tres generaciones antes, en un país con mucha migración histórica de otros países vecinos. Y así desapareció la oposición.

Laurent Gbagbó no dijo nada, entonces, porque lo beneficiaba. Esta trayectoria descendente de Costa de Marfil en los últimos años pone en evidencia la *mala gestión clientelar*. No es aceptable que a unos *clientes* no se les de nada. Y esto es lo que pasa con el norte de Costa de Marfil.

En definitiva, son Estados débiles y frágiles, tanto si están bajo control militar como si tienen las *burguesías burocráticas*. Y cuando el Estado entra en crisis solo funciona el ejército. Así pues, ¿por qué le ha fallado a Gbagbó? Porque los soldados no cobraban desde hacía tiempo, cuando Francia y Europa le cortaron las cuentas bancarias.

Pero Laurent Gbagbó molestaba por otras cosas: permitió la *ley de ivoridad* y, también, que ocurrieran masacres étnicas en 2002 y 2003. Ahora tienen, sin embargo, una *patata caliente* con Alassane Outtara, pero

como la gente está cansada de tanta guerra...

La diferencia desde los años 2000 es que los golpes de Estado tienen que ser breves en el tiempo y comprometerse a realizar elecciones en el máximo de seis meses para tener el soporte internacional y para evitar la ira popular periódica.

TERRORISMO EN CLAVE ISLÁMICA EN MAURITANIA Y EL SAHEL: APUNTES SOBRE UNA PROFECÍA AUTOCUMPLIDA

Alberto López Bargados

Profesor de Antropología (Universitat de Barcelona) y miembro del Agrupament de Recerca i Docència d'Àfrica (ARDA)

Trabajé en Mauritania hasta 2007-2008, antes de bajar a esta «excentricidad» que llamamos *África subsahariana*. En Mauritania los golpes de Estado se hacen siempre en agosto, o en verano, cuando se calientan los ánimos de los militares.

«¿Cómo conocemos a Mauritania, aquí?», preguntó López Bargados antes de empezar con las explicaciones.

1. En 2005-2006 por la crisis de las pateras, que inflamaron a los medios de comunicación porque nos hicieron ver que rompían el balance económico español con la llegada de tantos migrantes.

2. En 2008-2009 por el secuestro de los tres cooperantes de la «Caravana por la Paz» del Ayuntamiento de Barcelona.

Pero la Alianza Al Qaeda Magreb Islámica (ACMI) tiene una capacidad mucho más modesta que la que los medios de comunicación le atribuyen. Fue más bien una excusa para que Estados Unidos aumentara y creara las tropas de AFRICOM ante la *nueva amenaza* que suponía un *segundo frente en el terrorismo islámico*.

¿Cuál es la realidad de la amenaza en el contexto mauritano (y de Malí)?

Yo tengo mis suspicacias sobre las teorías abstractas (la politología sobre África) o las teorías acriticas creadas por Occidente, que no tienen en cuenta las realidades africanas, sobre todo cuando se refieren al *terrorismo de corte yihadista*. Es por la inconsistencia de estas teorías como elemento holístico y porque las personas no se sienten identificadas. Es decir, hay dificultades para utilizar categorías sobre terrorismo y se aplican estas categorías a una realidad diversa y desconocida.

Claves por las que se ha utilizado Mauritania

Es una colonia francesa que se independizó en la década de 1960 como todas las de África occidental. Es un Estado bisagra

entre *dos áreas culturales antropológicas*: la *árabo-bereber blanca* (*los bidan*) y la *subsahariana negra* (*peul, wolof y soninké*). Tiene un millón de kilómetros cuadrados (como el Estado español). Está dividido en varios grupos étnicos, tres de ellos minoritarios y significan entre un 30-40 % de la población (los *wolof*, los *peul*, muy celosos de su etnicidad y que llegan por la franja del Sahel hasta Etiopía) y los *soninké*.

El resto es un colectivo de tribus araboberéberes de lengua árabe *bassaniya*, los *bidan*, que suman entre el 60-70 % restante.

Los *bidan* tienen una estructura jerárquica (por rangos o estatus): son los *arab zuaya* y del otro lado está la población liberata antes esclava, pero que sigue siendo *servil o semiservil* y en situación de vasallaje: los *barra-tín*. Estos quieren reconstruir la historia de su esclavización y la memoria de sus ancestros.

Así pues, tenemos una división étnica muy fuerte entre blancos y negros, y una estructura jerárquica que permite poca movilidad social entre:

- Los grupos libres árabes (los *guerreros* que gestionan la política y los *religiosos* que transmiten el saber islámico).
- Los grupos serviles (*barra-tín*).

En el siglo XIX fueron conquistados militarmente y la capital

se estableció en la ciudad de San Luis, del actual Senegal. Los franceses se aliaron con los débiles para que les apoyaran en la colonización. Los árabes guerreros tenían el poder a la llegada de los franceses, pero los colonizadores se apoyarán en los *marabouts* (sufis, moravides, etc.) que se convertirán en los aliados potenciales de la colonia.

La amenaza del islamismo

Tomó por sorpresa al gobierno islamista de Mauritania, que no se dio por enterado y arguyó que venía del exterior (exógeno). Según ellos, no podría consolidarse en la estructura social del país.

Pero los movimientos del Islam prendieron rápidamente en la sociedad, en especial la cofradía *Jama' at Tabligh*, una ideología igualitaria y emancipadora (y la misma de los paquistaníes en Barcelona que tiene la mayor y más importante mezquita en la calle Hospital). En 1997 aterriza esta cofradía en Mauritania y, con ella, otras organizaciones *pietistas* para hacer proselitismo. Tienen un éxito inmediato en Nuackchot, la capital, en especial en los barrios populares (PK, Arafat y Cinquième donde están los *peul*).

El mensaje lo reciben los *barra-tín* o los antiguos esclavos. Es como una estrategia y un lenguaje emancipador para ellos, que no han tenido avance social en el país —pese a ser un 45 %

araboberéberes descendientes de esclavos— porque la sociedad se lo niega. Algunos volverán a las comunidades rurales de las que salieron para aleccionar a sus poblaciones sobre el *Jama' at Tabligh*.

Desde 2005 fueron objetivo de los partidos políticos, lo que fue percibido como una amenaza por las elites políticas y económicas del país, y por eso se da el golpe de Estado en 2008. O, por lo menos, es una de las razones.

El mensaje islamista para los *harratín* significa el reformismo o la reforma de las costumbres. Todo lo contrario de lo que quieren las tribus guerreras y las tribus religiosas *zuaya*.

En Mauritania todos los golpes de Estado han sido «palaciegos» y no cruentos. Y siempre con acuerdos tácitos previos, porque el coronel golpista ya los había concertado y había concitado las lealtades dentro del ejército. Solo hubo una excepción, el golpe del 2003 de los jóvenes oficiales, que fue cruento con fuertes bombardeos contra el palacio y enfrentamientos, con un resultado de más de trescientos muertos en la capital. El golpe fracasó y no fue hasta 2007 cuando se descubre que uno de los instigadores había sido Saleh ould Hannena, perteneciente a la tribu *Awlad Nasir*, una tribu árabe guerrera, marginada del poder y muy fuerte, del oeste del país (del Hawd al-Garbi). Eso

constituyó una novedad porque todos los demás golpes fueron de las tribus religiosas *zuaya*.

En 2007 se inicia un proceso de transición democrática, que fracasa en 2009. Saleh ould Hannena, que estaba exiliado, regresa del exterior y vuelve a presentarse a las elecciones presidenciales con una candidatura islamista; asocia guerreros e islamistas y, de esta manera, invalida el acceso al poder de los religiosos. Pero esa doble alianza fue considerada una amenaza por las elites religiosas del poder, y en 2008 los *zuayas* dan un golpe de Estado.

Es imposible comprender el fenómeno del islamismo sin conocer la realidad; no se pueden hacer interpretaciones descontextualizadas. Tratar de extrapolar es un error que los investigadores no nos podemos permitir. «Por tanto, la única politología está en la antropología», finalizó López Bargados.

TEMAS DEL DEBATE

[López Bargados] Los terroristas islamistas del Sahel son un invento de los norteamericanos (la CIA, con la ayuda de los servicios secretos argelinos); lo mismo que ocurrió en Afganistán. Así lo asegura el antropólogo Michael Keenan.

Omar Saharahui, el autor de los secuestros de los cooperantes

catalanes, trabajaba para los servicios secretos argelinos. Agali, el mediador *tuareg* de Malí, hizo que Mauritania tomara distancia, sobre todo porque su ejército o la defensa del país es débil. El desierto ahora es un espacio vacío que se puede atravesar en veinticuatro horas.

Es un error ligar a los movimientos islamistas con el terrorismo. El porcentaje de movimientos islamistas violentos es mínimo; es una afirmación y una estrategia ideológicamente «perversa». Estados Unidos los junta a todos para atacarlos militarmente, ya se ha visto.

José M. Aznar, con su ataque a Irak, rompió nuestra alianza histórica con el mundo árabe.

Todo el imperio francés fue musulmán, excepto La Martinica y Camboya. Esto tiene unos efectos analíticos: Francia debe tratar con su población musulmana interna, que son seis millones. Por tanto, es una *laicidad integrista* de la República francesa prohibir en los espacios públicos el uso del *burka* y del *nikab*. Es como promocionar el *nacionalismo laico y despótico* en todo el mundo árabe de Occidente.

[López Bargados] La revolución en Túnez «quién sabe» cómo acabará; en Egipto «no va bien»; en Libia «apaga y vámonos»... Francia metió la pata en Túnez (dimitió hasta el ministro de Exteriores) y por eso fue la pri-

mera en reconocer a los rebeldes en Libia. En Costa de Marfil no se esconde Francia. Todavía son Estados «satelizados».

[Iniesta] Existe todavía la *francofobia* de las excolonias. Laurent Gbagbó tiene un discurso antifrancés y anticolonial.

SUGERENCIA DE LECTURAS

AMIN, Samir (1999): *Miradas a un medio siglo 1945-1990. Itinerario Intelectual*. Iepala Editorial, Madrid.

— (1999): *El capitalismo en la era de la globalización*. Paidós, Barcelona.

— (1988): *La desconexión. Hacia un sistema mundial poliocéntrico*. Iepala Ediciones, Madrid.

— (1978): *El desarrollo desigual. Ensayo sobre las formaciones sociales del capitalismo periférico* (3a ed.). Fontanella, Barcelona.

— (1975): *La crisis del imperialismo*. Fontanella, Barcelona.

EXPÓSITO, John (2003): *Guerras profanas. Terror en nombre del islam*. Paidós, Barcelona.

INIESTA, Ferran (2009): *El islam del África Negra*. Bellaterra, Barcelona.

LÓPEZ BARGADOS, Alberto (2009): *Rastros de Dixan. Islamofobia y construcción del enemigo en la era post 11-S*. Virus Editorial, Barcelona.

WALLERSTEIN, Immanuel, AMIN, Samir, ARRIGHI, Gio-

vanni y GUNDER FRANK, André (1983): *Dinámica de la crisis global*. Siglo XXI Editores, México.

WALLERSTEIN, Immanuel (1998): *El moderno sistema mundial III. La segunda era de gran expansión de la economía-mundo capitalista, 1730-1850*. Siglo XXI Editores, México.

— (1984): *El moderno sistema mundial II. El mercantilismo y la consolidación de la economía-mundo europea, 1600-1750*. Siglo XXI Editores, México.

— (1979): *El moderno sistema mundial. La agricultura capitalista y los orígenes de la economía-mundo europea en el siglo XVI*. Siglo XXI Editores, Madrid.

Costa de Marfil

CARAMÉS, Albert (2009): *Elections al 2009? Avenços i obstacles de la construcció de pau a Costa d'Ivori*. IICIP Working Papers: 2009/3. Institut Català Internacional per la Pau, Barcelona.

EL ÁFRICA OCEÁNICA: MADAGASCAR Y EL ÍNDICO

Albert Roca

Profesor de Antropología (Universitat de Lleida), miembro del Agrupament de Recerca i Docència d'Àfrica (ARDA) y director de la revista *Studia Africana*

Recuperando la charla del otro día, resumiré que en África hay

bastantes países con sistemas democráticos reales, pero el porcentaje no pasa del 50 %. De todas maneras, quiero resaltar que la *clave* no es un problema cultural que les impide adoptar una democracia parlamentaria, sino que la problemática es la *inserción del Estado en las sociedades africanas*. Ello explica la tranquilidad con la que se instalan las democracias en unos países, mientras que en otros no lo consiguen.

Hecho este preámbulo como repaso de la anterior sesión y como aclaración previa, Roca anunció la temática: el *África oceánica*. Este ámbito incluye a islas con entidad política propia, pero deshabitadas hasta la llegada de los europeos, excepto Bioko (Guinea Ecuatorial), las islas *swahili* del Índico y Madagascar. El resto (São Tomé y Príncipe y las islas de Cabo Verde, entre otras) son *sociedades criollas*.

Madagascar es una isla enorme y difícil de comparar con las demás del continente. En especial, porque su población no se siente africana. Constituían una sociedad de pescadores, con antecedentes de grandes navegantes asiáticos, pero las expediciones ya han desaparecido y ahora miran hacia dentro, a su propia isla.

¿Qué tienen Madagascar y Haití en común?

Poca cosa, pero son islas y eso proporciona un sentimiento insular y, dentro del gran ámbito

africano, eso da un sentimiento de frontera.

En Madagascar se habla la misma lengua, que tiene entre 400 y 500 años de antigüedad, entre las distintas poblaciones que tienen identidades diferentes muy marcadas.

En la insularidad hay que tener en cuenta el *tempo* y el *ritmo temporal africano*. Yo lo llamo la *capacidad de desaceleración o ralentización*, que probablemente no es muy distinta a la del continente. En Madagascar se da una impresión de continuidad con el pasado o con la propia memoria histórica. Se crean nuevas formas sociales y políticoeconómicas que les hace observar lo que tienen dentro, más que lo que les viene del exterior.

La población de Madagascar no se considera africana porque no quieren que se les asocie con la esclavitud. Por eso, en su lengua, encontramos la palabras *futgi* o 'personas libres', con la que se designa en esta sociedad a los *blancos*; y la palabra *maiti*, que es como se nombra a los negros o a los dependientes de los reyes.

El elemento de «africanidad» más fuerte de Madagascar son precisamente las ideas africanistas, pero no es la principal referencia. Las pistas se encuentran en su evolución histórica, que sigue las mismas pautas, «casi de libro», como el resto de los países africanos continentales.

1960. Como el resto de las colonias francesas, Madagascar accede a la independencia con un gobierno neocolonial. A los franceses —que permanecen en el país hasta 1972— se les llama la *tribu 19*, porque hay 18 en el país. Se asume una especie de *mimetismo institucional* que copia a la metrópolis hasta 1972, cuando sale el último soldado francés y se instaura la I República (aún con terminología gala).

1972. Tiene lugar la *Primera Revolución*, en este caso socialista, que dura hasta 1975. Es el momento álgido de los golpes de Estado en el continente; la crisis petrolera (1973) y el inicio de las independencias lusófonas (Guinea Bissau, Cabo Verde, Angola, Mozambique) vinculadas a la Revolución de los claveles portuguesa de 1974. Es una época de transición en la que, como veíamos el otro día, se pasa del sistema neocolonial al de la *autenticidad* y el *monopartidismo*. En esta transición se da una alianza entre estudiantes y lo que se conoce en términos marxistas como el *lumpenproletariado*, que solicitan al ejército que intervenga y tome el poder. Y eso sucede en 1975.

1975. Se instaura la *II República socialista* con un directorio militar. La enseñanza primaria deja de darse en francés y se hace en lengua malgache con el problema que el bachillerato posterior todavía se da en francés y, sobre

todo en la universidad, donde se exige un buen nivel de francés para poder ingresar.

Esta II República dura hasta 1991. Como en el resto de África, con la caída del muro de Berlín y la desaparición de la zona de influencia soviética, cambian las coordenadas propias de la Guerra Fría. Se comienzan a poner condicionalidades para la concesión de ayuda, además de los planes de ajuste estructural (PAE) neoliberales.

1991. Es el año de la *Primera Revolución Democrática*, aunque existe una transición de dos años por la existencia de dos presidentes: uno sin Estado y otro sin funciones; la situación dura dos años. Hay siete meses de huelga general, sobre todo del funcionariado del Estado (universidades, bibliotecas, etc.) que, no obstante, cobran sin trabajar. Ellos consideran que esa situación les permite adquirir madurez democrática o una *verdadera democratización*. Democratización que también les exige el Fondo Monetario Internacional (FMI) y el Banco mundial (BM). En consecuencia, se da una nueva ruptura y se celebran nuevas elecciones.

1996. Se instaura la III República, que dura hasta 2010, como referente constitucional. Antes, sin embargo, en 2002, se celebran otras elecciones en las que compiten un presidente de la década de 1970, Didier Ratsi-

raka, y el alcalde de Antananarivo, Marc Ravalomananá.

2002. Se instaura la *Segunda Revolución Democrática*, pero se vuelve a duplicar la estructura estatal con dos presidentes, incluso con dos ejércitos, por la discusión de los votos entre la primera y la segunda vuelta electoral. Ratsiraka instaura una nueva capital y Ravalomananá se queda en la capital. Acaba ganando el alcalde por cuestiones logísticas y porque es el más fuerte. Se considera una victoria de la *legitimidad* contra la *legalidad*. El alcalde no tiene partido, pero es un gran empresario, además de jefe de alguna iglesia. Y esa acumulación de poderes favorece que se le acepte como un tecnócrata y, como él decía, «haré rico al país como lo hice en mi empresa».

Pero la realidad no es así: Madagascar es uno de los países más pobres del mundo. Entre un 70-80 % de la población vive en la pobreza y el país está situado entre los 15-20 últimos del ranking mundial de pobreza, y ello sin registrar catástrofes naturales y con bajos índices de violencia.

2009. Ravalomananá vuelve a ganar las elecciones y comienza la *Tercera Revolución Democrática*. El nuevo alcalde de «Tana» (Antananarivo), Andry Rajoelina, quiere hacer una película, pero Ravalomananá no se lo permite porque los medios de comu-

nicación también están en sus manos. Parece como si se repitiera la situación de 2002. Pero en esta ocasión y, por vez primera, se protesta con violencia. Hay cien muertos y el ejército se encierra porque no quiere matar a la población. Entonces el Estado mayor decide destituir al presidente y nombran presidente al alcalde Rajoelina. Desde hace dos años vuelven a estar «en transición».

El nuevo gobierno de Madagascar no es reconocido internacionalmente porque este golpe de Estado no se considera «legitimado». La Unión Europea tiene suspendidas las ayudas desde hace dos años. La población malgache se expresa sobre todo en la capital y los cambios en el país, que es enorme, son lentos.

«¿Es un modelo de transición falso? ¿La democracia no pasa por las urnas? ¿Qué pasa en Madagascar?» se preguntaba el profesor Roca. Su impresión es que el ejército no actúa contra ninguna fuerza exterior porque nunca los han atacado, ni tampoco lo han hecho internamente.

Existe una *lógica democrática*, pero el Estado es fantasma o inoperante, porque no ha podido hacer nada por la vida cotidiana de las personas. La solución de esta situación hubiera sido la celebración de elecciones legislativas y no la «colocación de Rajoelina» de mano de los militares.

La conclusión, de todas maneras, es que con estas *paradas institucionales* hay un retraso en el desarrollo del país, porque todo se ralentiza. La «subsidiariedad» del Estado es uno de los referentes, pero no es el único referente de la sociedad. Las decisiones van por otro lado.

EL ÁFRICA OCEÁNICA. HAITÍ: BARBARIE AFRICANA EN EL OCCIDENTE CRISTIANO

Joan Gimeno

Investigador del Grupament de Recerca i Docència d'Àfrica (ARDA)

«Haití está a 7.000-8.000 kilómetros del África negra, pero tenemos puntos de coincidencia en la evolución del Estado, aunque con *tempos* diferentes y fases más largas. En términos oceánicos, Haití ahora *navega* muy mal, pero todavía no está hundido del todo. Recordemos que el terremoto de 2010 dejó más de 300.000 muertos; arrasó tres cuartas partes de las escuelas y las facultades, con el profesorado dentro, y eso ha sido un golpe muy duro porque desaparecieron los cuadros que se estaban formando. Y la reconstrucción tiene pocas perspectivas de éxito», opinó Gimeno.

La crisis del Estado haitiano viene de antes. El problema es que nunca ha llegado a ser un Estado en los doscientos años de independencia; *siempre es un*

proyecto de Estado, un Estado «no nacido» o un «zombi» (vivo, muerto, o no se sabe). Cuando se dio la epidemia de cólera ya no se sabía ni siquiera dónde estaban los límites de la desgracia.

El Estado haitiano no está identificado con el pueblo haitiano. Las elites y el grueso del país no son las mismas personas. Las elites nunca salen de la capital, por eso se llama la *Republique de Port au Prince*, porque nunca salen de allí.

Haití comparte la isla con República Dominicana. Tiene ocho departamentos más uno de la diáspora, constituido por los dos millones y medios que viven en el exterior y se suman a los diez millones de isleños, en un territorio más pequeño que Cataluña y muy destruido ecológicamente. En la capital viven casi tres millones de personas (2,7). La densidad de población es de las más altas del mundo (de 150 a 400 personas por km²). Un 47 % de la población es urbana, pero la mayoría es rural. El 68 % de la población usa carbón de bosque para cocinar lo que, sumado a los destrozos que ha provocado la *economía de plantación*, ha ocasionado, históricamente, que exista solo un 1 % de los bosques originales.

Según el índice de desarrollo humano (IDH) Programa de las Naciones Unidas para el Desarrollo (PNUD), Haití está situado en el número 145 del ranking

y tiene *parámetros africanos* (está detrás de Senegal, pero antes que Angola). Un 75 % de su población está en los límites de la pobreza y un 64 % vive en la pobreza extrema. El sistema de salud es inexistente o muy precario y sólo un 15 % de la educación está en manos del Estado, el resto de la enseñanza es asumida por el sector privado y el religioso. No es de extrañar, pues, que haya un 40 % de analfabetismo.

La historia de esta sociedad *creole* viene marcada por la esclavitud desde el siglo XVI. En quince o veinte años de ese siglo se convirtió en el primer productor de azúcar. Fue la *joya de la corona francesa* y la colonia que más actividad registraba en el mundo. Cada año llegaban a *Saint Domingue* (la actual Haití y Santo Domingo) 600 barcos con un cargamento anual de 45.000 esclavos. La vida media de un esclavo era de 8 años.

Todos venían de África. Primero salían de Cabo Verde (Senegal), pero los grandes cargamentos posteriores de la época colonial viajaron desde Benín y Angola. De ahí viene el *vudú* haitiano.

En 1789, época de la Revolución francesa, en Saint Domingue vivían 30.000 blancos, 28.000 *mulatos* o *negros libres* y 500.000 negros esclavos con sus lenguas y culturas; por ello no dejaban que se juntaran, para evitar revueltas.

Ya en 1757-1758 se da la revuelta del esclavo François Makandall, que la leyenda cuenta que se convertía en animal para escapar de los blancos.¹⁰ Es quemado públicamente para dar una lección a los que pensaban rebelarse. Precisamente para evitar que se unieran para protestar y organizarse, los patrones mantenían a los esclavos de la misma procedencia separados en distintas las plantaciones.

Makandall es ahora una divinidad del vudú haitiano. La *sociedad de plantación* marcó la relación entre el *amo* —detentador del poder absoluto— y el *esclavo* —no persona—, una interiorización que todavía funciona en la actualidad.

El 1 de enero de 1804 se da la independencia de la primera república negra del mundo. Una independencia que siempre fue vista con preocupación por el gobierno de las elites haitianas, mulatas (los liberados antes) y los jefes militares, que los denominaban *bárbaros*, *salvajes* y *primitivos*, porque procedían de África.

Los negros independientes expulsaron a los blancos y a los religiosos y a ambos colectivos les prohibieron poseer tierras

10. La novela del cubano Alejo Carpentier, *El reino de este mundo*, recoge la historia de Makandall y la lucha por la primera independencia del territorio americano.

desde 1804 hasta 1860. Fue la época de formación del vudú como una manera de entender el mundo. Se aconsejó a los esclavos libres que no dejaran las plantaciones porque debían estar ligados a la tierra para desarrollarse, y se organizaron los movimientos *cimarrones* hacia las montañas.

Después las cosas cambiaron. Se firmó el concordato con la Santa Sede (1860). Estados Unidos ocupó militarmente el país (1915-1934). Llegó la dictadura de los Duvalier: François «Papa Doc» (1957-71) y «Baby Doc», Jean-Claude (1971-86). Papa Doc era un médico etnólogo y conecedor de la teoría del vudú, que lo utilizó para su propio provecho, sembrando el terror con los *Tonton Macoutes*, una especie de sociedad secreta que insertó en la sociedad rural.

Todo explotó en 1987, en lo que se conoce como *Dechoukaj* ('arrasar', 'limpiar hasta la raíz'). Posteriormente vino una etapa de purificación con el movimiento *Lavalas* ('torrente de agua que lo limpia todo') de Jean Bertrand Aristide (1991/1994-1995), pero la esperanza se frustró rápidamente porque Aristide —que utilizaba un gallo rojo como símbolo— cometió los mismos errores anteriores, al servirse de los pobres para sus propios intereses. Fue expulsado del país en 2004. René Preval fue el siguiente presidente hasta que llegó el terremoto de 2010.

«Quiero dejar constancia», finalizó Joan Gimeno, «de la figura del *zombi* que existe en el derecho informal haitiano y que se entiende como un castigo para alguien que ha hecho algo mal».

TEMAS DEL DEBATE

[Roca] No hay ideología en los gobiernos de Madagascar; cambian y se adaptan «según la agenda internacional». Primero fueron marxistas leninistas, en la Primera Revolución Socialista tipo soviética, pero luego fueron liberales y adoptaron las medidas del Consenso de Washington. La única diferencia ideológica entre candidatos ha sido la apuesta por un Estado federal o por un Estado unitario; Ratsiraka cambió, incluso después de haberse mostrado partidario de un Estado centralista tipo comunista.

La reconstrucción nunca ha existido, porque no hay un modelo estatal. El Estado no ha gestionado nunca recursos, ni en la época colonial. Personalmente, opino que votan a quienes creen que les harán menos daño; o *al poder en marcha*, a quien gobierna, porque están viendo lo que hace.

Recursos, tienen pocos; Francia se marchó en 1972 sin problemas. Hay «restos o sobras» petrolíferas, algún recurso agropecuario, pero no está controlado por el Estado. Existen zonas francas para el turismo.

En relación con la compra de tierras, se constata que no han vendido tierras a países extranjeros. Ese fue uno de los desencañados de la crisis que hizo que perdiera Ravalomananá y ganara el alcalde Rajoelina. Sí se están firmando contratos para usar la tierra por periodos de treinta a cincuenta años. En cambio, en Etiopía se venden millones de hectáreas de tierra.

Después de los PAE, el papel de las ONG se limita a ser como vectores de movilización, pero no promotoras del desarrollo. Si tienen influencia en Madagascar para realizar asesorías para la descentralización y algunas reformas políticas o regionales.

[Gimeno] Haití tiene recursos agropecuarios, técnicas precarias y muchas dificultades ecológicas. Fue autosuficiente en producción de arroz durante Duvalier, pero el presidente Clinton hizo bajar los aranceles para exportar el arroz de Arkansas y al ser más bajo el precio que llegaba de Estados Unidos, dejaron de producir localmente. Resultado, ahora no pueden comer. Según denuncia Jean-Baptiste Chagan, de Vía Campesina, ahora les regalan semillas de trigo transgénicas en las donaciones, con lo cual no las pueden replantar.

Para Estados Unidos es un lugar estratégico porque está frente a Guantánamo y controla una parte del Caribe desde la punta occidental del país.

Ahora sobreviven con el envío de divisas de las remesas y de las *madams Sara's* que son las mujeres que van a la frontera de Santo Domingo y compran pequeños productos para revenderlos.

El Presidente René Preval ya había dimitido a finales de diciembre cuando se produjo el terremoto. Por una ley del 10 de marzo de 2010 se prorrogó su mandato hasta las elecciones.

Los candidatos de la segunda ronda, Michel Martelly y Mirlande Manigat, forman parte de las mismas elites mulatas. Celestin Preval, lo era de las elites negras.

Haití tiene pocas relaciones internacionales. Son complicadas con la vecina República Dominicana. La principal relación exterior es con Venezuela, que le ha concedido 2.700 millones de dólares (España solo 360).

En Estados Unidos, para bien o para mal, hay emigrantes en Miami, por tanto, le envían remesas. Pero con dos ocupaciones militares norteamericanas en la isla ya han tenido suficiente. Con Francia, la ex metrópolis, las relaciones tampoco son buenas, porque han donado todavía menos ayuda que España. Y no les perdonan que la indemnización después de la independencia tardase más de 150 años. En Canadá existe una importante comunidad haitiana en la zona francófona.

SUGERENCIA DE LECTURAS

Madagascar

RAHARIMANANA, Jean-Luc (2011): *Nur, 1947*. El Cobre, Barcelona.

(Un artículo sobre Madagascar en la revista electrónica [http://www.cidob.org/es/publicaciones/revistas/revista_cidob_d_afers_internacionals/num_87_procesos_de_reconciliacion_posbelica_en_africa_subsahariana.](http://www.cidob.org/es/publicaciones/revistas/revista_cidob_d_afers_internacionals/num_87_procesos_de_reconciliacion_posbelica_en_africa_subsahariana))

Hay artículos de Albert Roca en: INIESTA, Ferran (2009): *El islam del África Negra*. Barcelona, Bellaterra.

— (2007): *La frontera ambigua*. Barcelona, Bellaterra.

Haití

Estudios:

ARISTÍDE, Jean-Bertrand (1994): *Tout Moun Se Moun*. Iepala Editorial, Madrid.

BARNET, Miguel (1993): *Biografía de un cimarrón*. Editorial Letras cubanas, La Habana. [Relata la historia del último esclavo fugitivo de América. Existe una versión reducida en Siruela, Madrid (1998).]

HART, Armando et al. (2004): *Revolución de Haití en su bicentenario*. Oficina del Programa Martiano, La Habana, Cuba.

SILIÉ, Rubén, SEGURA, Carlos y DORE CABRAL, Carlos (2002): *La nueva inmigración haitiana*. FLACSO Santo Domingo, República Dominicana.

SILIÉ, Rubén, INOA, Orlando y ANTONIN, Arnold (editores) (1998): *La República Dominicana y Haití frente al futuro*. Ediciones FLACSO Santo Domingo, República Dominicana.

WOODING, Bridget y MOSELEY-WILLIAMS, Richard (2004): *Inmigrantes haitianos y dominicanos de ascendencia haitiana en la República Dominicana*. CID (Cooperación para el Desarrollo) y SJRM (Servicio Jesuita a Refugiados y Migrantes), Santo Domingo.

Artículo de Joan Gimeno en: INIESTA, Ferran (ed.) (2007): *La frontera ambigua*. Barcelona, Bellaterra.

Novelas:

CARPENTIER, Alejo (1978): *El reino de este mundo*. [Incluye un estudio preliminar, con bibliografía, de Florinda Friedmann de Goldberg]. Edhasa, Barcelona. Esta introducción relata el contexto histórico —de los africanos mandingas y la influencia del vudú— que culmina con la primera independencia de América, que fue la de los negros —ahora afroamericanos— en Haití, el 1804.]

DANTICAT, Edwidge (1998): *Palabra, ojos, memoria*. Bronce, Barcelona.

CARACTERÍSTICAS DEL ÁFRICA AUSTRAL. DOS TIPOS DE PAÍSES: ANGLÓFONOS Y LUSÓFONOS

Albert Farré

Investigador del Centro de Estudos Africanos de Lisboa (ISCTE-IUL) y miembro del Agrupament de Recerca i Docència d'Àfrica (ARDA)

Las colonias británicas de Zimbabue (Rodesia del Sur; Zambia era la Rodesia del Norte) y la de Sudáfrica, ya independizada del Imperio en 1910, tienen unas características diferentes al resto de África. Son *colonias de poblamiento* de familias de colonos blancos, con una economía industrial y de consumo similar a la estructura económica de los países desarrollados. Disponían de un mercado interno amplio que garantizaba la demanda de sus propios productos y tenían un sector bancario autónomo. Incluso disponían de propias y buenas universidades.

Todo esto fue posible por el sistema de *apartheid* —o el racismo hecho ley— implantado abiertamente en la legislación de Sudáfrica y con menos argumentos legales en la Rodesia de Ian Smith, pero, en ambos casos, significaba que la minoría blanca disfrutaba de todos los beneficios y privilegios, y la mayoría negra solo recibía las injusticias que provocaba este sistema explotador y excluyente.

En Sudáfrica el *apartheid* duró hasta 1994, con las primeras elec-

ciones democráticas y libres, en las que salió elegido presidente, por abrumadora mayoría, Nelson Mandela; y en Rodesia del Sur hasta 1980, cuando la guerra de liberación conduce a la independencia y el país pasa a denominarse Zimbabue.

Las colonias portuguesas también eran de *poblamiento blanco*, pero en la metrópolis tenían el régimen dictatorial salazarista. En las mayores colonias lusas, Angola y Mozambique, en sus capitales, Luanda y Lourenço Marques (Maputo, después) las poblaciones portuguesas disfrutaban de mayor libertad y mejor nivel de vida que en Lisboa. Las otras colonias lusas, Cabo Verde, Guinea Bissau y São Tomé y Príncipe vivían situaciones similares.

El discurso oficial era el *lusotropicalismo* que pretendía explicar que Portugal no tenía colonias, sino que constituían las *provincias de ultramar*. Según Lisboa, no eran un Estado colonizador, sino *un país en tres continentes con una cultura multirracial* y, cuando se asimilasen, formarían parte de la *civilización* portuguesa.

Pero la realidad en el terreno era diferente, porque los dirigentes portugueses tenían *alianzas explícitas* con la de las poblaciones anglófonas de Sudáfrica y Rodesia del Sur, por las cuales Portugal les facilitaba mano de obra local de sus colonias e in-

fraestructuras de acceso al mar (puertos y ferrocarriles), construidas estas, casi siempre, con el capital procedente de esos ricos países racistas.

Era el propio Estado colonial portugués, según Albert Farré, quien gestionaba el flujo de emigrantes desde los territorios africanos, para que los precios de los salarios en las minas o en las industrias fueran los más bajos posibles, sobre todo en Sudáfrica.

En esta geopolítica de alianzas también participaba Malawi, que ha seguido vinculada a Sudáfrica. También estuvieron en la «órbita sudafricana» Namibia (colonia «tutelada» por Sudáfrica hasta su independencia en 1990¹¹) y Botswana (independizada en 1966, con la primeras colonias británicas).

Las colonias portuguesas evolucionaron de forma diferente que las del resto de África. En la década de 1960, ocurre la masacre de Pidjiguiti, en Bissau, en la que las tropas coloniales matan a muchos trabajadores del puerto, muchos de los cuales vinculados o simpatizantes del Partido Africano para la Inde-

11. Namibia se independizó como parte del *pack* de la retirada simultánea de tropas de Sudáfrica y de Cuba de Angola, país que apoyó a la guerrilla de la South-West African People's Organization (SWAPO), cuyo líder, Sam Nujoma, fue el primer presidente de la Namibia Independiente. Véase la bibliografía final.

pendencia de Guinea y Cabo Verde (PAIGC), creado por el líder Amílcar Cabral. También en la década de 1960 se produce una represión en Mueda, en Mozambique, junto a la frontera con Tanzania. Y ya en el año 1961 estalla la guerra de independencia de Angola, que dura hasta mediados de la década de 1970 contra los portugueses¹². Las de Guinea Bissau y Mozambique empiezan pocos años después. Estas guerras se acaban en 1974, cuando la dictadura de Antonio de Oliveira Salazar cae por la Revolución de los capitanes de abril, que a su vez es propiciada por el desgaste producido en las luchas de independencia en sus territorios africanos. En Mozambique, Jorge Jardim, un hombre de Salazar, intentará una *solución blanca de independencia* para seguir manteniendo el poder, pero su opción acaba fracasando.

12. Angola tuvo una guerra interminable que duró hasta 2002, cuando murió en un ataque militar Jonas Savimbi, líder de la Unidad Nacional para la Independencia Total de Angola (UNITA) que se opuso, desde 1975, al partido gobernante Movimiento Popular de Liberación de Angola (MPLA) dirigido, entonces, por Agostinho Neto. Hubo una breve tregua militar en 1992 que permitió la celebración de unas elecciones generales con observación internacional, ganadas por José Eduardo Dos Santos del MPLA, pero cuyos resultados UNITA no reconoció y reanudó la confrontación armada. (Véase la cronología en: <http://laultimaguerra.com/cronologia> y la bibliografía final).

La cercanía políticoeconómica entre el régimen salazarista y la Sudáfrica del apartheid hizo que tropas sudafricanas intervinieran en la guerra de Angola, que tuvo el apoyo de tropas cubanas, y se complicó y alargó con distintos actores externos por las políticas y relaciones derivadas de la Guerra Fría. También en la década de 1980, el Zimbabue ya independiente de Robert Mugabe apoyó a Mozambique y al *African National Congress* (ANC), la organización —después partido— de Nelson Mandela que luchaba contra el régimen racista sudafricano.

ZIMBABUE. ¿UN ESTADO A LA DERIVA?

Eduard Gargallo

Investigador del Centro de Estudios Africanos de Lisboa (ISCTE-IUL)

Existe una continuidad de intereses políticoeconómicos de la clase dirigente durante más de diez años. Desde el año 1997 hasta la actualidad existe un *conflicto político*, pero también un conflicto «aparente» por la tierra. Vamos a ver los antecedentes históricos de esta crisis.

En 1965 se proclama la *Declaración Unilateral de Independencia* (UDI) frente a Gran Bretaña, por parte de los colonos blancos de Rodesia del Sur, una colonia especial, pues las instituciones estaban controladas

por ellos. Fue considerada ilegal y sancionada en el ámbito internacional. Eso provocó que, en 1966, se iniciara una guerra de guerrillas nacionalista y la lucha armada. Destacaron dos agrupaciones: el *Zimbabwe African National Union* (ZANU) de mayoría *Shona*, dirigido por Robert Mugabe y el *Zimbabwe African People's Union* (ZAPU), que dirigía Josua Komo y que mayoritariamente eran *ndebeles*. Durante la guerra civil ambos grupos tuvieron conflictos y enfrentamientos, hubo represión interna e, incluso, contra la población civil.

Los antecedentes de la crisis política los encontramos históricamente, porque «la cuestión de la tierra» ha sido esencial en la ideología y la movilización nacionalista. Los colonos blancos tenían las mejores tierras y bien situadas. En 1969 se hace una nueva Ley de tierras que acuerda, de manera aproximada, la mitad para los blancos y la mitad para los africanos.

Los Acuerdos de *Lancaster House* se firman en 1979 y dan paso a la independencia en 1980. Esos acuerdos implican una *política de reconciliación* y un marco de economía moderada, es decir, que se respetan los negocios existentes y haya *paz política* con la misma estructura económica que existía previamente.

El régimen de Robert Mugabe de la década 1980 a la de 1990

El gobierno adopta, en principio, la política de reconciliación y moderación económica. Tiene una expresión de *socialismo retórico*, pero Mugabe extiende los servicios sociales a la población, con una amplia cobertura en educación y sanidad.

En 1992 se instaura la Ley de adquisición de tierras, por la que se anuncia que habrá expropiaciones: a los extranjeros que tienen propiedades múltiples, pero también afectará a las tierras ociosas o las que no están trabajadas. A las personas afectadas se les concederá una *compensación justa* en moneda local y en un *tiempo razonable*.

Pero el proceso de adquisición de tierras es lento y el gobierno rechaza comprar las tierras que los granjeros ponen en el mercado. En Zimbabue, la agricultura comercial era básica para la economía del país: era el 70 % de la producción agraria; ocupaba al 30 % de la mano de obra formal; suministraba y era cliente de la industria (tractores y otras herramientas); tenía producciones especializadas (horticultura, tabaco, flores, cereales). También estaba desarrollada la industria del turismo.

A finales de la década de 1990 la distribución de la tierra queda del siguiente modo:

- 11 millones de hectáreas se conceden a 4.500 granjeros comerciales (600 negros);
- 15 millones de hectáreas se atribuyen a 1.500.000 campesinos africanos de las áreas comunales;
- 3,3 millones de hectáreas se entregan a 52.000 familias reinstaladas, y
- 1,2 millones de hectáreas son cedidas a 8.650 pequeños campesinos comerciales.

En el ámbito político, la crisis comienza a sentirse con un «autoritarismo y corrupción crecientes» y con un «nepotismo y represión puntuales y brutales». Entre 1982-1987 en el distrito de Matabeleland, tuvieron lugar matanzas de hasta 20.000 personas *ndebeles*. Se realiza la unificación forzada del ZANU-PF y el ZAPU, y se consolida el sometimiento gradual de las instituciones públicas al partido gobernante de Robert Mugabe ZANU-PF (empresas estatales, medios de comunicación, gobiernos locales, etc.).

Pero la herencia de la lucha anticolonial todavía sigue dando legitimidad al régimen de Mugabe que, por otra parte, sigue extendiendo los servicios sociales y practicando una moderación económica en el sentido que respetaba la economía de mercado. El país está mucho mejor socialmente que Angola y Mozambique y se toleran los derechos civiles y políticos.

La crisis política y económica surge en la década de 1990 y la situación cambia

A finales de 1980, Zimbabue también vive la crisis económica y el endeudamiento externo, lo que obliga al país a firmar un plan de ajuste estructural (PAE) que le exige liberalizar la economía, recortar los servicios públicos, privatizar determinadas empresas y reducir el número de funcionarios; es decir, debe aplicar todas las *recetas* a que obligan los PAE en el continente africano y en el mundo entero (tras la caída del área de influencia soviética). Con estas medidas, Zimbabue reduce la deuda, pero el recorte en los servicios sociales incrementa el desempleo y el descontento social. La situación se vuelve crítica entre 1997 y 1999, lo que provoca huelgas y protestas populares.

En 1998, el país participa con Angola y Namibia en la intervención de apoyo a Laurent Kabila de República Democrática del Congo, cuando la RDC es invadida por tropas de Uganda, Ruanda y Burundi en una de las varias guerras que vivió la región de los Grandes Lagos en esa década¹³.

En 1999 se funda el Movimiento para el Cambio Democrático

13. Véanse los libros de Mbuyi Kabunda anotados en otros apartados, a propósito de las distintas guerras en la RDC y la región de los Grandes Lagos.

(MDC), a cuyo frente se sitúa Morgan Tsvangirai, en el que se aglutinan distintas fuerzas sociales, entre ellas estudiantes, sindicatos, trabajadores urbanos y granjeros blancos, tanto del grupo étnico *shona* como de la minoría *ndebele*.

Al mismo tiempo, el régimen está sufriendo la presión de los sectores radicales cercanos o internos del propio partido gobernante ZANU-PF (los veteranos de la guerrilla, los hombres de negocios vinculados al *black empowerment*), lo que podía significar la pérdida del apoyo de sus bases y, por ende, el poder. Así que entre 1997-1999 el gobierno recupera el discurso de la tierra y esta vez amenaza con expropiaciones masivas.

El año 2000 es un año clave porque se convoca un referéndum para cambiar la Constitución en el que, entre otras cosas, se incluye reforzar el poder presidencial y facilitar las expropiaciones. Pero gana el no. Se realizan también elecciones legislativas y el partido del ZANU-PF consigue 62 escaños, pero el partido de la oposición, el MDC, queda muy cerca: 57. Y comienza la crisis política con el inicio de las ocupaciones masivas de granjas.

El objetivo es «ganar legitimidad interna y externa»; justificar la represión y el autoritarismo; violentar a los votantes del MDC, en las zonas rurales, y a los trabajadores de las granjas, y abrir

las granjas a la acumulación por parte de la elite del gobierno y del partido del ZANU-PF.

En 2002 se celebran elecciones presidenciales en las que gana fraudulentamente el ZANU-PF y comienzan las sanciones occidentales a personalidades del régimen de Robert Mugabe y Gran Bretaña expulsa al país de la *Commonwealth*¹⁴. Esta situación conduce al aislamiento del régimen y a una creciente radicalización. Continúa la represión a la oposición política; en 2005 se realiza la Operación Murambatsvina (criticada por Naciones Unidas), por la que centenares de personas son expulsadas de algunos barrios marginales de las grandes ciudades (Harare, la capital, y Bulawayo, en el Sur) donde esa población vivía de la economía informal, lo que es entendido como una *operación de castigo* por el voto masivo al MDC; también se ocupan la mayoría de granjas comerciales y se aplica la Ley de indigenización económica por la que se instaura que todos los negocios con propiedad de «extranjeros» y blancos deben pasar a manos de ciudadanos negros en un 51 %. (A semejanza de la Ley de la *ivorité* en Costa de Marfil).

14. La Commonwealth es la mancomunidad británica de naciones, que incluye a 54 países, con dos mil millones de personas, casi la tercera parte de la población mundial, en la que están integradas la mayoría de las excolonias del Imperio.

En 2008 se realizan elecciones legislativas y presidenciales. El MDC gana las legislativas y la primera vuelta de las presidenciales, pero el masivo fraude oficial obliga a realizar una segunda vuelta. Hay un gran clamor nacional e internacional, pero Robert Mugabe no cede y Morgan Tsvangirai del MDC se retira y no se presenta a la segunda vuelta. Pero la posterior presión internacional —con la importante mediación de Sudáfrica y la *Southern Africa Development Community* (SADC)¹⁵— y el hundimiento económico del país, obligan al ZANU-PF y al MDC a firmar un *acuerdo de unidad nacional* para gobernar conjuntamente.

El poder real, sin embargo, sigue todavía en manos del ZANU-PF de Mugabe, cuyo discurso de legitimación sigue con los mismos argumentos: *a)* la continuidad con la *lucha anticolonial* («estamos acabando el trabajo pendiente», pero la población urbana no participa de este planteamiento); *b)* la *soberanía y el antiimperialismo*; *c)* la denuncia a la oposición como *títere de Occidente* y *d)* los trabajadores de las granjas son criticados por «extranjeros». Existe un racismo antiblanco.

Paralelamente, el país se hunde y con él los servicios públicos; la inflación de 2008 es tan

15. Véase información en capítulos anteriores sobre los 15 países integrantes de la SADC.

alta que el gobierno de unidad nacional, cuyo ministro de Economía es Morgan Tsvangirai, suprime el dólar de Zimbabue y adopta el rand sudafricano y el dólar estadounidense. Existe una inseguridad alimentaria crónica. Hay una gran crisis en el sector industrial y en el de servicios y, con ello, una debacle de ingresos. Tampoco llega turismo y casi desaparece la clase media profesional, que pierde su trabajo y los ingresos y opta por la emigración, a Sudáfrica, Gran Bretaña o a Estados Unidos.

TEMAS DEL DEBATE

[Gargallo] La economía de Zimbabue está en caída libre desde el año 2.000. El PIB ha bajado en un 30 %. Durante mi visita en 2002, la inflación era de 1.000 millones por cien y los cajeros no tenían suficiente dinero para dar. Por eso, se ha adoptado como moneda el rand sudafricano o el dólar estadounidense.

El país tenía una industria manufacturera significativa de tabaco, lácteos, tractores, fertilizantes, etc. Ahora hay un desempleo del 70 % y los servicios públicos se han hundido. El reparto de carteras del gobierno de unidad nacional es que los ministerios importantes están en manos del ZANU-PF de Robert Mugabe, excepto el de Economía, que se dio a Morgan Tsvangirai. Por eso, decidió suprimir la moneda del país por-

que seguía existiendo un cambio oficial en el mercado negro de 1 dólar por 55 dólares de Zimbabue. Esta política, sin embargo, todavía no ha generado resultados y el ministro del MDC sigue buscando inversores extranjeros, que no se atreven a invertir en el país porque Mugabe todavía aplica las leyes anteriores y puede aplicar otras nuevas.

[Farré] Excepto en Mozambique, en parte, en las otras colonias portuguesas tenía mucho peso e influencia la iglesia católica. La población portuguesa en la década de 1960, antes de las guerras de independencia, sumaba unas 350.000 personas en Angola y unas 200.000 en Mozambique. Estas cantidades aumentaron con la llegada de los soldados y sus familias y pudieron alcanzar una población de 400.000 en Angola y 300.000 en Mozambique.

La diferencia entre la colonización portuguesa y la británica es que con el estatus de *provincias de ultramar* en Portugal todas las personas podían llegar a ser iguales y acababan teniendo la ciudadanía portuguesa. La colonización británica, en cambio, con la política del *apartheid* marcaba diferencias abismales entre las poblaciones.

SUGERENCIA DE LECTURAS

Angola

AGUALUSA, José Eduardo

(2002): *Estación de lluvias*.

Bronce, Barcelona.

— (1999): *Nació criolla*. La Magrana, Barcelona.

FUENTES, Norberto (1999):

Dulces guerreros cubanos. Seix

Barral, Barcelona. [Una versión no oficial de algunas de las guerras africanas en las que participó Cuba.]

KAPUSCINSKI, Ryszard (1987):

Another Day of Life. Penguin Books, Gran Bretaña (www.penguinclassics.com). [Está traducido al español y al catalán]

KASEMBE, Dya (coord.) (2009):

El libro de Paz de la Mujer Angoleña. Las heroínas sin nombre. Editorial Mey, Barcelona.

MENDILUCE, José María (1996):

El amor armado (2a ed.). Planeta, Barcelona. [Responsable de ACNUR del Programa de Ayuda a Refugiados de Namibia a Angola]

MENÉNDEZ TOMASSEVICH, Raúl

y GÁREIGA BLANCO, José

Ángel (2006): *Patria Africana*. Editorial Ciencias Sociales, La Habana.

[Análisis de la intervención cubana vista por los protagonistas. Hay un documental excelente: *Cuba, una Odisea Africana*, filmado por la reportera egipcia Jihan El-Tahri y editado por Media el 2007, que recoge todas las independencias portuguesas, más la del Zaire-RDC.]

- PEPETELA (1996): *Parábola de la vieja tortuga*. Alianza, Madrid.
- (1995): *El deseo de Kianda*. Alianza, Madrid.
- (1991): *Mayombe*. Txalaparta, Tafalla, Navarra.

Guinea Bissau

- OLEG, Ignátiev (1990): *Amílcar Cabral: Patriota, Luchador, Humanista*. Novosti, Moscú.

Sudáfrica

- BOSCH, Alfred (1996): *Herois d'Azània*. Edicions 62, Barcelona.
- CARLIN, John (2004): *Heroica tierra cruel*. Seix Barral, Barcelona. [Se ha reescrito el libro, titulado ahora *El factor humano*, como guión de la película *Invictus*.]
- COETZEE, John Maxwell (2000): *Desgracia*. Mondadori, Barcelona. [Una historia de la Sudáfrica postapartheid, aún con el racismo estructural.]

Zimbabue

- DANGAREMBGA, Tsitsi (1999): *Las cuatro mujeres que amé*. Bronce, Barcelona. [La lucha de una mujer de Zimbabue por su educación y libertad bajo la colonia.]
- LESSING, Doris (1980): *Martha Quest*. Argos Vergara, Barcelona. [Para compararla con la novela de Dangarembga y ver la diferencia de estándares socioeconómicos entre los colonizadores británicos y la población autóctona de Zimbabue.]

GUERRAS EN MOZAMBIQUE: DE LA LUCHA POR LA INDEPENDENCIA A LA REVOLUCIÓN FRUSTRADA

Albert Farré

Investigador del Centro de Estudios Africanos de Lisboa (ISCTE-IUL) y miembro del Agrupament de Recerca i Docència d'Àfrica (ARDA)

«En este seminario no hemos tratado los conflictos en África, por eso tenemos hoy esta sesión sobre las guerras africanas y, especialmente, para señalar lo difícil que es vivir en un contexto de guerra para las poblaciones afectadas», subrayaba Farré.

De Mozambique vamos a ver la evolución política durante treinta años en los que sufrieron dos guerras: la primera, de liberación colonial, que duró diez años (1964-1974), y la segunda, una guerra interna, pero al mismo tiempo externa, que duró catorce años (1978-1992) a causa del contexto de Guerra Fría y los consiguientes apoyos internacionales que generó. Gran parte de la población de Mozambique, campesina y rural, se sintió *prisionera* de todos los bandos en ambas guerras, porque ninguno asumía o tenía en cuenta sus intereses. Y, probablemente, tardarán todavía muchos años en poder olvidar el horror de las batallas, los enfrentamientos, los crímenes y la debacle nacional que supuso.

El colonialismo portugués había generado *dos tipos de oposi-*

ción interna en Mozambique. De un lado, la población local que se movilizó en torno a las iglesias protestantes y, por otra parte, los sectores antisalazaristas portugueses que se organizaban mejor y más libremente en las colonias. Así ocurrió en Mozambique.

El que sería el primer dirigente del Frente de Liberación de Mozambique (FRELIMO), Eduardo Modlane, estuvo becado en Sudáfrica y en Estados Unidos por la iglesia metodista protestante porque fue un estudiante brillante, que también trabajó para la ONU. Regresó a África a principios de la década de 1960, cuando fue acogido por el presidente Julius Nyerere de Tanzania, desde cuyo país comenzó a organizar a los grupos anticoloniales, que fueron el germen del FRELIMO. Estos comenzaron la lucha armada contra la potencia colonial portuguesa en 1964 y fueron la última de las tres grandes colonias portuguesas en levantarse en armas contra Lisboa.

Para conseguir un entrenamiento militar adecuado, los rebeldes del FRELIMO fueron a Argelia —que había ganado su guerra de liberación contra Francia en 1962— y ahí destacó un enfermero, Samora Machel, que será el líder de las nuevas zonas liberadas que empiezan a establecerse en el norte de Mozambique, en la frontera con Tanzania. Machel se convirtió en el

primer presidente del Mozambique independiente.

La lucha de guerrillas, sin embargo, no está exenta de problemas internos: Eduardo Modlane es asesinado y Lázaro Nkavandame, el que fuera el responsable de organización del FRELIMO en el interior de Mozambique, es acusado de traición y expulsado de la organización. Comienzan así las luchas internas en el FRELIMO.

Por el lado portugués, comienza a aflorar una *sensación de absurdo*¹⁶, por la dificultad de tener que controlar militarmente territorios africanos tan enormes como Mozambique, Angola y Guinea Bissau —en guerra simultánea desde finales de la década de 1960—, con un ejército colonial tan reducido. Y más, cuando los efectivos lusos comienzan a ser víctimas de minas. Los altos oficiales y los capitanes empiezan a tener desavenencias, tanto por las diferentes posiciones de los bombardeos contra las poblaciones civiles rurales para evitar que la guerrilla se organice en esos territorios, como por la relación entre militares de carrera y soldados movilizados. Todo ello provoca que los militares subalternos y los mandos militares intermedios se indisciplinen contra sus superiores y se acabe

produciendo un cambio de régimen en Portugal en 1974, forzando, probablemente, por las guerras africanas. Ese año se firman los Acuerdos de Lusaka, propiciados por Costa Gomes y Mario Soares —entre los nombres que más suenan de la Revolución de los claveles—, que concreta el deseo de los capitanes y revolucionarios de Lisboa de resolver cuanto antes el tema colonial, con la independencia de las colonias africanas.

Hay dos temas importantes en los Acuerdos de Lusaka:

1. Se considera al FRELIMO como único representante de Mozambique; el resto de los grupos políticomilitares quedan excluidos.
2. Se insta un período de transición hasta la independencia total en el que el gobierno provisional es compartido entre Portugal y el FRELIMO, que debe durar ocho meses hasta 1975, cuando se proclame la independencia de Mozambique.

Cuando la guerrilla del FRELIMO llega a Lourenço Marques —se convierte en Maputo tras la independencia— no tiene ni idea de cómo funciona la capital y mucho menos cuáles son los barrios que estaban a su favor, o dónde estaba la población afín a los portugueses. Esa incertidumbre provoca el uso métodos violentos, e incluso asesinatos políticos,

para controlar una población que desconocen. Entre las víctimas de esas inseguridades logístico-políticas se cuentan líderes que lucharon contra la colonia como Joana Simeão y Uria Simango.

En 1977 el FRELIMO se declara «marxista-leninista», nacionaliza la educación, la sanidad, la tierra y el parque inmobiliario. Mucha gente se exilia a Sudáfrica y el Estado se queda sin cuadros. Algunos grupos de portugueses de los más reaccionarios se organizan desde Rodesia del Sur.

Samora Machel pide esfuerzos a la población para luchar contra ellos y contra Sudáfrica, a cuyas guerrillas del *African National Congress* (ANC) ayuda. A su vez, Sudáfrica y Rodesia arman y apoyan a la Resistencia Nacional de Mozambique (RENAMO). El hambre y el desencanto general propician que se sumen a la RENAMO quienes sufren algún tipo de represión y, en especial, la población forzada a vivir en aldeas comunales.

La paz y el bienestar, que es lo que el FRELIMO había prometido con la independencia, no llega y, auspiciada por la RENAMO, estalla una nueva guerra civil en 1978.

A mitad de la década de 1980 la RENAMO controlaba más de la mitad del país y el FRELIMO solo puede moverse con seguridad en avión, porque no contro-

16. Recogido en la novela de Jorge Oliveira, *Capital Mueda*. También lo explica António Lobo Antunes, en la obra *En el culo del mundo*.

la las vías de comunicación por tierra. Por otro lado, la frontera sudafricana está a poco más de cien kilómetros de Maputo, por lo que, si se produce una intervención directa de Sudáfrica, existe un peligro real de perder la capital, Maputo.

En los Acuerdos de Incomati de 1984 con África del Sur se pacta la expulsión de Mozambique de los miembros de la guerrilla sudafricana del ANC y el fin del apoyo surafricano a la RENAMO. Pero las circunstancias obligan al FRELIMO a abandonar el proyecto revolucionario y se ven forzados a pedir ayuda, en 1985, al Banco Mundial (BM) y al Fondo Monetario Internacional (FMI). El plan de ajuste estructural, la receta de la época, supone un duro revés para sus políticas sociales.

En 1986 «es asesinado», junto con otras cien personas, Samora Machel en un extraño accidente de avión nunca aclarado, cuando regresaba de una reunión en Zambia.

Joaquim Chissano, hasta entonces ministro de Asuntos Exteriores, asume la presidencia del país y cambia el discurso antiimperialista del FRELIMO. Se abre entonces una nueva vía política y diplomática y se inician negociaciones con la RENAMO, dirigida por Afonso Dlakhama. En 1992, se concluyen los Acuerdos de Roma, que abren paso a la aceptación de los

partidos políticos y a la democratización del país¹⁷ y conducen a las primeras elecciones democráticas de 1994, en las que ganó el FRELIMO de Chisano.

Chissano vuelve a ganar las elecciones del año 2000, con la confirmación de observadores internacionales. Aunque hubo una denuncia de fraude por parte de la RENAMO, apoyada en indicios más que evidentes, y un centenar de muertos en una cárcel de la ciudad norteña de Montepuez, la prensa internacional no difunde estos hechos, y la comunidad internacional mira a otra parte.

«Al parecer», subrayaba el profesor Farré, «hoy (2011) la población está desengañada con la RENAMO, cuyo líder sigue siendo todavía Afonso Dlakhama».

El actual presidente de Mozambique es Armando Emilio Guebuza, que fue el ministro del In-

17. Recordemos aquí que Namibia se había independizado en 1990, como parte del *pack* de la retirada simultánea de Angola de tropas de Sudáfrica y de Cuba, acuerdos que, a su vez, empujaron la democratización en Sudáfrica, cuyo primer paso fue la salida de la cárcel de Nelson Mandela en febrero de ese mismo año 1990. El presidente Mandela siembre agradeció a su homónimo cubano, Fidel Castro, su apoyo a la derrota del *apartheid*, y estableció relaciones diplomáticas inmediatas a su llegada al poder en Sudáfrica en 1994.

terior del primer gobierno del FRELIMO y, por tanto, unos de los responsables de la represión que se dio entonces.

MOZAMBIQUE A RAS DE SUELO O LAS HEROÍNAS DE CADA DÍA: MERCADOS LOCALES, AGRICULTURA URBANA E INFLACIÓN

Nuria Duperier

Investigadora del Grupo de Estudios Africanos (GEA) y de la Universitat Autònoma de Madrid

«Yo os voy a hablar», dijo Duperier, «de la agricultura urbana y periurbana (UPA) como una de las estrategias de supervivencia que se usa también para diversificar recursos e ingresos». La UPA contribuye a: 1) *la seguridad alimentaria* (mejora los niveles nutricionales); 2) *un cierto desarrollo económico* (ahorro en gasto de alimentación e ingresos por las ventas); 3) generar *un impacto ambiental* (puede provocar problemas de salud por el uso aguas residuales).

La agricultura urbana se desarrolla en el interior de las ciudades; usa espacios públicos y privados baldíos, tierras de instituciones públicas (escuelas, hospitales, zonas portuarias, etc.) y tiene vocación de subsistencia; no se comercializa.

La agricultura periurbana ocupa el espacio periférico de las ciuda-

des; combina agricultura de subsistencia y de mercado; usa los recursos que la ciudad pone a su alcance (agua y suelo) y se acomoda en la cercanías de los grandes mercados porque aumenta sus posibilidades de comercialización rápida y, al mismo tiempo, puede obtener con facilidad los *inputs* (abonos, fertilizantes, pesticidas), lo que abarata los productos, que tienen una salida más rápida en el mercado. Para los agricultores que tienen que comprar o viajar desde zonas lejanas, su precio se ve triplicado.

Además, el agricultor de las zonas rurales trabaja a tiempo completo y esta es su actividad principal, mientras que el agricultor urbano o periurbano lo es a tiempo parcial porque el trabajo agrícola es una actividad entre otras. El agricultor de la UPA tampoco se ve afectado por los ciclos climáticos (época seca o época de lluvias en África).

En la ciudad de Maputo —«que conozco bien», subrayó Duperrier—, tres cuartas partes de la población urbana vive en áreas informales y una de cada cinco familias tiene a una mujer como cabeza o responsable de la unidad familiar. Allí existe la *ciudad de cemento* (el centro urbano) y la *ciudad de cañizo* (la zona periurbana).

Los problemas son la calidad del agua y la inseguridad en la tenencia de la tierra. Existe una Ley de tierras de 1997 y un de-

creto de 1998 que reconoce el «derecho tradicional» (en especial para las zonas rurales, donde es la autoridad local *régulo* el que las distribuye). Según esta ley, los inversores extranjeros deben presentar un plan de inversión para obtener la concesión de tierras durante cincuenta años.

Sudáfrica tiene inversiones en el sur del país y, en cambio, en la zona de Cabo Delgado, junto a la frontera con Tanzania, ninguna comunidad local ha delimitado sus tierras. En el norte, en la provincia de Niassa, hay una finca que tiene 400.000 hectáreas y consta como «coto de caza».

De ahí que ahora en Mozambique haya inseguridad en la tenencia de la tierra, de la misma manera que existen problemas de seguridad en Sudáfrica.

La Ley también afecta al suelo urbano y la forma de acceso es:

- a) por la *ocupación efectiva* (individual o colectiva) de buena voluntad de emigrantes rurales en busca de empleo;
- b) por el *derecho tradicional* aplicado a los barrios;
- c) por la *adjudicación por parte del Estado*, y
- d) por una *transacción económica del mercado* a través de la transmisión por parte del dueño.

Pero son los más pobres y los mueres quienes están en los márgenes de *tierras impropias* (aeropuertos, carreteras, parques, etc.)

y ahí desarrollan su agricultura. Por las características que distingan el mundo rural del mundo urbano, podremos definir a las personas pobres.

Las causas de la pobreza en el mundo rural están vinculadas a diferentes razones: al alto grado de dependencia de la familia; a ser una familia con un bajo o nulo nivel de educación, y a tener poca diversificación de ingresos.

En el mundo urbano la pobreza tiene estas tres características: lejanía de la *ciudad de cemento*, que es donde existen las oportunidades de trabajo; el no tener acceso a la tierra, y también el haber perdido el contacto con el mundo rural.

El 80 % de las cabezas de familia en Maputo no han crecido en la ciudad, sino en las zonas rurales, y eso les permite —como pasa en gran parte del África subsahariana— trasladar a sus miembros a las zonas de origen en época agrícola, para trabajar y poder regresar con comida a la ciudad.

Maputo es una ciudad muy desestructurada y muy influenciada por las migraciones a causa del conflicto armado y de la emigración a Suráfrica.

La agricultura tiene tres capitales distintos:

1. El *capital natural*: el suelo y el clima. En el caso de Ma-

puto, el suelo es arenoso y fácil de trabajar, pero no retiene el agua; por tanto, necesita un riego constante y a pequeñas dosis; el suelo urbano es semiárido y está muy alterado por las viviendas informales; en cuanto al clima hay sequías uno de cada tres años y un pozo (de agujero) cuesta el sueldo de dos años de un profesor de secundaria. Por tanto, nunca se podrá competir con las lechugas y fresas que vienen de Swazilandia.

2. El *capital físico*: regadíos, almacenes y acceso al mercado. La ventaja que tiene la agricultura periurbana es el acceso a los mercados, pero, a veces, el agua puede ocasionar problemas de salud. En el norte de Mozambique son de capital nulo porque el territorio está destrozado por las guerras, primero de los portugueses y luego por la RENAMO, que destruyó la infraestructura agraria. La mayor cabaña ganadera (vacas) todavía es menor que antes de la guerra. La producción del *cajú* (anacardo o marañón) tampoco es superior. La guerra tuvo una influencia negativa tremenda en el mundo rural.
3. El *capital humano*: El conocimiento de prácticas agrícolas y ganaderas está muy presente en las ciudades africanas, cuya urbanización ha sido muy rápida y reciente. A diferencia de la europea, la urbanización africana no está vinculada a ningún proceso de industria-

lización, sino que es el efecto de la huida del mundo rural por algún tipo de problemas, o en busca de oportunidades.

La *seguridad alimentaria* en el mundo rural se da en las *zonas comunitarias*. La *seguridad alimentaria* en las ciudades es *individual o familiar* y depende del acceso a la tierra, o la relación con el mundo rural. Sin tierra ni relaciones rurales hay *inseguridad alimentaria*.

En cualquier caso, mientras que en otras ciudades de Mozambique el 47 % de la población urbana se dedica a la agricultura y trabaja para abastecer los mercados urbanos, la agricultura urbana y periurbana de Maputo solo significa un 7,5 % de los ingresos de quienes se dedican a estas actividades. Les faltan recursos, tecnología y, quizás, lejanía de Sudáfrica, es decir, menor influencia de los productos que llegan al país de la zona económica del SDAC.

TEMAS DEL DEBATE

[Duperier] Los *régulos* son los que reparten las tierras en Mozambique entre las familias y las comunidades. Las comunidades las delimitan y luego el *régulo* actúa, aunque hay algunos *régulos* que venden las tierras comunales.

Después de la Ley de 1997, las personas no se animan a reco-

nocer sus tierras porque es caro pagar los títulos de propiedad.

El Estado es el problema, porque no puede hacerse efectivo en las zonas rurales. A partir de los núcleos urbanos rurales ha pretendido controlar las tierras, pero la dispersión territorial lo impide. La provincia de Nyassa es el ejemplo de esa dificultad.

Las mujeres trabajan en la agricultura periurbana en Maputo, no en la intensiva; ellas son una quinta parte de las cabezas de familia de la ciudad; es decir, que es su propia economía la que mantiene a la familia.

Los campesinos de la Unión Nacional de Camponeses (UNAC) se entrevistaron con el presidente de Mozambique porque un país árabe, no China, quería acaparar tierras. Los campesinos consiguieron pararlo; el problema ahora lo plantean los sudafricanos y los ricos del país. La tenencia de las tierras es una fuente de inseguridad en Mozambique.

[Farré] Las minas antipersona todavía constituyen un problema en Mozambique. Existen muchos mutilados y todavía se está desminando. La implantación de las minas se dio en ambas guerras.

[Duperier] El concepto de trabajo y sueldo es distinto en África. Excepto los funcionarios, médicos y maestros, allí no te pagan ningún salario cuando

estás enfermo y todo depende de lo que estés trabajando en cada momento.

[Farré] Los jóvenes se intentan autoemplear en el comercio ambulante; ahora hay numerosos vendedores de tarjetas de recarga de teléfono; por eso, uno de los trabajos más seguros y buscados es el de guarda: de edificios, casas, etc.

[Farré] Las relaciones de Mozambique con Sudáfrica existen sobre todo en la emigración de personas. El ANC y el FRELIMO eran aliados y ahora lo continúan siendo en el marco de la SADC. Las relaciones son buenas, pero no excelentes, pues Sudáfrica es hegemónica en la zona. Existe una desigualdad insalvable para Mozambique.

[Duperier] El plan de reducción de la pobreza en Mozambique es muy interesante: desarrollo agrícola, creación de empleo, no dependencia de las importaciones, pero este plan no se basa en políticas y la agricultura periurbana no alcanzará la diferencia tecnológica con Sudáfrica. Se necesita mucho más para alcanzar a ese país.

Falta, además, un corredor de Norte a Sur; un repollo no debería atravesar tres países para llegar a Maputo. Y no es suficiente la construcción del puente nuevo del Zambeze, por muy grande que sea.

[Farré] El Estado colonial portugués, aliado de Sudáfrica, les permitía utilizar los puertos mozambiqueños de Nacala, Beira y Maputo por donde salían en ferrocarril las mercancías hacia Johannesburgo, porque Sudáfrica no tiene puertos profundos.¹⁸

SUGERENCIA DE LECTURAS

Mozambique

BORGES COELHO, João Paulo (2003): *As duas sombras do rio. Caminho*, Lisboa.

COUTO, Mia (2010): *El otro pie de la sirena*. El Cobre, Barcelona.

— (2002): *El último vuelo del flamenco*. Alfaguara, Madrid.

— (1996): *Cronicando*. Txalaparta, Tafalla, Navarra.

— (1992): *Tierra sonámbula*. Alfaguara, Madrid.

MACHEL, Samora (1976): *Mozambique: Revolución Democrática-Popular*. C. Casals, Editor, Barcelona.

Guerras, procesos de paz y futuro de África

KABUNDA, Mbuyi (coord.)

(2009): *África Subsahariana. Perspectivas sobre el subcontinente en un Mundo Global*. Universidad del País Vasco

(UPV), Editorial Kepa Sodupe, Bilbao.

MATEOS, Óscar (ed.) (2009): *Paz y seguridad en África Subsahariana*. Catarata, Madrid.

MBEMBE, Achille (2010): *Sortir de la grande nuit. Essai sur l'Afrique décolonisée*. La Découverte, París.

ORAMAS, Oscar (1990): *La descolonización en África y sus líderes*. Editora Política, La Habana.

SAMB, Djibril (2010): *L'Afrique dans le temps du monde*. L'Harmattan, París.

http://www.cidob.org/es/publicaciones/revistas/revista_cidob_d_afers_internacionals/num_87_procesos_de_reconciliacion_posbelica_en_africa_subsaariana

18. Por eso Sudáfrica se quedó con el puerto de Walvis Bay en el Atlántico de Namibia, incluso después de su independencia en 1990. Solo tras las elecciones de 1994 y con Nelson Mandela, Sudáfrica devolvió la soberanía de este enclave portuario a Namibia.

Amb la col·laboració:

